

En god nordmann?

Et utvalg NS-presters ideologi og praksis

Bjørnar Storeng Ones

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2016

Forord

Takk til Øystein Sørensen for veiledning og råd. En stor takk rettes til Solveig Hillesund og Kjell Magnus Sjøberg for korrekturlesing og teknisk support.

Mai 2016

Bjørnar Storeng Ones

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Innholdsfortegnelse	5
1 Innledning.....	7
2 Problemstilling, metode og tidligere forskning.....	8
Utgangspunkt	8
Problemstillinger	9
Metode og kildekritiske utfordringer	9
Tidligere forskning	13
Begreper	15
3 Bakgrunn og oversikt	16
NS-kirken	16
Konservativisme og pietisme	17
Toregimentslæren.....	19
Kirkens respons før 1942	19
Tidlig konflikt	21
Bolsjevikoppøret	21
Nasjonal ungdomstjeneste.....	23
Embetsnedleggelsene og Kirkens Grunn	24
NS' kirkeaktiviteter	26
NS-prestenes perspektiv	27
Hvem var NS-prestene? Noen tidligere analyser	29
Oppsummering	31
4 Prestene	33
Bakgrunn og oversikt	33
Virke under krigen	38
Ideologiske perspektiver	64

Oppsummering	91
5 Analyse	99
Feilkilder	99
Embetsnedleggelsene	100
Medlemskap i Nasjonal Samling.....	101
Kontakt med NS	102
Bolsjevikopporet	104
Frontkjemperne	104
Antikommunistiske holdninger	105
Teologiske og ideologiske perspektiver	106
Sosiale forhold.....	107
Fakultetstilknytning.....	108
6 Konklusjon	110
To grupper	110
De overbeviste.....	110
De lojale pragmatikerne	111
Sammenfatning.....	112
Kilde- og litteraturliste	114
Landssviksaker	114
Riksarkivet	114
Litteraturliste	115

1 Innledning

Etter andre verdenskrig og slutten på den tyske okkupasjonen av Norge startet landssvikoppgjøret. Etter fem år med nazistisk styre hadde Tyskland tapt krigen, og tiden var inne for å ta et oppgjør med okkupasjonsmaktens norske støttespillere. Dette gjaldt også for dem som støttet den NS-styrte statskirken.

I de første årene under okkupasjonen hadde kirken forsøkt å komme tyske styresmakter i møte, men over tid utviklet det seg en uoverkommelig motsetning og det kulminerte med presteskapets embetsnedleggelse vinteren og våren 1942. Det var om lag 60 personer som valgte å fortsette sitt virke under den da NS-styrte statskirken, mens cirka 700 av deres kolleger valgte å forlate den. Disse personene omtales gjerne som «NS-prester».

Det har blitt skrevet mye om den norske kirkestriden under andre verdenskrig, spesielt med motstandsperspektiv. Presteskapets embetsnedleggelse er et kjerneeksempel på ikke-voldelig motstand i norsk krigshistorie. Men den andre siden – de som valgte å forbli innenfor statskirken – har ikke blitt dekket i like utstrakt grad.

Til tross for samlebetegnelsen var ikke NS-prestene nødvendigvis en homogen gruppe med forent ideologi, motivasjon og intensjon. Det var flere ulike grunner til å arbeide med det nasjonalsosialistiske regimet. Noen av dem var formelle medlemmer av Nasjonal Samling og utførte offentlige oppgaver for partiet. Andre stod utenfor, men jobbet tett med tyskere og NS-folk. Noen hadde liten eller ingen kontakt med NS. Til tross for sine fellestrekk, er det mye som skiller dem.

Før krigen var ikke NS-prestene forbrytere, landsforrædere eller avvikere, de var tvert imot høyt aktede menn av betydelig rang i sine lokalmiljøer: prestegjeringen fordret vesentlig respekt i lokal- og storsamfunnets øyne på denne tiden. I denne oppgaven vil jeg se på grunnene disse mennene oppga for valgene de tok. Var det sammenheng mellom deres teologiske overbevisning og deres ideologiske tilknytning, eller var det preget av pragmatisme? Hvordan begrunnet de sine avgjørelser, og var disse begrunnelsene representative for et konsolidert verdenssyn, eller var det ad hoc-pregede avgjørelser som preget? Kort oppsummert: hva kan en finne av fellestrekk og forskjeller i et utvalg NS-presters teologiske og ideologiske begrunnelser?

2 Problemstilling, metode og tidlige forskning

Denne oppgavens mål er å se på et utvalg NS-presters ideologiske og teologiske standpunkter, slik de selv fremstilte dem. Det gjøres av flere grunner: å analysere alle aspektene og skillelinjene mellom hele NS-prestene og resten av datidens prestestand ville omfatte langt mer plass enn rammene for denne oppgaven tillater. Man ville trenge en hel bokserie for å yte det rettferdighet. Det sentrale vil være hvordan den individuelle NS-prest forstod sin plass og oppgave, eller *fremstilte* sin plass og oppgave i ettertid. For å kunne gjøre det, har jeg valgt å se på ti stykker, for å gjøre utvalget mer håndterlig og oversiktlig. Vi kommer tilbake til hvorfor akkurat disse ti personene ble valgt. Til sammen utgjør de ca. en sjettedel av prestene som ikke la ned embetet

Utgangspunkt

Etter Tysklands maktovertakelse, kongen og regjeringens flukt fra Norge og de norske styrkenes kapitulasjon var det en ny virkelighet nordmenn måtte forholde seg til. Kirken forholdt seg i utgangspunktet lojale til den nye statsmakten, men det store flertallet valgte til slutt brudd. Prestene som virket i den NS-styrte statskirken etter 1942 var regimelojale i en tid der skillelinjene allerede var trukket opp. De som valgte å bli igjen måtte i så fall ta stilling til embetsnedleggelsene både under og etter krigen. Bekjennesskriftet *Kirkens Grunn* og embetsnedleggelsene i påsken 1942 trakk opp linjen mellom de NS-lojale og de «illojale» prestene, men den individuelle rettferdiggjøring av hver prests valg vil nødvendigvis variere.

Samtlige av prestene i denne oppgaven var tilknyttet «Opprop til det norske folk», også kjent som *bolsjevikopporet* og *legionæropporet*. Oppropet var en kirkelig støtteerklæring fra norsk innsats på tysk side i krigen mot Sovjetunionen. Hvorvidt de faktisk samtykket skriftlig eller muntlig, og hvordan de forklarte sin posisjon i spørsmålet om trusselen fra Sovjet er et spørsmål jeg vil se på gjennom oppgaven, samt begrunnelsene de kan ha hatt for å uttrykke støtte til kamp mot bolsjevismen. Samtlige av dem var oppført på ekspedisjonssjef i Kirke- og undervisningsdepartementet Sigmund Feylings liste over sikre teologer.¹ Når det gjelder de enkelte prestene vil en potensielt kunne finne et større spenn mellom aktivt overbeviste NS-prester og passivt støttende. Med «aktiv» menes det her direkte støtte til Nasjonal Samling,

¹ Kirke- og undervisningsdepartementet, Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling - RA/S-1019/D/L0006/0018 – Lojale prester og teologer

enten i form av formelt medlemskap eller ved å støtte/fremme NS-politikk, særlig kirkepolitisk, bidratt økonomisk til NS-relaterte organisasjoner. Med «passiv» menes det at vedkommende i mindre grad fremmet NS-vennlige synspunkter, men forble i embetet og bestyrte menigheter i statskirken. Det betyr ikke nødvendigvis at de «passive» ikke støttet NS i noen grad, men at de ikke aktivt støttet den offentlig, eller gjorde i mindre grad.

«NS-prest» er et kollektivt begrep som omfatter som NS-prester, også i denne oppgaven, noe som er med å farge oppfattelsen av hvem disse menneskene var. Ved å søke etter eksempler på «aktive» og «passive», vil jeg forsøke å danne et bilde av de interne forskjellene i gruppen og potensielt nysnere forestillingen om den individuelle NS-prest.

Problemstillinger

Med dette som bakgrunn vil denne oppgaven se på følgende:

1. På hvilken måte gikk de utvalgte prestene inn for den nye tid?
2. Hvordan forklarte og begrunnet de sin rolle i forhold til stat, kirke og menighet?
3. Hvilke likheter og forskjeller kan man se i handlemåte og begrunnelse innad i den utvalgte gruppen prester?

Metode og kildekritiske utfordringer

Dersom en skal se på NS-presternes ideologi og praksis, må en basere seg på dokumenterbare kilder, og i denne oppgaven forholder jeg meg til Landssvikarkivet som hovedkilde. Grunnen til at oppgaven baserer seg på dette arkivmaterialet er det norske etterkrigsoppgjørets omfang. Landssvikoppgjøret favnet bredt og inkluderte det brede spekter av det norske folk, og prestestanden var intet unntak. Med over 92 000 siktelser og over 46 000 dommer er Norges landssvikoppgjør blant Europas mest omfattende, og Landssvikarkivet utgjør således et enormt stykke krigsdokumentasjon. Mange av NS-prestene ble – på grunn av sin tilknytning til NS-kirken – etterforsket og dømt for landssvik. Noen saker ble avgjort med forelegg og noen få ble henlagt. Dokumentsamlingene i landssviksakene tilbyr en stor mengde informasjon om den enkelte NS-prest.

Det er flere utfordringer ved bruken av disse arkivdokumentene. Landssviksakene dekker ikke alle NS-prestene i like stor grad. En enkeltsak kan inneholde store mengder dokumenter – for eksempel korrespondanse, avisutklipp og rettsdokumentasjon – mens en annen sak kan ha vesentlig færre sakføringsdokumenter og oppsamlede beviser, dette til tross for at begge personene fikk samme dom. I noen tilfeller kan dette skyldes dokumentoverføring

til bruk i andre saker, men det kan også skyldes ulikheter mellom de forskjellige prestene og omfanget av etterforskningen. Mappene på NS-prestene fremstår som fragmenterte, der dokumentene er samlet inn fra ulike politidistrikter og kontorer, og gjerne gjennomgått av forskjellige saksbehandlere. Hvor godt den enkelte mappe er organisert kan variere fra ett politidistrikt til et annet. Landssviksakene har ikke en samlende rød tråd utenom at det var bevisførsel for en eventuelt kommende rettsak mot personene. Det gjør gjennomgåelsen av kildene i de individuelle sakene utfordrende. Den enkelte landssviksak fremgår ikke nødvendigvis som en historisk korrekt helhet, men som et juridisk lappeteppe av ulike skriv og oversendelsespapirer.

Kildekritikk

Gjennom denne oppgaven – og særlig i kapittel 4 – vil det bli referert til politirapporter og avhør som kildemateriale. Jeg tar høyde for at politiet kan ha stilt ledende spørsmål og således styrt den avhørtes forklaring. Et relatert problem er hvorvidt vitnene i landssviksakene søkte å forklare seg objektivt. Det er ikke usannsynlig at enkelte vitner kan ha uttalt seg krassere om en siktet NS-prests adferd og forhold til regimet enn det som var tilfelle, eller visa versa. Jeg velger å forholde meg til avhørene slik de står skrevet i kildene, men er bevisst disse potensielle feilkildene og tar i så stor grad som mulig hensyn til dem i fremstillingen av materialet. Det samme gjelder NS-prestenes forklaringer under avhør. Avhørene ble holdt mens de ble etterforsket for landssvik, og prestene hadde all grunn til å pynte på sannheten for å distansere seg fra tiltalepunktene. I noen tilfeller finnes det bevisførsel fra påtalemakten som kan bekrefte eller avkrefte en persons påstander, men i andre tilfeller vil utsagn kunne stå mer uimotsagt.

Sentral informasjon jeg er ute etter er NS-prestenes uttalelser under avhør der de ble direkte konfrontert med politiske eller teologiske utsagn. I noen tilfeller vil det finnes mer tilgjengelig informasjon – for eksempel transskriberte prekener, avisartikler og vitneavhør – men det vesentlige her er NS-prestenes begrunnelser for sitt virke i den NS-styrte statskirken. I disse avhørene blir det så relevant *hva* prestene sa eller *hvordan* de forklarte seg. Der det foreligger avisartikler skrevet av den siktede, eller andre primærkilder som brev og lignende, vil disse brukes for å danne et bilde av personenes ideologiske trekk, avgjørelser og begrunnelser.

Kildebruk

Med tanke på kildematerialets natur – landssviksaker – kan det være fristende å gå dypere i etterforskningen og legge vekt på rettergangen. Det er ikke denne oppgavens mål.

Kildematerialet benyttes for å danne et bilde av de aktuelle personene og gi innblikk i omstendighetene rundt dem. Etterforskningen og rettsakene vil bli referert til der det anses som relevant angående personens handlinger.

De fleste landssviksakene mot prestene startet med anmeldelser fra Kirke- og undervisningsdepartementet. Disse dokumentene finnes i landssviksakene, men jeg velger å ikke referere til dem, siden den relevante informasjonen blir fremlagt, utdypet og etterforsket i politirapporter, bevisførsel og rettsbøker.

Dersom informasjonen er tilgjengelig vil jeg skissere bakgrunnen deres: hvor de var født, hva foreldrene (eller far) jobbet som, og om de hadde familier. Det er ikke dermed sagt at hver enkelt prest vil belyses gjennom deres familiebakgrunn, men slik informasjon kan hjelpe å danne et klarere bilde av hvem denne personen var og om det påvirket avgjørelsene han tok.

Referanser og sitater

Kildene fra landssvikarkivet har varierende grad av orden og struktur. Når det kommer til kildehenvisninger som for eksempel sidetall i kilden, vil jeg oppgi sidetall dersom det forekommer i kilden. Noen dokumenter er stiftet sammen med andre relaterte dokumenter (oversendelsesark, sakspapirer etc.), men har bare ett dokumentnummer (for eksempel 12). For å unngå forvirring ser jeg i disse tilfellene bort fra de nummererte sidene og referer kun til dokumentnummeret. Rettsbøker vil bli behandlet med tittel, dato og henvisning til sidetall dersom det foreligger. Sakene er samlet av forskjellige politikamre og nummereringen av dokumentene varierer fra politikammer til politikammer. Jeg velger å referere til hver sak ordrett slik jeg har fått listene presentert fra Riksarkivet da jeg fikk innsyn. Mange av arkivkildene er maskinskrevne, men enkelte dokumenter er håndskrevne. Jeg har valgt å sitere kildene ordrett, uten å rette opp skrivefeil. Når jeg siterer velger jeg å ikke notere (sic) ved siden av hvert tilfelle, siden skrivefeil vil forekomme hyppig i sitatene. Jeg ber derfor leseren om å tilskrive ethvert tilfelle av skrivefeil i direkte sitater fra landssviksaker til originalforfatteren.

Primær og sekundærkilder

En utfordring ved bruken av landssvikarkivet som kilde, er hva som burde anses som primær- eller sekundærkilde. Landssviksakene kan inneholde primærkilder – tekster som er skrevet av NS-presten saken er rettet mot – som har blitt samlet som et ledd i etterforskningen. Mye av informasjonen er av sekundær art, der for eksempel en prest har avgitt forklaring til polititjenestemann, og dette så ble skrevet ned av politimannen og signert av presten. Det står

ofte «Opplest og vedtatt» i disse dokumentene. Dersom det refereres til et avhør eller politirapport, må det regnes som at den avhørte har forklart seg og polititjenestemannen har skrevet dette ned, og den avhørte signerer. Dersom en primærkilde siteres eller refereres, skrevet av en prest, som for eksempel en tilleggsforklaring, vil det komme frem i teksten. Det finnes problemer med avhørene, siden polititjenestemannen kan ha formulert setninger annerledes enn hva den avhørte egentlig sa. Dette kan slå ut i forskjellig grad, men variasjoner i ord og uttrykk kan farge forklaringene annerledes enn slik de egentlig var ment. Jeg understreker at jeg er bevisst disse problemene.

Utvelgelse av arkivmateriale

Med om lag 60 prester som ikke nedla embetene sine, utgjør dette totalt sett en mengde materiale som langt overgår rammene til denne oppgaven. Det jeg søker er å identifisere et utvalg NS-prester, og undersøke hvilke ideologiske spenn en finner i denne gruppen. Da kreves det en utsortering av hvilke prester som er relevante for oppgaven. Jeg ekskluderer derfor NS-biskopene fra utvalget. NS-biskopene var direkte tilknyttet NS-kirken i egenskap av å fungere som biskoper etter at den opprinnelige kirkeledelsen la ned embetene, og virket tettere på det øvrige NS-styret i statsapparatet. De har også tidligere blitt gjennomgått i Geir Thorsdahls masteroppgave «Om å adlyde øvrigheten: Teologiske og politiske posisjoner blant NS-biskopene. Konflikter og strategier» (2013). Denne oppgaven tar for seg prestesjiktet, eller de «vanlige» NS-prestene som fungerte i landets lokale menigheter. En annen gruppe jeg valgte å ekskludere var de 32 NS-prestene som ble ordinert etter 1942. Disse personene ble ordinert i NS-kirken og stod ikke i et statskirkelig embete hverken i 1940 eller påsken 1942, og er ikke relevante for oppgaven.

Jeg tok utgangspunkt i Ragnar Norrmans bok *Quislingkyrkan* (1998). I bokens kapittel XI – Quislingkyrkan i funksjon – listes de lojale biskopene og prestene opp etter bispedømmene de virket i. Etter dette hadde jeg en liste med 55 navn. For å søke innsyn i landssvikarkivet må en å oppgi fødselsdato for hver enkelt person. For å finne fødselsdatoene, fant jeg kirkebøker fra den aktuelle tidsperioden jeg så på. Kirkebøkene oppgir fødselsdato og bakgrunnsinformasjon for aktive prester. Navnene fra *Quislingkyrkan* ble kryssreferert med tre forskjellige kirkebøker: *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet* (1930), *Norges prester og andre teologiske kandidater* (1949) og *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater* (1974). Etter denne prosessen satt jeg igjen med en liste over navn, der 5 ikke var å finne i noen av de aktuelle kirkebøkene, og jeg valgte av tidshensyn ikke å forfølge disse videre. Det var 4 personer det ikke forelå landssviksaker på, som jeg ikke forfulgte videre. For å snevre

ned antall saker ytterligere, valgte jeg to kriterier for NS-prestene jeg skulle se på: De måtte være tilknyttet *bolsjevikoppropet*, og være oppført på ekspedisjonssjef Sigmund Feylings liste over *lojale prester og teologer*.² Jeg trakk fra alle de 11 NS-biskopene, som alle var oppført på Feylings liste og stod tilknyttet bolsjevikoppropet. Etter denne prosessen var det 13 navn igjen på listen. Jeg hadde valgt å se på 10 prester i denne oppgaven, og fjernet 3 navn som jeg valgte vilkårlig.

Navnene jeg stod igjen med var *Johan Arnt Beronka, Jarle Knut Geelmuyden, Andreas Gjerdi, Johannes Haslie, Håkon Martin Hovdin, Christian Joachim Ingier, Ivar Jørpeland, Aksel Kvam, Richard Sverre Kreutz og Rasmus Johannes Slåttelid*. Vi vil gå gjennom disse i kapittel 4.

Analyse og avgrensning

Materialet som foreligger er som nevnt allerede prosessert gjennom et politivesen og rettsapparat som jobbet hardt med landssviksaker. Dette påvirker det tilgjengelige materialet, og jeg er bevisst på svake sider. Et moment som er viktig er analysen av «politisk materiale», eller materiale som etterforskningen fant som støttende til NS, Tyskland, eller på andre måter ytte fienden bistand under krigen. Det politiske materialet er relevant for oppgaven, siden vi ser på prestenes forklaringer og ytringer. Det er ikke denne oppgavens mål å felle noen moralsk dom over uttalelsene, men de tas med for å illustrere hvordan disse personene tenkte og uttrykte seg. Oppgavens hovedområde er prestenes virke i årene 1940 til 1945, med særlig vekt på årene 1942 til 1945. Det vil bli referert til perioder før og etter denne avgrensningen dersom det er relevant for problemstillingen, som for eksempel NS-medlemskap før 1940.

Tidligere forskning

Torleiv Austad har redigert og kommentert tekstsamlingen *Kirkelig Motstand* (2005), som tar for seg den norske kirkekampen i perioden 1940 til 1945. I boken gjengir og kommenterer Austad de viktigste dokumentene fra perioden, og er et dypdykk i de teologiske kjerneområdene. Den har slik sett vært til stor hjelp under skrivingen av denne oppgaven. Austads bok *Kirkens Grunn* (1974) gjennomgår bakgrunnen, utformingen og gjennomføringen av bekjennelsesdokumentet *Kirkens Grunn*, som var sentralt ved embetsnedleggelsene.

² Kirke- og undervisningsdepartementet, Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling - RA/S-1019, 1938-1945, L0006-0018, Lojale prester og teologer

Det har ikke blitt skrevet mange helhetlige verk om selve NS-kirken. Det finnes utfyllende kapitler og seksjoner i ulike bøker, tidsskrifter og artikler, men Ragnar Norrmans bok *Quislingkyrkan* tar for seg eksklusivt NS' kirkepolitikk på et analytisk og kronologisk vis. Boken ser på et vidt spekter av perspektiver ved Nasjonal Samlings håndtering og gjennomføring av statskirkeordningen. Partimedlemmer, ministre, departementer, ideologi og religionspolitikk studeres og presenteres nøye og gjennomført. Norrman gjorde sine undersøkelser ved å bruke omfattende mengder materiale fra kirkedepartementets arkiver, noe som gjør at gjennomgangen bærer preg av høyt detaljnivå og presisjon.

Odd Melsoms tredje bind i serien «Supplement til okkupasjonshistorien», *Fra kirke- og kulturkampen under okkupasjonen* (1980) er skrevet i et mer historisk perspektiv enn de foregående kildene. Boken trekker frem ulike aspekter ved NS' kultur- og kirkesyn og det Melsom omtaler som «striden med Berggravs kirke».³ Den beskriver kirkestriden fra NS-hold, og har dessverre ikke den samme nøytraliteten og ensrettede fokuset som Norrmans bok.

Susannah Heschels bok *The Aryan Jesus* (2008) tar for seg de tyske teologer og protestantisk befatning med nasjonalsosialismen og utvikling under Hitler-Tyskland. Gjennomgangen av bevegelsen Deutsche Christen og den tilknyttede nazifiseringen av Bibelen har vært verdifull i forberedelsesarbeidet til denne oppgaven.

Lederposisjonene i den NS-styrte statskirken, også kalt «bispesjiktet», har blitt gjennomgått blant annet i Geir Thorsdahls masteroppgave «Om å adlyde øvrigheten: Teologiske og politiske posisjoner blant NS-biskopene. Konflikter og strategier» (UiO 2013). Thordahl gjennomgår biskopene i NS-kirken og analyserer deres strategier og teologiske forståelse. Thorsdahls masteroppgave har vært til stor hjelp under skrivingen av denne oppgaven.

Ingun Montgomery og Stein Ugelvik Larsens *Kirken, krisen og krigen* (1982) samler kirkehistoriske tekster og analyser om utviklingen av kirke og samfunn i de nordiske landene i perioden 1930 til 1945. Ravn Karsrud spesialavhandling *Prestene som støttet Quisling* (1980) er en gjennomgang og analyse av materiale om NS-prestenes utdannelsesbakgrunn, bosetning, meningsfelleskap og fellestrekk. Jeg må også nevne Bernt Oftestads artikkel «Landssvikoppjøret med prestene i Den norske kirke», som presist og gjennomført oppsummerer den norske okkupasjonshistorien i et kirkeperspektiv.

³ Melsom, Odd. *Fra Kirke- og Kulturkampen under okkupasjonen*. Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie. Bind 3. Oslo. 1980, 51

Begreper

NS-prester

Jeg ser vekk fra de 32 «nyordinerte» NS-prestene i denne oppgaven, siden den fokuserer på prestene som virket innenfor statskirken da Tyskland invaderte. Prester som ble ordinert etter 1942 forholdt seg til et allerede etablert skille, i motsetning til de som stod i tjeneste før splittelsen fant sted. Jeg velger å omtale alle prestene jeg tar for meg i denne oppgaven som NS-prester. Det er ikke dermed sagt det sier noe om deres personlige karakter, bare at de *de facto* regnes som NS-prester i egenskap av å ha virket under den NS-styrte statskirken.

NS-biskoper

Når NS-biskopene omtales i teksten vil de omtales med bruk av anførselstegn: «biskop», eller NS-biskop. Dette gjøres for å skille mellom biskopene i den NS-styrte kirken og biskopene som la ned embete sine.

«Lojale» og «illojale» prester

Med «illojale» prester i anførselstegn, menes det de som nedla embetene sine i 1942. Jeg velger å referere til dem som «illojale» siden mye av materialet jeg legger frem er fra det NS-kirkelige perspektivet av konflikten. De «lojale» prestene er i denne sammenhengen de som forble lojale mot Quisling-styret.

3 Bakgrunn og oversikt

Før vi gjennomgår de utvalgte NS-prestenes landssvikmateriale i kapittel 4, trengs det noen rammer for hvordan analysen av dette materialet skal foregå. I dette kapittelet skal vi kort gjennomgå *bakgrunnsinformasjon*, *nøkkelhendelser*, og den *teologiske bakgrunnen* for NS-prestenes situasjon i 1942. Til slutt i dette kapittelet skal vi se på noen tidligere analyser og betraktninger angående NS-prestene som gruppe. Dette gjøres både for å gi et bilde av tidsperioden før og under okkupasjonen, men også for å legge grunnlaget for den senere analysen og drøftingen.

NS-kirken

Som tidligere nevnt forsøkte kirken på samarbeid, eller i det minste sameksistens, den første tiden etter Tysklands invasjon. I månedene etter 9. april bar kirkelige landskapet preg av forvirring, og det var over de to kommende årene at konfliktene tiltok. Rikskommissær Josef Terboven satt med all den reelle makten i landet, men NS utøvde kontroll over de delene av statsapparatet som ikke Terboven styrte direkte, deriblant kirke departementet. Av de ti kommissariske statsrådene (senere ministre) som tiltrådte i september 1940 var alle bortsett fra tre NS-menn.

Ragnar Norrman deler inn krigsårene i perioder. Den første perioden strakk seg fra 25. september 1940, eller «den nya tiden».⁴ I denne perioden strammet regimet grepet om de ulike departementene – da særlig kirke departementet – og kirkeministeren fikk større makt og innflytelse over kirkelige anliggender enn tidligere. Den andre tidsperioden startet da Quisling ble utnevnt til ministerpresident 1. februar 1942, og hevdet at han stillingen fylte samme funksjon som konge, storting og regjering. Siden Quisling gjorde krav på kongens rettigheter, satte dette ham som kirkens overhode.⁵ Den tredje tidsperioden varte fra sommeren 1942 og til okkupasjonens slutt. I denne perioden var det i realiteten *to* kirker som virket parallelt i Norge: NS-kirken og den frie kirken ledet av Den midlertidige kirkeledelse (DMK).⁶ DMK var den opposisjonelle kirkens ledelse etter biskopenes og prestenes embetsnedleggelse. Gruppen nærmest luthersk-tverrfaglig, og inkluderte både tidligere biskoper i Den norske kirke, og representanter for indremisjonen og frikirkene. Lederskapet bestod blant annet av biskop Eivind

⁴ Norrman, Ragnar. *Quislingkyrkan: Nasjonal Samlings Kyrkopolitik 1940-1945*. Norma Bokförlag. Skelleftå. 1998, 14

⁵ Ibid

⁶ Norrman, *Quislingkyrkan*, 15

Berggrav, teologiprofessor ved Menighetsfakultetet Ole Hallesby og lekmannspredikanten Ludvig Hope, og var en videreføring av Kristent Samråd. DMK protesterte blant annet mot ordinasjonen av NS-biskoper og deportasjonen av jødene, og både Berggrav og Hallesby ble senere arrestert og internert. DMKs ledelse av de «illojale» prestene førte til også konflikter mellom dem og NS-prestene lokalt.

NS' kirkehierarki

Etter embetsnedleggelsene i februar 1942, måtte NS besitte stillingene som nå var ledige etter at de rettmessige biskopene hadde trådt fra sine stillinger, eller som regimet hevdet, ble avsatt. Det var essensielt for kontrollen over kirken at stillingene ble fylt av pålitelige personer som ikke ville utgjøre noen opposisjon internt. Disse stillingene ble fylt av Peder Blessing Dahle, Ole Johan Kvasnes, Hans Olav Hagen, Lars Frøyland, Georg Falck-Hansen, Einar Lothe, Dagfinn Zwilgmeyer, Ludvig Zwilgmeyer, Jørgen Sivertsen, Sigurd Haga, og Andreas Olay.

Ragnar Skancke ble utnevnt som kommissarisk statsråd for Kirke- og undervisningsdepartementet i Terbovens kommissariske statsråd, og han stod i denne stillingen under Vidkun Quislings andre regjering. Skancke var opprinnelig professor i svakstrømselektronikk, og var ikke teologisk sett overkvalifisert for stillingen. Derfor falt mye av ansvaret for utformingen og implementeringen av kirkepolitikken til ekspedisjonssjefen ved Kirke- og utdanningsdepartementet: Sigmund Feyling.

Feyling var blant annet redaktør av *Kirkelig Hvitbok* (1942), som ifølge ham selv tok sikte på å gi folk «en anledning til å gjøre seg opp en selvstendig mening om de forhold som har ført til at den nuværende beklagelige situasjon i vår kirke». ⁷ Boken i sin helhet forsøkte å sette opp en alternativ fremstilling av hendelsesforløpet i kirkestriden og stilte spørsmål ved biskopenes intensjoner. Feyling hevdet etter krigen at boken var Quislings idé, men den ble stoppet av tyskerne som fryktet at den ville være gjøre mer skade for saken enn godt. ⁸

Konservativisme og pietisme

Utviklingen preges også av indrekirkelige spenningsforhold og kamper mellom de forskjellige kirkelige retninger: høykirkelig-lavkirkelig, kulturåpen-pietistisk, liberal-konservativ. ⁹

⁷ Feyling, Sigmund. *Kirkelig Hvitbok*. Gunnar Stenersens Forlag. Oslo. 1942, forord

⁸ Norrman, *Quislingkyrkan*, 177

⁹ Molland, Einar. *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav. Hovedlinjer i Norges kirkehistorie i det 19. og 20. århundre*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo. 1968, 10

Den norske kirke og den norske folkelige lutherdommen har vært under stadig utvikling, og fra 1800-tallet av kan ser en handlingsforløp fra rent statlig, nasjonal kristendom, til større frikirkelige bevegelser som for eksempel Haugianismen. Kampen stod om rettigheter som fri forsamling utenfor den kirkelige kontroll, og retten til å forkynne Guds ord for lekmenn. Utvalget av prester i denne oppgaven ble født mellom 1874 og 1902, og var dermed født, oppvokst og utdannet under de kirkelige forholdene og stridsspørsmålene som gjorde seg gjeldene i samme periode.

Ifølge kirkehistoriker Dag Thorkildsen var den norske politiske nasjonalbevegelsen på 1800-tallet grunnleggende problematisk for kirken: siden kongemakten satt i Sverige, utfordret det øvrighetsbudet som er så fundamentalt for det lutherske synet på statsmakten.¹⁰ De norske pietistbevegelserne kjempet riktignok for utbedret skoleverk, men dette var først og fremst for å forbedre kristendomsopplæringen. Nasjonsbyggingsprosjektet var noe de stilte seg tvilende til, siden verdslige elementer som for eksempel sagn og folkemusikk var verdslig og noe man tok avstand fra.¹¹ Det var stor avstand mellom norsk kirkeliv og nasjonalbevegelsen i den siste halvdel av 1800-tallet.¹²

I Norges historie var 1920-årene en særdeles urolig tid med radikale oppgjør, skarpe fronter og åpne konflikter, i kirkelivet som samfunnet for øvrig. Nå ble det konservative, vakte lekfolk igjen mobilisert til strid mot den liberale teologi.¹³

Spenningene var vesentlig mindre ved 900-årsjubileumet for slaget på Stiklestad i 1930. På dette tidspunktet var det foregående tiårets stridigheter stort sett et tilbakelagt tema, og kirkelivet bar preg av relativ ro i 1930-årene og frem til andre verdenskrig. Ifølge Thorkildsen var denne forsoningen «avgjørende for kirkens evne til å møte utfordringene under okkupasjonen».¹⁴ Opprettelsen av Det teologiske Menighetsfakultetet i 1907 førte ifølge Molland til at «et gammelt spenningsforhold innenfor kirken fått et institusjonelt uttrykk».¹⁵ Her fikk en utkrystallisert vesensforskjellene mellom den liberale dreiningen ved Universitetet i Oslo, og nå stod en med to klare alternativer for presteutdanning. Over tid endte MF opp med å utdanne langt flere prester enn Universitetet. Ut fra vårt utvalg er det seks prester uteksaminert

¹⁰ Thorkildsen, Dag. «Da den norske kirke ble nasjonal». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4 2005, 408

¹¹ Thorkildsen, «Da den norske kirke ble nasjonal», 410

¹² Thorkildsen, «Da den norske kirke ble nasjonal», 410

¹³ Ellingsen, Terje. «En demokratisk statskirke. Den norske kirkes forfatning i mellomkrigstiden» i Montgomery, I. Larsen, S. *Kirken, krisen og krigen*. Universitetsforlaget. 1982, 30

¹⁴ Thorkildsen, «Da den norske kirke ble nasjonal», 416

¹⁵ Molland, Einar. *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav*, 71

fra UiO, tre fra Menighetsfakultetet og én med godkjent teologisk eksamen, uvisst hvilket fakultet.

Toregimentslæren

Sentralt i den indre kirkelige striden rundt embetsnedleggelsene kommer Martin Luthers to-regimentslære, basert på Paulus' brev til romerne, kapittel 13 (Rom. 13). To-regimentslæren tar for seg eksistensens to sfærer eller regimer: den verdslige (statlige) og den åndelige (kirkelige). Den verdslige sfæren omfatter politiske anliggender, for eksempel staten eller kongemakten, som håndhever menneskenes lover og regler. I dette systemet er de verdslige affærer innsatt av Gud, og er et uttrykk for Guds vilje. Politiske systemer er dermed et resultat av guddommelig vilje, og dermed også forpliktende overfor kristne. Den verdslige fyrste, konge eller politiske leder er innsatt av Gud gjennom naturens orden. På den andre siden er den åndelige sfære, som skilles fra den verdslige. Den åndelige sfæren, eller den *kirkelige*, har råderett over forkynnelsen av evangeliet, Guds ord og det teologiske virket. To-regimentslæren ble sentral for utviklingen innenfor protestantismen i Europa. Striden i vår kontekst oppstår i det Tyskland invaderer Norge og regjeringen og den konstitusjonelle monarken flykter til England. Spørsmålet som da oppstod var knyttet til hvorvidt det nye regimet var legitimt i sett fra den lutherske verdensforståelsen. I mellomkrigstiden var det ifølge Jan Ove Ulstein akseptert blant fremtredende teologer at kirken ikke skulle bry seg med politikk, men overlate det til myndighetene.¹⁶ Slik sett var ikke problemstillingen rundt embetsnedleggelsene noe nytt.

Stridsspørsmålet endrer seg over tid, der kirkeledelsen i utgangspunktet så seg villige til å operere innenfor visse rammer. Skillet mellom de to gruppene av «illojale» og «lojale» faller delvis på tolkningen av øvrigheten og kirkens egenart i relasjon til statsmakten, fremfor en hovedsakelig politisk linje, selv om grensene mellom disse to størrelsene ikke er lette å trekke opp tydelig.

Kirkens respons før 1942

Den politiske situasjonen gjennomgikk store forandringer fra aprildagene 1940 og utover sommeren. Quislings radiokupp 9. april og avgang 15. april, og Terbovens avskaffelse av alle politiske partier bortsett fra NS, og opprettelsen av det kommissariske statsråd av 25. september

¹⁶ Ulstein, Jan Ove. «Teologi, kyrkje, stat» i *Tidsskrift for kirke religion og samfunn*. Hefte 1. Årgang 8. 1995, 150

1940 førte til stor usikkerhet i det norske folk.¹⁷¹⁸ Dette gjaldt også prestene i statskirken, som nå stod overfor en ny verdslig maktfaktor. Før bruddet ble det forfattet flere rundskriv og brev mellom presteskaper, både offentlige og private, som forsøkte å klargjøre kirkens posisjon, innvendinger og protester. Her skal vi kort gjennomgå noen relevante tekster fra denne perioden som er aktuelle for vår problemstilling.

I juli 1940 sendte biskop Eivind Berggrav i Oslo ut et rundskriv. Tittelen på skrivet var «Det midlertidige og det evige», og ble regnet som en uttalelse på kirkens vegne.¹⁹ Skrivet var ment som en klargjøring av lojalitetsforholdet til de nye makthaverne og forpliktelser og rettigheter i henhold til Haagkonvensjonen av 1907-10. Berggrav la vekt på konvensjonens §43 og § 46.²⁰ Haagkonvensjonen §43 krever at okkupanten respekterer norsk lov så lenge det ikke «foreligger absolutte hindringer derfor».²¹ Berggrav siterer §46: «Familiens ære og rettigheter, individenes liv, den private eiendom, *den religiøse overbevisning og religionsutøvelse skal respekteres* [Berggravs utheving]».²²

Der vil altså ikke kunne påbys – eller tåles påbudt – endringer eller tilføyelser som strider mot den kristne kirkes egenart og den norske kirkes bekjennelse. Det er en selvfølge at kirkens organer i alle tilfeller blir hørt.²³

I oktober 1940 sendte Berggrav ut enda et rundskriv – denne gangen tiltenkt til menighetene i Oslo – men dette skrivet ble også ansett som rådgivende for prester i andre bispedømmer.²⁴ Det var bekymringer blant presteskaper i Oslo angående eventuelle fremtidige krav om lojalitetserklæring til regimet. Berggrav mente at det kunne være mulig å sverge lojalitet fra et teologisk ståsted, og henviste til Rom. 13, 1-5 bud om å adlyde øvrigheten. Men han minnet også om Ap. Gj. 5,29, som sier at en skal adlyde *Gud* mer enn mennesket.²⁵ Berggrav svarte også på forespørsler om det en kunne melde seg inn i Nasjonal Samling, og svaret var at «Enhver må her følge sin overbevisning».²⁶ Ifølge Austad er skrivene av juli og oktober 1940 svært like i innhold, der Berggrav fremhever at en skal stille seg lojal til de nye myndighetene

17 Dahl, Hans F. Hagtvat, B. og Hjeltnes, G. Den norske nasjonalsosialismen. Pax forlag A/S. Oslo 2009, 91-92

18 Dahl m.fl., Den norske nasjonalsosialismen, 92

19 Austad, Torleiv. *Kirkelig Motstand: Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1940-45 med innledninger og kommentarer*. Høyskoleforlaget. Kristiansand 2005, 29

20 Austad, *Kirkelig motstand*, 35

21 Austad, *Kirkelig motstand*, 35

22 Austad, *Kirkelig motstand*, 31

23 Berggrav i Austad, *Kirkelig motstand*, 31

24 Austad, *Kirkelig motstand*, 30

25 Austad, *Kirkelig motstand*, 34

26 Austad, *Kirkelig motstand*, 34

innenfor folkeretten.²⁷ Berggrav endret senere sin holdning til makthaverne, da loven om nasjonal ungdomstjeneste ble offentliggjort i 1942 gjorde det klart at øvrigheten forbrøt seg mot folkeretten.

Berggravs skriv var i utgangspunktet regnet som rådgivende i en krisesituasjon, men som vi senere skal se ble de dratt frem av forskjellige NS-prester i etterkrigstiden som et ledd av deres forklaring. Dette er ikke det samme som å si at Berggrav på noen måte var skyldig i andres avgjørelser, men det peker i retning av to elementer: For det første at Berggravs analyser var noe som ble regnet som allment akseptert teologi blant presteskapet, og for det andre at Berggrav var av en såpass stor størrelse både under og etter andre verdenskrig at hans meninger var enkel å ta i bruk i et forsvarsskrift.

Tidlig konflikt

Et tidlig eksempel på problemer tilknyttet den nye tilstanden i den norske kirken var fraværet av kongen, og kongemaktens tilknytning til søndagsgudstjenesten. Høsten 1940 førte dette til det Bernt Oftestad kaller en «*liturgisk konflikt*»²⁸ [Oftestads kursiv]. Siden kongen var i eksil, ble forbønnen «Kongen og hans hus» sett på som en politisk ytring av de nazistiske styresmaktene, og de krevde derfor at biskopene endret den. Løsningen ble en ny forbønn som ikke nevnte kongen eller statsapparatet, noe Berggrav og biskopene gikk med på motvillig for å unngå åpen konflikt med regimet på et ugunstig tidspunkt.²⁹ Det var ikke rettsmessig uproblematisk å gjøre dette: det var brudd på kirkeretten, siden kongen fremdeles formelt var den øverste statlige kirkemyndighet, og man derfor ikke kunne endre på Alterboken uten hans godkjennelse.³⁰ Det var derimot folkerettslig grunnlag for å gjennomføre en slik endring, men eksempelet viser hvor tidlig konflikten mellom embetseden til kongen og folkerettsprinsippene fortonte seg for det norske presteskapet.

Bolsjevikoppøpet

«Opprop til det norske folk» – også kjent som bolsjevikoppøpet eller legionæroppøpet – ble offentliggjort i norsk presse 15. juli 1941.³¹ Oppøpet var igangsatt av kulturminister Gulbrand

²⁷ Austad, *Kirkelig motstand*, 36

²⁸ Oftestad, Bernt T. «Landssvikoppjøret med prestene i Den norske kirke». *Tidsskrift for kirke religion og samfunn*. Hefte 1. Årgang 10. 1997, 65

²⁹ Ibid

³⁰ Ibid

³¹ Austad, Torleiv. 2005. *Kirkelig motstand – Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1945-45 med innledninger og kommentarer*. Høyskoleforlaget, Kristiansand, 94.

Lunde, og forfattet av ekspedisjonssjef i Kirke- og utdanningsdepartementet, Sigmund Feyling.³² Oppropet var et ledd i prosessen med å verve nordmenn til Den norske legions kampinnsats mot Sovjetunionen, i dette tilfellet ved at kirkens menn skulle mane til kamp mot kommunismen. «Den norske legion» var underlagt tysk SS-kommando under krigen mot Sovjet og bestod til slutt av ca. 2000 mann.³³

Vedlagt oppropet i avisene ble det trykket en liste med 27 prester som sluttet seg til oppropet. Norrman bemerker at senere NS-biskop Lars Frøyland protesterte mot at navnet hans var havnet på listen.³⁴ 11. september 1941 ble en revidert utgave av oppropet sendt i et rundskriv til presteskapet fra kirke departementet, og oppfordret til at flere sluttet seg til det. Dette resulterte i at ytterligere 21 prester sluttet seg til oppropet.³⁵

Oppropet nevnte ikke Den norske legion eller noe om norsk militær innsats mot Sovjetunionen, men brukte harde ord om tilstanden. Innledningssetningen var «Den avgjørende sluttkamp mot bolsjevismen og den internasjonale gudløshetsbevegelse er nå i gang»,³⁶ og hevder at den internasjonale kommunismen utgjør en stor trussel mot norsk kirkeliv og kristendom. Oppropet avsluttes med en oppfordring til at folket må stå samlet i «denne skjebnetunge tid». I versjonen fra 11. september var det lagt til en endring i slutten av oppropet. I stedet for avslutningssetningen «For Norge og Finland, mot bolsjevismen» stod det nå «for kirke og kristendom mot bolsjevismen».³⁷ Denne endringen kan skyldes et ønske fra departementet om å skifte fokus fra krigsinnsats til solidaritet, i hvert fall slik oppropet ble lest av meningsmotstandere.

Bolsjevikopporet var ikke bare et politisk utspill fra myndighetene, men også en lakmustrøst for presteskapet. Norrman bemerker:

Efter att läst namnen på dem som skrivit under uppropet i pressen 15 juli 1941 förstod alla präster i Norska kyrkan givetvis att detta var något som Nasjonal Samling stod bakom. Genom kyrkodepartementets cirkulär 11 september 1941 avkrävdes nu alla präster ett besked om hur de ställde sig till uppropet. De allra flesta prästerna brydde sig inte om att svara men blev därmed stämplade som motståndare till uppropet på samma sätt som det 60-tal präster som gav skäl till varför de inte kunde skriva under uppropet. Bolsjevikuppropet kom därmed att bli ett viktig vägsäl för både departementet och prästerna i Norska kyrkan.³⁸

³² Norrman, *Quislingkyrkan*, 95

³³ Dahl m.fl., *Den norske nasjonalsosialismen*, 96

³⁴ Norrman, *Quislingkyrkan*, 95

³⁵ Austad, *Kirkelig motstand*, 95-96

³⁶ Austad, *Kirkelig motstand*, 96

³⁷ Ibid

³⁸ Norrman, *Quislingkyrkan*, 97

Her trekkes det opp en linje allerede fra høsten 1941 for tilslutning til NS-linjen i kirken, om enn ikke så førende for den enkelte på listen som en kanskje skulle tro. Til sammen var det 48 prester som sluttet seg til oppropet, og blant de 27 første er det bare én som mangler i Feylings oversikt over lojale prester.³⁹ Oppropet ble avvist av majoriteten i presteskapet, og i noen negative svar til Kirke- og undervisningsdepartementet ble det understreket at det var «et krigspolitikk spørsmål».⁴⁰ Til tross for at det ikke stod noe eksplisitt i teksten om å bistå Tyskland militært mot Sovjet, ble det ansett som underforstått.⁴¹ De som sluttet seg til den første versjonen signert ikke et fysisk dokument, men ga sitt samtykke på ulike vis, for eksempel pr. telefon.⁴² Ulike forklaringer på bolsjevikoppropet vil vi se senere i oppgaven. Selv om det å underskrive på et opprop innebærer å ta et standpunkt, kan det også eksistere ulike grader av overbevisning og begrunnelser blant de som undertegnet.

Nasjonal ungdomstjeneste

Det som satt fart i den kirkelige konflikten var statsakten i 1942, og stridsspørsmålet rundt loven om nasjonal ungdomstjeneste. Loven forutsatte at barn mellom ti og atten år måtte tjenestegjøre i Nasjonal Samlings NSUF.⁴³ Dette involverte også endringer i skolesystemet (obligatorisk medlemskap i det nazistiske lærerforbundet) men også reaksjoner fra presteskapet, ettersom skolen var tuftet på lutherske prinsipper som bl.a. innbefattet kristendomsundervisning.⁴⁴ Slik biskopene så det var den nasjonale ungdomstjenesten et klart brudd med foreldrenes rett til å oppdra barna sine i den kristne tro. I den påfølgende skole- og kirkekampen var folkets sinne først og fremst rettet NS, fremfor tyskerne.⁴⁵

I relasjon til statsakten la myndighetene krav på bruk av Nidarosdomen, noe som førte til at de fratok den forrettende prest retten til å holde gudstjeneste for sin menighet. Denne hendelsen, samt at styresmaktene senere avsatte presten, var den siste og utløsende hendelsen som fikk biskopene til å trekke seg fra sine embeter.

³⁹ Norrman, *Quislingkyrkan*, 96

⁴⁰ Norrman, *Quislingkyrkan*, 97

⁴¹ Austad, *Kirkelig motstand*, 98

⁴² Norrman, *Quislingkyrkan*, 95

⁴³ Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 66

⁴⁴ Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 66

⁴⁵ Nøkleby, Berit. *Josef Terboven – Hitlers mann i Norge*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo. 1992, 215

Embetsnedleggelsene og Kirkens Grunn

Da Vidkun Quisling ble utnevnt til Ministerpresident på Akershus festning 1. februar 1942, skulle det også feires med en festgudstjeneste i Nidarosdomen.⁴⁶ Domprost Arne Fjellbu ble fratatt sin gudstjeneste – festgudstjenesten skulle holdes av en lojal prest – og ble senere på dagen forsøkt forhindret av politiet i å holde en annonsert gudstjeneste.⁴⁷ Politiet stengte dørene etter at noen hundre tilhørere hadde kommet inn, men Fjellbu holdt nattverdsgudstjeneste for de som var der, mens noen tusen mennesker stod igjen utenfor.⁴⁸ Den 19. februar ble Fjellbu avsatt, etter at gudstjenesten ble tolket av Quisling som en politisk demonstrasjon.⁴⁹

Dette, samlet med loven om nasjonal ungdomstjeneste var inngripener i kirkens orden som satte ting i bevegelse fra Kirkeledelsens side. Den 24. februar 1942 sendte samtlige av biskopene hver sin underskrevne kopi av et brev til Kirkedepartementet, og la ned sine embeter.⁵⁰ De erklærte: «Hva staten har overdratt meg, leverer jeg fra meg».⁵¹ De la ned sine statlige embeter, men ikke sine åndelig myndighet, som var gudgitt. Utformingen av Kirkens Grunn og oppløsningen av denne 1. påskedag 1942 i mange av landets kirker var et svar på det kirken så som overgrep fra regimets side.

Kirkens Grunn

«Kirkens Grunn» er et grunnleggende trosdokument kirkekampen i Norge. Det ble lest opp av de fleste av prestene første påskedag 1942, og etterfulgt av prestenes egen embetsnedleggelse. Prestene skulle også holde ved sitt kirkelige embete, slik som biskopene.⁵² «Kirkens Grunn» var et bekjennelsesdokument, utformet av Kristent Samråd, og var hovedsakelig blitt forfattet av Eivind Berggrav.⁵³

Staten er ifølge Grunnloven forpliktet på evangelisk-luthersk religion. Det er forutsetningen for dens (begrensede) kirkestyre. Statskirkeordningen opphever ikke kirkens åndelige og rettslige integritet som kirke – for staten kan aldri bli kirke. Derfor må den samvirke med de kirkelige organer (biskopene) og respektere dens karakter av bekjennende kirke når den utøver sitt styre. Statskirken kan ikke styres med ytre makt, den kan heller ikke underlegges statsmaktens politisk-ideologiske mål, aller minst når disse

⁴⁶ Molland, *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav*, 90

⁴⁷ Austad, Torleiv. «Fra statskirke til selvadministrert folkekirke. Den norske kirke under krigen» i Montgomery, I. Larsen, S. *Kirken, krisen og krigen*. Universitetsforlaget. 1982, 348

⁴⁸ Molland, *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav*, 91

⁴⁹ Austad, «Fra statskirke til selvadministrert folkekirke», 348

⁵⁰ Molland, *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav*, 92

⁵¹ Austad, *Kirkelig Motstand*, 130

⁵² Austad, Torleiv. *Kirkens Grunn: Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-1945*. Luther Forlag. Oslo. 1974, 135

⁵³ Molland, *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav*, 92

strider mot statsforfatningen. Det var utviklingen etter 25/9 1940 og særlig etter den såkalte «statsakten» (1/2 1942) som hadde gjort «Kirkens Grunn» med embetsnedleggelse nødvendig.⁵⁴

Dokumentet trekker flere linjer mellom forfatterens forståelse av statskirkeordningen, lojalitetsforståelse og hvorfor de nå mener at de ikke lengre kan forplikte seg til å bli værende i statskirken. Statlig innblanding i liturgi, teologi og oppdragelse stod i veien for et genuint skille mellom de to sfærene. Kirkens Grunn legger også frem at den norske kirke var forpliktet overfor Grunnloven og sin embetsed, og hvordan dette ikke var forenlig med utviklingen fra 9. april 1940. For eksempel var dåpen og dåpsoppfølgingen et anliggende for kirkesamfunnet som helhet, noe som ble motarbeidet direkte med loven om nasjonal ungdomstjeneste som gikk imot foreldrenes oppdragsrett.⁵⁵ I alt består dokumentet av seks artikler, og forholdet til staten tas opp i artikkel fem. Artikkelen presenterer to-regimentslæren og legger samtidens teologiske kontekst til grunn for hvorfor NS brøt kirkens rett. Når det verdslige regimet forsøker å overta det åndelige, begår det verdslige regimentet en urett og skal ikke følges, ifølge Kirkens Grunn.⁵⁶ Biskop Eivind Berggrav kommenterte selv hvor viktig den kirkelige argumentasjonen mot ungdomstjenesten var i boken *Staten og mennesket* (1945). Quisling kunne avfeie den borgerlige foreldrerett, for den var basert på grunnloven, som han kunne heve seg over. Men han kunne ikke benekte den *gudgitte* foreldreretten.⁵⁷

Kirkens Grunn fikk ikke noen utpreget konkret plass i etterkrigstiden, utover at den ble brukt som suspensasjonsgrunnlag for NS-prestene, og dukket bare i Sigmund Feylings landssviksak.⁵⁸ Riktignok måtte tidligere NS-prester tilslutte seg innholdet dersom de ville gjenvinne retten til å virke som prest etter rehabiliteringsresolusjonen på 50-tallet, men dette var etter Berggravs ønske, og ikke et statlig påbud.⁵⁹ Det var flere grunner til dette, blant annet fordi dokumentet var et resultat av den klare motstandskonteksten den ble skrevet i. Austad kommenterer at den kan defineres som en partikulær bekjennelse, siden at det tar stilling til konkrete stridsspørsmål under kirkekampen.⁶⁰ På grunn av dette var det ikke grunnlag for å videreføre dokumentet i en fungerende rettsstat.⁶¹

⁵⁴ Oftestad, «Landssvikoppjøret med prestene i Den norske kirke», 67

⁵⁵ Oftestad, *Den norske statsreligionen*, 221

⁵⁶ Austad, Kirkens Grunn, 31

⁵⁷ Berggrav, Eivind, *Staten og mennesket – Oppgjør og framblikk*, Land og Kirke 1945, 43.

⁵⁸ Ulstein, Jan Ove. «Teologi i kontekst under krigen» i Austad, T. Berge, O. Ulstein, J.O. *Dømmekraft i krise? Holdninger til kirken til jøder, teologi og NS under okkupasjonen*. Kyrkjefag Profil nr. 18. Akademika forlag. 2012, 177

⁵⁹ Oftestad, Bernt T. *Den norske statsreligionen – Fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Høyskoleforlaget. Kristiansand. 1998, 231

⁶⁰ Austad, Torleiv. Kirkens Grunn, 231

⁶¹ Ulstein. «Teologi i kontekst under krigen», 177

NS' kirkeaktiviteter

Ulovlige ordinasjoner

Mye av det vi ser på i oppgaven er NS-prestens forhold til det verdslige, altså omordninger i statskirken, sosiale forhold, etc. En reell teologisk sak var det som ble omtalt av det «illojale» presteskapet som ulovlige vigslere av prester. Her var det hovedsakelig NS-biskopene som stod for slike vigslere, men enkelte laverestående prester bidro under seremoniene, eller var til stede.

Menighetslov

30. juli 1942 ble det utstedt en ny lov om menighetsråd. Her ble førerprinsippet forsøkt innført i menighetsrådene, og antallet medlemmer ble kortet ned til tre. Dersom presten i området var lojal til Kirkedepartementet, skulle han fungere som formann, og resten av rådet skulle være to rådgivere.⁶² Dersom det ikke var en lojal prest i menigheten, skulle NS-lagføreren på stedet finne en alternativ formannskandidat.⁶³ De gamle menighetsrådene ble avsatt, men mange av dem fortsatte å virke i menighetene og lokalmiljøene, og tok ordre fra DMK. Dette førte noen ganger til åpne konflikter mellom to menighetsråd i samme menighet, om bruksmidler, bruk av kirkerom, konfirmasjon og lignende.

Den nazistiske presteforening

15. mai 1941 ble det sendt et klageskriv til rikskommissær Josef Terboven fra 43 norske organisasjoner, deriblant Den norske Kirkes presteforening.⁶⁴ Klagen inneholdt kritikk mot statsstyret og særlig Nasjonal Samling, som de mente styrte i strid med folkeretten og norsk lov. De anklaget blant annet NS for å ikke ha hjemmel til å kreve rettighetene de nå påberopte seg.⁶⁵ Dette resulterte i at Terboven oppløste flere av organisasjonene, og satte inn kommissariske formenn i de gjenværende. Sigmund Feyling ble kommissær for presteforeningen, og utnevnte Lars Frøyland som ny formann. De originale styremedlemmene trakk seg, og «lojale» prester ble innsatt i det nye styret. Det nye styret inkluderte sogneprest

⁶² Norrman, *Quislingkyrkan*, 176

⁶³ Ibid

⁶⁴ Norrman, *Quislingkyrkan*, 89

⁶⁵ Ibid

Johan Beronka, klokkerprest *Andreas Gjerdi*, og sogneprest *Johannes Haslie*.⁶⁶ Beronka, Gjerdi og Haslie er blant de ti prestene vi ser på i denne oppgaven.

NS-prestenes perspektiv

Anslag på hvor mange prester med teologisk embetseksamen som virket i statskirken før og etter 1942 varierer fra kilde til kilde. Ifølge Austad var det ved overgangen til 1943 92,9% av det norske presteskapet som hadde tilsluttet seg «Kirkens Grunn», og 61 prester (7,1%) som «opptrådte lojalt mot det eksisterende statsstyret og beholdt sine embeter som før».⁶⁷ Stein Ugelvik Larsen bemerker hvordan statskirken som institusjon kan ha påvirket enkeltes valg:

Svakheten med statskirkesystemets ordning med hensyn til kirkelig handling, ble på en måte, og da på en dramatisk måte for dem selv, en direkte årsak til at såpass mange av kirkens folk kom til å støtte NS under krigen. Noen «hang fast» i sin rolle som lojale embetsmenn og noen ville virkelig prøve å utnytte situasjonen under en totalitær statskirke til å fremme en aktiv nyordning i Norge med innslag av sin tolkning av kristendom.⁶⁸

Kirkehistorieprofessor Bernt Oftestad beskriver fire grunntrekk som gikk igjen hos dem som utgjorde presteskapet i statskirken etter 1942: En markant antikommunistisk innstilling, en sterk nasjonal holdning, og de var ivrige tilhengere av statskirkesystemet og luthersk statspositivisme.⁶⁹ Den antikommunistiske holdningen var et resultat av den fremvoksende internasjonale arbeiderbevegelsen og den tiltagende kommunistiske utbredelsen en så i samtiden. Dette motiverte mange – også utenfor presteskapet og NS – til å sympatisere med bolsjevikkopppet og Tysklands krig mot Sovjetunionen. Den russiske kommunismens anti-religiøsitet spilte en vesentlig rolle i dette tilfellet. Den sterke nasjonale holdningen knyttet seg opp mot en særnorsk kristendom, der ideen om folkekirken var viktig for mange av de lojale prestene.⁷⁰ Støtten til det statskirkelige informerte deres holdninger til den nye øvrigheten. Ettersom statskirkeordningen var knyttet direkte opp til staten og grunnloven, ble det lagt vekt på hvordan den nye styresmakten hadde rett til å utøve kontroll over kirken. Ministerpresident Quisling hadde overtatt kongens konstitusjonelle makt og stod fritt til å gjøre kirkelige endringer i kraft av dette. Biskopene på sin side var da ikke en likeverdige part slik lojalistene

⁶⁶ Ibid

⁶⁷ Austad, «Fra statskirke til selvadministrert folkekirke», 349

⁶⁸ Larsen, Stein U. «Med korset mot hammeren» i Montgomery, I. Larsen, S. *Kirken, krisen og krigen*. Universitetsforlaget. 1982, 280

⁶⁹ Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 68-69

⁷⁰ Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 69

så det, og hadde ingen rett til å endre på statsforfatningen.⁷¹ Statspositivismen var på den annen side noe NS-prestene delte med store deler av samtidens norske presteskap. Hos noen av de lojale prestene kunne en finne klare nasjonalsosialistiske sympatier og jødefiendtlighet.⁷²

Det var Den midlertidige kirkeledelse og den norske regjeringen som stod for oppgjøret med NS-kirken, og Oftestad påpeker at DMK var i gang med forberedelsene for et landssvikoppgjør allerede før krigen var offisielt over.⁷³ DMK fikk til og med rett til å suspendere tjenestemenn.⁷⁴ Mens det fra DMKs side var forventinger om at Kirkens Grunn skulle legges frem som et hovedkriterie for «rensingen» av kirken, var dette noe den norske regjeringen så vekk fra, ettersom KG ville ved sitt blotte nærvær i norsk lovgivning minske den statlige innflytelsen på kirken, noe Nygaardsvold-regjeringen ikke var interessert i.

Det var denne (departamentale) stats- og kirkerettslige oppfatningen av kirkeordningen som også NS-prestene hadde lagt til grunn, da de på den ene side lojalt forble i sine statskirkelige embeter, og på den annen avviste at biskopene (og DMK) overtok den øverste styringsmyndigheten i Den norske kirke. Ut fra sin forfatning hadde Den norske kirke vært og var fortsatt en statsstyrt kirke, også etter den tyske invasjon og okkupasjon.⁷⁵

Ved krigens slutt var det ca. 35 prester som var offisielle medlemmer av Nasjonal Samling, men over dobbelt så mange ble stilt for retten.⁷⁶ Dette skyldtes at det ikke bare var overbeviste NS-medlemmer som virket i statskirken, men også opportunistister som ville bevege seg oppover i det kirkelige hierarkiet. Det var heller ikke usannsynlig at en del av de eldre prestene var redde for å miste sitt livsgrunnlag ved å legge ned embetet.⁷⁷ Han nevner ikke hvor mange av disse som igjen var ulovlig ordinerte, men vi kan merke oss her at 7 av 10 av presteeksemplene i denne oppgaven var formelle medlemmer av NS på ett eller annet tidspunkt. Dette kommer vi tilbake til i kapittel 4 og 5.

71 Ibid

72 Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 70

73 Ibid

74 Ulstein, «Teologi i kontekst under krigen», 176

75 Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 71

76 Oftestad, «Landssvikoppgjøret med prestene i Den norske kirke», 68

77 Ibid

Hvem var NS-prestene? Noen tidligere analyser

Karsrud

I et lengre resonnement viser Ravn Karsrud til *ortodoks lutherdom, antibolsjevisme, nasjonalisme og antiparlamentarisme* som generelle trekk han kan spore blant NS-prestene.⁷⁸ Karsrud påpeker at dette riktignok gjaldt først og fremst fremtredende NS-prester som Jarle Geelmuyden (et av våre ti eksempler), men at det også manifesterte seg «lenger ned i rekkene».⁷⁹ Karsrud kontrasterer denne tendensen med et eksempel fra samtiden: teologiprofessor og senere motstandsmann Ole Hallesby. Han trekker frem uttalelser fra Hallesby i artikkelen «For fattig og rik» fra 1934 for å gjøre en kort sammenligning mellom Hallesbys holdninger i mellomkrigstiden og det som senere skulle gjøres gjeldende blant NS-prestene. I artikkelen fremholder Hallesby et positivt syn på både Mussolinis nasjonale reisning i Italia, og fremholder Hitlers tilsvarende bevegelse i Tyskland som både religiøs og moralsk, og at «dette gjennomføres uten blodsutgytelse».⁸⁰ Hallesby uttaler seg i samme artikkel som skeptisk til både arbeiderbevegelsens pasifisme og revolusjonsplaner, og uttrykker glede over den pietistiske kampviljen mot opprørerne i Finland under borgerkrigen.⁸¹ Karsrud summerer observasjonen som følger:

Jeg mener å kunne antyde at tenkemåten hos de senere NS-prestene i hovedsak var en forsterket utgave av en almen rådende tendens. Det som skjedde var muligens at disse prestene i årene 35-40 ikke lot seg korrigere av den modererte utviklinga i arbeiderbevegelsen.⁸²

Før vi går videre, kan vi sammenligne Karsruds fire generelle trekk med Oftestads fire grunntrekk, som var *antikommunistisk, sterk nasjonal holdning*, og at de var tilhengere av *statskirkesystemet og luthersk statspositivisme*. Oftestads punkter om luthersk statspositivisme og støtten til statskirkesystemet kan inngå i Karsruds kategori ortodoks lutherdom, og de er enige om NS-prestenes antikommunistiske holdninger og nasjonalistiske trekk. Men Oftestad inkluderer ikke Karsruds antiparlamentarisme-kategori.

⁷⁸ Karsrud, Ravn. Prestene som støttet Quisling. Spesialavhandling ved Det teologiske Menighetsfakultet, våren 1980, 39

⁷⁹ Ibid

⁸⁰ Karsrud, Prestene som støttet Quisling, 41

⁸¹ Karsrud, Prestene som støttet Quisling, 40-41

⁸² Karsrud, Prestene som støttet *Quisling*, 41

Norrman

Ragnar Norrman gir ikke uttrykk for en tilsvarende kategorisering i sin bok *Quislingkyrkan* (1998). Det han derimot gjør er å skissere NS-prestenes samtid, miljø og politiske rammer, som vi skal se kort på her.

Ifølge Norrman var det ikke slik at samtlige prester i statskirken etter 1942 var NS-medlemmer, men de var lojale mot statsmakten og kirkedepartementet.⁸³ Utover de 9 NS-biskopene var det 55 prester som hadde blitt vigslet før påsken 1942, og disse ble supplert med 32 nyvigslinger fra 1942 til 1944.⁸⁴ Totalt utgjorde dette 96 «lojale» NS-prester som skulle betjene hele NS-kirken. Kirkedepartementet kunne ikke fylle alle stillingene, og måtte akseptere at «illojale» prester fortsatte sin virksomhet i mange av landets kirker. Dette hindret dog ikke departementet i å påstå at disse prestene ikke utgjorde noen stor gruppe.⁸⁵ Siden de «lojale» måtte fylle flere stillinger enn det som var vanlig før 1942, ble også lønnen til mange tilsvarende større, ettersom de hevet lønn for hver enkelt stilling.⁸⁶ Dette gjaldt ikke alle NS-prestene: noen betjente stillinger som var for geografisk isolert til at de kunne betjene flere enn ett eller to, men den økte lønnen var et av flere ankepunkter fra påtalemakten etter krigen.

Selv om NS-prestene generelt ble motarbeidet i lokalmiljøene sine var det ikke alle som ble boikottet: enkelte av dem hadde lokale støttespillere, og i noen få tilfeller var det større grupper som støttet NS-presten i området.⁸⁷ I mange tilfeller ble NS-prestene herset med av de lokale jøssingene, og departementet brukte tvangsavsettelse og forvisning som virkemiddel mot «illojale» prester som utgjorde problemer for de «lojale».⁸⁸ Isolasjonen – både den sosiale og den yrkesmessige – var også en stor psykisk påkjennelse for flere av NS-prestene, og det finnes eksempler blant de nyordinerte som sa opp stillingen og søkte seg tilbake til sine tidligere yrker.⁸⁹

Thorsdahl

Geir Thorsdahl bemerker tre ulike grupperinger NS-biskopene under krigen: en første gruppe, med høy politisk profil som ikke endret sitt syn på NS' kirkepolitikk i løpet av krigsårene, en

⁸³ Norrman, *Quislingkyrkan*, 289

⁸⁴ Ibid

⁸⁵ Norrman, *Quislingkyrkan*, 243

⁸⁶ Norrman, *Quislingkyrkan*, 245

⁸⁷ Norrman, *Quislingkyrkan*, 291

⁸⁸ Norrman, *Quislingkyrkan*, 290

⁸⁹ Norrman, *Quislingkyrkan*, 244

andregruppe med lav politisk profil, men som ikke endret holdning til kirkepolitikken, og en tredje gruppe som utviklet kritisk holdning til regimet etter hvert.⁹⁰

Oppsummering

Som vi har sett på i dette kapittelet kan en stipulere flere ulike motiver og årsaker som bakgrunn for en fortsatt post som prest i NS-kirken. For det første har man den teologiske: vedkommende tok sin avgjørelse basert på sin bibeltolkning og forståelse av statskirkeordningen, som i dette tilfellet motstrider kirkeledelsens og majoriteten av presteskapets konklusjon i 1942. For det andre har man frykt: vedkommende var redd for konsekvensene det ville medføre å legge ned embetet, måtte de være økonomiske, sosiale. For det tredje har man ideologisk overbevisning: vedkommende var nazist, for «den nye tid», og ville støtte det nasjonalsosialistiske prosjektet i Norge. For det fjerde hadde man den moralske kvale: vedkommende støttet ikke «den nye tid», kanskje var enig med DMK, men valgte å fortsette sitt virke fordi han følte ansvar overfor menigheten og kallet som sådan. Bernt Oftestad kommenterer:

Landssvikoppgjøret med NS-prestene rommer et interessant paradoks. Det disse prestene førte i marken til sitt forsvar, var først og fremst den klassisk lutherske lære om lydighet mot øvrigheten. Dermed var lydighet mot okkupasjonsmakten og Quisling selvsagt. Og når man samtidig betraktet den norske statskirkeordning som den eneste legitime, var deres valg gitt.⁹¹

Slik det fremgår her presenterer Oftestad det nærmest som at NS-prestenes statspositivistiske og erkelutherske fortolkning av Romerbrevet var deterministisk: det gikk som det måtte gå, for alle på den «lojale» siden. Det er dette som knytter dem sammen; om vi kan si noe om NS-prestenes ideologiske dragninger, kanskje vi ikke skal hvorvidt de var «legitime» nazister, men hvorvidt deres handlinger og teologiske holdninger kan tas til direkte eller indirekte legitimering av et nazistisk styre.

Avsettelsen av Fjellbu etter statsakten eksemplifiserer problemet NS og de tyske myndighetene hadde med å skille mellom nettopp politikk og religion, noe en også har eksempler på fra Hitler-Tyskland. Statskirken var ved sin blotte statskirkelighet et politisk maktmiddel for NS og Tyskland, dermed ble Fjellbus reaksjon på fratagelsen av gudstjenesten sin automatisk politisk i deres øyne. Bruddet mellom kirken og myndighetene i denne perioden

⁹⁰ Thorsdahl, Geir. «Om å adlyde øvrigheten: Teologiske og politiske posisjoner blant NS-biskopene. Konflikter og strategier». Masteroppgave i historie. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo. 2013, 100

⁹¹ Oftestad, *Den norske statsreligionen*, 231

var også et brudd mellom det reelt politiske og det reelt religiøse. Likesom Luthers to regimenter, fantes det ved sommertider 1942 to kirkelige sfærer i Norge. Den verdslige, statsstyrte kirken, med sine lojale geistlige embetsmenn, og den frie folkekirken, som tok hevd på det åndelige retten. «*Hva staten har overdratt meg, leverer jeg fra meg*». Det vi skal se videre på er hvordan dette artet seg i praksis for noen av kirkens menn.

4 Prestene

Vi har så langt sett på et bakgrunn og tidligere forskning angående NS-prestene. I dette kapittelet skal vi se på funn angående de ti utvalgte eksemplenes virke under 2. verdenskrig. Kapittelet har fire deler: Vi skal se på ti utvalgte NS-presters *bakgrunn, virke under krigen og ideologiske perspektiver*, og til slutt en *oppsummering*. Funnene som presenteres her vil utgjøre grunnlaget for analysen i kapittel 5. Prestene er satt opp i alfabetisk rekkefølge for hver del. Dette gjøres for å stykke opp materialet og gjøre det mer oversiktlig.

Bakgrunn og oversikt

Johan Arnt Beronka

Johan Arnt Beronka ble født i Vadsø i Finnmark 15.4.1885, og var sønn av de finske innvandrerne Johan Beronka og Maria Erika Jensen (begge født i Rovaniemi, Finland).⁹² Han giftet seg med Inga Esbensen i 1918, og hadde tre voksne døtre i 1945.⁹³ Beronka tok cand. theol ved UiO i 1914, og jobbet som stiftskapellan i Troms bispedømme i 1915, som sogneprest i Kistrand 1916 og var sogneprest i Vadsø fra 1920.⁹⁴ Han ble konstituert som prost i Varanger i 1925, og ble i 1930 sogneprest i Hurum, og holdt denne stillingen frem til kapitulasjonen i 1945.⁹⁵ Under okkupasjonen hadde han flere stillinger. Han var prost i Asker prosti en kort periode i 1942, som vikar for Peder Blessing Dahle. Det samme året ble Hurum sogneprestembete lagt under Drammen prosti, og Beronka ble forespurt om å styre prostiet også. I 1943 overtok han Ringerike prosti og styrte dette parallelt med Drammen.⁹⁶ Beronka var også offiser av Italias kroneorden⁹⁷. Han var ikke formelt tilknyttet Nasjonal Samling, men hans kone Inga og en av deres tre døtre var NS-medlemmer.⁹⁸ Han ble norsk statsborger i 1907.⁹⁹

Jarle Knut Geelmuyden

Jarle Knut Geelmuyden ble født i Bergen 14.8.1897 og pr. 1.1.1942 var han 44 år gammel.¹⁰⁰ Foreldrene hans var redaktør Edv. Anton Johannesen og Henriette Fredrikke Geelmuyden. Han

⁹² Eriksen, Alfred. *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*. A.M. Hanches forlag. Oslo. 1930, 104

⁹³ Riksarkivet, landssviksak, *Johan Arnt Beronka*, Drammen politikammer. Sak nr. 912, dokument 14.1

⁹⁴ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 104

⁹⁵ RA. LS. Beronka, dokument 56, «Rettsbok for Lier, Hurum og Røyken herredsrett». 4.6.1948, 3

⁹⁶ RA. LS. Beronka, dokument 14.2.

⁹⁷ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 104

⁹⁸ RA. LS. Beronka, dokument 56.3

⁹⁹ Ibid

¹⁰⁰ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 175

giftet seg i 1928 med Kari Petra Astrup, datter av kunstmaleren Nikolai Astrup.¹⁰¹ I 1946 hadde de tre barn mellom 11 og 17 år.¹⁰² Geelmuyden tok filologisk eksamen i 1924, tok teologisk eksamen i 1927 og ble sogneprest i Masfjorden i Hordaland i 1927.¹⁰³ Geelmuyden var fortsatt sogneprest i Masfjorden da tyskerne invaderte 9. april 1940. Fra juli 1940 til mai 1941 var han prest ved Den norske legion i øvelsesleiren Fallingbostel i Tyskland, og en måned i Stettin i Polen. Han tilbragte om lag 3 måneder ved Leningradsfronten. Han ble utnevnt til sogneprest i Horten mens han var i Tyskland, og overtok embetet våren 1942.¹⁰⁴ I samme periode var han garnisonsprest i Horten.¹⁰⁵ Tjenesten ved Leningrad ble gjennomført vinteren og våren 1942.¹⁰⁶ Kona Kari var lagleder for NSK i Horten, men var ikke formelt medlem av NS.¹⁰⁷ Geelmuyden ble konstituert som prost i Nord-Jarlsberg prosti i 1942 etter at prost Brun nedla embetet.¹⁰⁸ Han var svært aktiv i NS i mellomkrigstiden.¹⁰⁹

Horten kommune het Borre frem til 2002, jeg siterer kildene uten å omskrive.

Andreas Gjerdi

Andreas Gjerdi ble født 6.3.1902 og var 39 år pr. 1.1.1942.¹¹⁰ Han er den yngste presten vi ser på i denne oppgaven. Han var sønn av bonde Olaus Indgjerdingen og Olava Sætrang. Han giftet seg med Bergliot Thorsen (1906-1957) i 1934, og giftet seg med Rønnaug Sundbye i 1959.¹¹¹ I 1945 hadde han tre barn mellom to og ti år.¹¹² Han begynte studiene i 1924, og tok cand. theol ved MF i 1931, praktikum i 1932, og ble ordinert i 1933.¹¹³ Gjerdi var hjelpeprest/klokkerprest i Jacob kirke i Oslo i perioden 1934-1942.¹¹⁴ I kirkeboken står det at Gjerdi jobbet i menigheten frem til 1942, men Gjerdi hevdet at han sluttet i den stillingen 15.3.1941.¹¹⁵ Fra mars 1941 til april 1942 jobbet han i NRKs kirkelige avdeling.¹¹⁶ Gjerdi sluttet i kringkastingen da han

¹⁰¹ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 175

¹⁰² Riksarkivet, Landssviksak, *Knut Geelmuyden*, Nord-Jarlsberg politikammer: saker 13/45, dokument 98, *Rettsbok for Horten byrett*, 27.8.1946

¹⁰³ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 175

¹⁰⁴ RA. LS. Geelmuyden, dokument 98, *Rettsbok for Horten byrett*, 27.8.1946

¹⁰⁵ RA. LS. Geelmuyden, dokument 5

¹⁰⁶ RA. LS. Geelmuyden, dokument 98, *Rettsbok for Horten byrett*, 27.8.1946

¹⁰⁷ Ibid

¹⁰⁸ Ibid

¹⁰⁹ Larsen, «Med korset mot hammeren», 286

¹¹⁰ Den Norske kirkes presteforening. *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*. Forlaget Land og kirke. Bergen. 1974, 82

¹¹¹ Ibid

¹¹² Riksarkivet, landssviksak, *Andreas Gjerdi*, Drammen politikammer: 91, dokument 5, «Rettsbok for Lier, Røyken og Hurum forhørsrett», 14.6.1945.

¹¹³ Den Norske kirkes presteforening. *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*, 82

¹¹⁴ Ibid

¹¹⁵ RA. LS. Gjerdi, dokument 4

¹¹⁶ RA. LS. Gjerdi, dokument 4

overtok Lier sokneprestembete, som han styrte fra april 1942 til kapitulasjonen.¹¹⁷ Etter krigen var han vikarprest i Oslo fra 1956 og residerende kapellan i Ullensaker i perioden 1964 til 1967. Han var også sekretær i Christian Endeavour fra 1949.¹¹⁸

Johannes Haslie

Johannes Haslie ble født 1.6.1892 i Biri i Gjøvik og var 49 år pr. 1.1.1942.¹¹⁹ Han var sønn av emissær og sersjant Olaus og Sina Marie Haslie. Han startet studiene i 1912 og tok cand. theol. ved MF i 1916. Giftet seg med Astri Dora Strupstad i 1924. Han var vikarprest i Sarpsborg i årene 1917 og 1918, og var så vikarprest i Stavanger i årene 1918 til 1919. I 1918 ble han utnevnt til sogneprest i Jelsa, og ble utnevnt som stiftskapellan i Oslo i 1923.¹²⁰ Han var sogneprest i Nore fra 1926 (i dag del av Nore og Uvdal kommune i Buskerud) og frem til 2.9.1942.¹²¹ Under krigen ble han utnevnt sogneprest i Stange i Hedmark fra 2.9.1942 og virket der til krigens slutt.¹²² Han ble utnevnt til prost i Kongsberg prosti fra 17.3.1942,¹²³ og styrte prostiet frem til 30.8.1942.¹²⁴

Håkon Martin Hovdin

Håkon Martin Hovdin ble født i Hevne (i dag: Hemne) i Sør-Trøndelag 31.3.1876.¹²⁵ Han var 65 år pr. 1.1.1942. Foreldrene hans var lærer og kirkesanger Peder Sivertsen og Elen Hovdin. Hovdin begynte studiene i 1900, og tok cand. theol. i 1907 ved UiO. Han tok praktikum og ble sogneprest i Lesja i Gudbrandsdalen i 1914, og senere sogneprest i Åmot fra 1928.¹²⁶ Denne stillingen holdt han frem til han ble pensjonert i 1944.¹²⁷ Han var gift med Laura Bærøe.¹²⁸ To av Hovdins sønner gjorde tjeneste som frontkjempere – de fikk 3,5 og 4 års fengselsstraff – datteren hans jobbet som sykepleier i Tyskland og fikk ett års fengsel.¹²⁹ Stein Ugelvik Larsen bemerker at Hovdin var en av de mest aktive prestene tilknyttet Nasjonal Samling i mellomkrigstiden.¹³⁰

¹¹⁷ Ibid

¹¹⁸ Den Norske kirkes presteforening. *Presten i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*, 82

¹¹⁹ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 198

¹²⁰ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 198

¹²¹ Riksarkivet, landssviksak, Johannes Haslie, Hamar politikammer: forelegg 752, dokument 31

¹²² Ibid

¹²³ RA. LS. Haslie, dokument 27

¹²⁴ RA. LS. Haslie, dokument 31

¹²⁵ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 219

¹²⁶ Ibid

¹²⁷ Riksarkivet, landssviksak, *Haakon Martin Hovdin*, dokument 13

¹²⁸ RA. LS. Hovdin, dokument 17

¹²⁹ RA. LS. Hovdin, dokument 25

¹³⁰ Larsen, «Med korset mot hammeren», 286

Christian Joachim Ingier

Christian Joachim Ingier ble født 23.1.1874 i Norddal på Sunnmøre.¹³¹ Han var 67 år pr. 1.1.1942, og er den eldste presten vi ser på i denne oppgaven. Han var sønn av sogneprest og prost Hans Christian August, og Agnes Emilie Ingier. Han begynte studiene i 1892 og tok cand. theol. ved UiO i 1898.¹³² Ingier giftet seg med Ragna Krog i 1904. Han var personalkapellan i Aurskog i 1899, og var i perioden 1904 til 1909 konstituert i flere ledige embeter i Oslo. Han ble sogneprest i Sannidal (i dag Kragerø) i 1909, og senere Sogneprest i Brevik fra 1918.¹³³ Han var prost i Ullensaker fra 1931 til 1945.¹³⁴ Både Ingier, hans kone Ragna og hans voksne sønn August var NS-medlemmer.¹³⁵ Ragna Ingier var kretsøkonomileder for NSK.¹³⁶

Ivar Jørpeland

Ivar Jørpeland ble født 15.2.1897 på Madla, Jæren (nå bydel i Stavanger), og var 44 år pr. 01.01.1942.¹³⁷ Han var sønn av bonde Thomas Jørpeland og Anna Isdal, og giftet seg med Ada Jetmundsen i 1942. Jørpeland begynte studiene i 1920, tok cand. theol. ved UiO 1929 og praktikum i 1930. Under krigen var han sogneprest i Balsfjord fra 1941 til 1945.¹³⁸ Etter krigen var han hjelpeprest i Balsfjord (uvisst hvilket år), og stiftskapellan i Nord-Hålogaland bispedømme fra 1957, samt sogneprest på Karlsøy i perioden 1969-1970.¹³⁹

Richard Sverre Kreutz

Richard Sverre Kreutz ble født i Oslo 22.8.1885, og var 56 år gammel pr. 1.1.1942.¹⁴⁰ Foreldrene hans var forretningsmannen Peter Alexander Kreutz og hans kone Anna. Kreutz giftet seg med Bertha Mathea Østvold i 1914, men hun døde fem år senere.¹⁴¹ Kreutz begynte studiene i 1905 og tok cand. theol. ved UiO i 1913.¹⁴² Han virket som hjelpeprest i Trondenes fra 1914, sogneprest i Tana i 1915, residerende kapellan i Orkdal fra 1919, sogneprest i Hemne 1920, og så som sogneprest i Dovre fra 1924.¹⁴³ Kreutz var så sogneprest i Sør-Odal i Hedmark

¹³¹ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 226

¹³² Ibid

¹³³ Ibid

¹³⁴ Riksarkivet, landssviksak, *Christian Joachim Ingier*, Romerike politikammer: sak 1063/45, dokument 25.2

¹³⁵ RA. LS. Ingier, dokument 25.1

¹³⁶ RA. LS. Ingier, dokument 30.1

¹³⁷ Den Norske kirkes presteforening, *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*, 136

¹³⁸ Riksarkivet, landssviksak, *Ivar Jørpeland*, Troms politikammer. Henl. 13/47, dokument 11

¹³⁹ Den Norske kirkes presteforening, *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*, 136

¹⁴⁰ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 250

¹⁴¹ Ibid

¹⁴² Ibid

¹⁴³ Ibid

fra 1.4.1938 til oktober 1941, da tok han over sogneprestembetet på Nøtterøy i Vestfold.¹⁴⁴ Tiltrådte som sogneprest i Fagerborg i Oslo 1.3.1943, men ble konstituert i stillingen 10.12.1942.¹⁴⁵ Han bestyrte Spydeberg sognekall i Østfold fra mai 1944 til kapitulasjonen.¹⁴⁶ Kreutz hadde to barn: Anna Karoline (f. 1.10.1915) og Hans Petter (f. 16.4.1917). Begge skal ha vært NS-medlemmer.¹⁴⁷ Hans Petter sonet ved Ilebu fengsel i august 1948, men det står ikke oppgitt når soningen startet.¹⁴⁸

Aksel Johannes Kvam

Aksel Johannes Kvam ble født 19.11.1901 på Tingvoll på Nordmøre, og var 40 år pr. 1.1.1942.¹⁴⁹ Han var sønn av lærer Peter Johannes Kvam og Anna Lovise Johnsen, og giftet seg med Aase Adine Skonhoft Andersen i 1938.¹⁵⁰ De hadde ett barn pr. 11.6.1945.¹⁵¹ Kvam startet studiene i 1925, tok cand. theol. ved Menighetsfakultetet i 1932, og ble ordinert i 1936 eller 1937.¹⁵² Han var stiftskappelan i Nidaros i 1940, og under krigen var han sogneprest i Jelsa fra 1941 til 1945.¹⁵³ Han bestyrte Strinda (nå Trondheim kommune) sogneprestkontor da Tyskland invaderte, og holdt senere han Byneset sogneprestembete.¹⁵⁴ Han bestyrte også domkirkens sogneprestembete i Stavanger fra 15.4.1944 til 25.9.1944.¹⁵⁵ Konstituert som sogneprest i Stavanger Domkirke fra 15.4 til 25.9.1944, prost i Karmsund prosti fra 15.11.1943 til 7.5.1945 og prost i Hetland prosti fra 1.4.1944 til 7.5.1945¹⁵⁶.

Etter krigen var han lærer i Jelsa og Sønedeled i henholdsvis 1949 og 1952. Kvam var sogneprest i Skjerstad fra 1961 til 1970, og konstituert prost i Søndre Salten fra 1968 til 1970.¹⁵⁷ Han var reisesekretær i Norsk Søndagsskoleforbund og Den Norske Israelsmisjon fra 1934 til 1940.¹⁵⁸

¹⁴⁴ Riksarkivet, landssviksak, *Richard Sverre Kreutz*, Oslo politikammer: domsforelegg 764/49, dokument 13

¹⁴⁵ Ibid

¹⁴⁶ Ibid

¹⁴⁷ Ibid

¹⁴⁸ RA. LS. Kreutz, dokument 34

¹⁴⁹ Den Norske kirkes presteforening, *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*, 149

¹⁵⁰ Ibid

¹⁵¹ Riksarkivet, landssviksak, *Aksel Johannes Kvam*, Rogaland politikammer og st. 1057, dokument 3

¹⁵² RA. LS. Kvam, dokument 27, „Rettsbok for Ryfylke herredsrett, hovedforhandling“ 3.12.1946

¹⁵³ Den Norske kirkes presteforening, *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*, 149

¹⁵⁴ RA. LS. Kvam, dokument 3

¹⁵⁵ Ibid

¹⁵⁶ RA. LS. Kvam, dokument 27, „Rettsbok for Ryfylke herredsrett, hovedforhandling“ 3.12.1946

¹⁵⁷ Den Norske kirkes presteforening, *Prester i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*. 149

¹⁵⁸ Ibid

Rasmus Johannes Slåttelid

Rasmus Johannes Slåttevik ble født 8.6.1889 i Råde i Østfold og var 52 år pr. 1.1.1942.¹⁵⁹ Han var sønn av lærer og kirkesanger Olav Slåttevik og Hansine Elisabet Slåttevik. Slåttevik startet studiene i 1907 og tok cand. theol. ved UiO i 1914.¹⁶⁰ Han var sogneprest i Bremanger i Sogn og Fjordane fra 1915 til 1924.¹⁶¹ ¹⁶² Sogneprest i Davik i Sogn og Fjordane fra 1924 og prost i Nordfjord prosti fra 1936.¹⁶³ Slåttelid ble konstituert som prost i Søndre Sunnmøre prosti ved nyåret 1943.¹⁶⁴ Ved nyåret 1944 ble han utnevnt som prost i Sunnfjord.¹⁶⁵ Slåttelid giftet seg med Ingeborg Nossen i 1915, men Ingeborg døde i 1917. Han giftet seg på nytt med Kari Stokkenes i 1920.¹⁶⁶ Han hadde seks barn mellom 11 og 23 år pr. 7.12.1945.¹⁶⁷

Etternavnet staves «Slaattelid» i noen kilder og dokumenter, men jeg velger å skrive «Slåttelid» i denne teksten.

Virke under krigen

Beronka

Under Beronkas tid som sogneprest i Hurum, pågikk det en sak mot Birger Gaupås, hjelpeprest i Filtvedt.¹⁶⁸ Det fremkommer ikke klart fra kildene hva som var utgangspunktet for Gaupås-konflikten, men det var ønsket fra NS-hold at Gaupås ble fjernet fra Hurum. Dette var antageligvis relatert til Gaupås embetsnedleggelse og fortsatte virke.¹⁶⁹ Beronka var blitt bedt av rådmann Martin Dahlseide om å sørge for at menighetsrådet avskjediget Gaupås. Siden presten hadde beslutningsmakt i menighetsrådene, hadde Beronka mulighet til å nekte å ta opp saken, noe han også gjorde.¹⁷⁰ Ifølge Beronka skal Gaupås senere ha takket ham for dette.¹⁷¹ Beronkas versjon av saken ble støttet av Martin Dahlseide,¹⁷² som var rådmann i Hurum fra våren 1943 til 1945. Gaupås-saken var allerede underveis da han fikk stillingen. Ifølge Dahlseide var det utelukkende Beronkas avgjørelse som forhindret at Gaupås ble forvist fra

¹⁵⁹ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 357.

¹⁶⁰ Ibid

¹⁶¹ Ibid

¹⁶² Riksarkivet, landssviksak, *Rasmus Johannes Slåttelid*, Fjordane politikammer: sak 310/45, dokument 22.1

¹⁶³ Ibid

¹⁶⁴ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.3

¹⁶⁵ Ibid

¹⁶⁶ Eriksen, *Kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 357

¹⁶⁷ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.1

¹⁶⁸ RA. LS. Beronka, dokument 60

¹⁶⁹ RA. LS. Beronka, dokument 56.12

¹⁷⁰ RA. LS. Beronka, dokument 60

¹⁷¹ RA. LS. Beronka, dokument 29.2

¹⁷² RA. LS. Beronka, dokument, dokument 62.1

Hurum.¹⁷³ Dahlseide hadde forsøkt å overtale Beronka til å melde seg inn i NS, men Beronka hadde alltid svart at hans plikt var å forkynne, og ikke å delta i politikk på noe vilkår.¹⁷⁴

Sammen med sogneprestene Einar von Krogh og Anders Haugerud forfattet Beronka et brev til Vidkun Quisling i desember 1942.¹⁷⁵ Brevet ble skrevet som en respons på «lov kunngjort 27. oktober d.å., om inndragning av jødernes formuer».¹⁷⁶ Beronka, Krogh og Haugerud ber i brevet Quisling om å trekke tilbake dette vedtaket, slik at landets jøder kan beholde formuene sine og således opprettholde sitt eksistensgrunnlag. De forklarte at de vet at jødene har Guds vrede over seg, og refererer til Luk. 21, 24 og 22 som teologisk grunnlag for denne påstanden.¹⁷⁷ Her benytter brevforfatterne en viss grad av antisemittiske sentiment, som at de «anerkjenner» at jødene har forspilt mye, og at ekstraordinære omstendigheter krever ekstraordinære forholdssregler.¹⁷⁸ Men teksten snur også på den jødefiendtlige tonen i argumentene, når de trekker frem at disse forholdsreglene ikke må krenke rett og rettferdighet slik de synes den overnevnte lov gjør, og referer til Matt. 7, 23 som teologisk grunnlag.¹⁷⁹ Brevet avsluttes slik:

Dermed er det syndet mot Guds evige livslove. Og hvis så skjer, da bør visst anvendes Esaias kap. 10 spesielt vers 5 og 12 fl. på forholdet og si: Det er nødvendig at Guds vrede kommer over jorden, men ve den som bringer Guds vrede over den.¹⁸⁰

Brevet var sent ute. Over 500 jøder hadde blitt sendt med lasteskipet DS «Donau», som dro fra Oslo 26. november 1942. Selv om brevet var fånyttet, vitner det om initiativ på jødernes vegne fra Beronka og hans medforfattere.

Beronka hevdet å ha jobbet for å frigjøre flere nordmenn fra tysk fangenskap. Noen av disse skal han ha lyktes med å redde:

Jeg kan også anføre at jeg har strevet for å få frigitt politiske fanger. Jeg kan her nevne lærer Caspersen, lærer Dahl Birger BråtenAlle Tofte(sic), Harald Teigen, Klokkarstua, Josef Karlsen, Filtvet, kjøpmann

¹⁷³ RA. LS. Beronka, dokument 62.2

¹⁷⁴ Ibid

¹⁷⁵ RA. LS. Beronka, dokument 55

¹⁷⁶ Ibid

¹⁷⁷ Ibid

¹⁷⁸ Ibid

¹⁷⁹ Ibid

¹⁸⁰ Ibid

Andreas Espensen, Bodö (min svoger) og en sönn av biskop Normann. Alle disse slapp ut, men dessværre ikke lærer Esperöd, som satt i Tyskland.¹⁸¹

Noen av disse påstandene bekreftes av vitneutsagn. Esperøds kone Marta bevitnet skriftlig at Beronka hadde fortalt henne at han skulle skrive til de tyske myndighetene for å prøve å få hennes mann løslatt¹⁸². Andreas Esbensen (Beronkas svoger), bevitnet skriftlig at Beronka hadde jobbet for å få ham ut av tysk fangenskap. Esbensen forklarte at han ikke hadde spurt sin svoger om hjelp, men at Beronka gjorde det «paa eget Initiativ for Slægtskaps og Venskaps skyld».¹⁸³

Beronka ble forespurt å reise til Finnland som representant for Den norske kirke. Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling sendte ham et informasjonsbrev i slutten av desember 1941.¹⁸⁴ Feyling anmodet Beronka å dra til Finland, der han skulle levere en skriftlig hilsen til den finske kirke og overbringe hilsener fra den norske kirkeministeren til den finske kirkeministeren og erkebiskopen. Han skulle også informere dem om forholdene i den norske kirken etter 9. april 1940.¹⁸⁵ Det var også ønskelig at Beronka holdt noen foredrag under oppholdet. Feyling utbroderte meningen bak reisen i et skriv til Ministerialraat Huhnhäuser i januar 1942.¹⁸⁶ Hilsningene Beronka skulle overbringe skulle inneholde «en takk til den finske ungdom som setter livet inn på Östfronten til vern om nordens kristne tro og kristne moral»¹⁸⁷. Beronka var dessuten presteskapets «språkgeni»¹⁸⁸ - han behersket finsk, samisk, ungarsk og tysk. Beronka snakket med biskop Eivind Berggrav om saken, og fikk inntrykk av at Berggrav var imot reisen, noe som gjorde at Beronka selv mistet lysten på å dra.¹⁸⁹ Dette foregikk rett før biskopenes embetsnedleggelse, og på grunn av de store omveltningene innad i kirken ble det ikke noe av reisen til Finland.

Beronka var med på ordinasjonen av en ikke-teolog ved en anledning, men kunne ikke huske navnet hans. Personen som ble ordinert var lærer, og ble ordinert i Ytre Sandsvær.¹⁹⁰ Et annet dokument identifiserer den ordinerte personen var lærer og kirkesanger Jørgen Fjellanger.¹⁹¹ Beronka hevdet at deltakelsen var ufrivillig, og på oppfordring fra «biskop»

¹⁸¹ RA. LS. Beronka, dokument 2.2

¹⁸² RA. LS. Beronka, dokument 33

¹⁸³ RA. LS. Beronka, dokument 34

¹⁸⁴ RA. LS. Beronka, dokument 37

¹⁸⁵ Ibid

¹⁸⁶ RA. LS. Beronka, dokument 52.1

¹⁸⁷ Ibid

¹⁸⁸ Ibid

¹⁸⁹ RA. LS. Beronka, dokument 56.9

¹⁹⁰ RA. LS. Beronka, dokument 14. 2.

¹⁹¹ RA. LS. Beronka, dokument 1A. 1.

Hagen. Beronka var tilstede under ordinasjonen av «biskop» Frøyland, men da som tilskuer, og deltok ikke i seremonien.¹⁹² Han var med på å innsette Andreas Gjerdi som prest i Lier, der Gjerdi ble innsatt etter at sognepresten Nissen var blitt avsatt fra embetet.¹⁹³ Beronka mente at han ble presset til å delta i disse ordinasjonene.¹⁹⁴ Beronka var styremedlem i den nazistiske presteforeningen, men dette kommenterte han ikke på i avhørene.¹⁹⁵

Geelmuyden

Geelmuyden forsøkte under krigen for å få reist et minnesmerke i Horten for den avdøde legionæren kaptein Ragnar Berg, som hadde falt ved østfronten.¹⁹⁶ Berg var ifølge Geelmuyden «den typiske representant for den ungdommen som ville gå aktivt inn for sitt land og for dem som mente at det de gjorde».¹⁹⁷ I et brev han sendte i juni 1942 greide han ut hvordan han ville at bysten skulle se ut: «Det er jo mer om å gjøre å minnes skikkelsen som den typiske representant for legionærungdommen enn den absolutte portrettlikhet».¹⁹⁸ Brevet var adressert til professor Rasmussen, mest sannsynlig billedhuggeren Wilhelm Rasmussen (1897-1968). Rasmussen var NS-medlem og laget senere NS-monumentet innviet av Quisling på Stiklestad i 1944. Geelmuyden omtaler seg selv i brevet som Bergs krigskamerat. Geelmuyden mente at også minoriteten i byen også burde ha et minnesmerke for sin sak. Det ble til slutt ikke noe av minnsemerket fordi Bergs far ikke ønsket det.¹⁹⁹

Geelmuydens virke i Horten var preget av mistro mot ham. I et skriv til Tunsberg «biskop» i april 1943 meldte han inn sine utførte kirkehandlinger for mars måned, satt opp mot den residerende kappellanens tall.²⁰⁰ Én barnedåp mot kapellanens ni, én jordfestelse mot kapellanens elleve, og bare fem konfirmanter til undervisning – det pleide å være ca. hundre til vanlig.²⁰¹ Til vanlig gudstjeneste kom det kun 10-20 NS-folk, fordi andre ikke torde å vise seg i kirken. Angående situasjonen i Horten hadde han følgende å legge til:

Konsentrasjonsleir er det eneste man har respekt for, og jeg er av den absolutte oppfatning at det er det eneste middel til å oppnå positive resultater under foreliggende situasjon.²⁰²

¹⁹² RA. LS. Beronka, dokument 14.2

¹⁹³ RA. LS. Geelmuyden, dokument 14.2

¹⁹⁴ RA. LS. Geelmuyden, dokument 29.2

¹⁹⁵ Norrman, *Quislingkyrkan*, 90

¹⁹⁶ RA. LS. Geelmuyden, dokument 11

¹⁹⁷ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.2

¹⁹⁸ RA. LS. Geelmuyden, dokument 11

¹⁹⁹ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.2

²⁰⁰ RA. LS. Geelmuyden, dokument 77

²⁰¹ Ibid

²⁰² Ibid

Det er vites ikke om denne kommentaren til NS-biskopen fikk konsekvenser, men Geelmuydens sentimenter er et eksempel på hvordan han så på sine meningsmotstandere i Horten.

Geelmuyden hevdet at han ikke tok alvorlig på påstandene om at de «ulovlige» presteordinasjonene brøt kirkens orden. Ordinasjonene var en festlig innførelse i embetet, selv om han ikke likte disse ordinasjonene rent prinsipielt, og mente at en konstitusjon ville holdt.²⁰³ Ordinasjonene var en nødløsning på prestemangelen, og en mislykket sådan. Denne holdningen til ordinasjonene av ikke-kvalifiserte etter embetsnedleggelsene var også utbredt blant de andre NS-lojale prestene.²⁰⁴ Han var kjent med at flere prester ble fjernet fra sine embeter, og at noen ble fengslet i kortere eller lengre tid, og så på dette som høyst beklagelig, men mente likevel at okkupasjonsmakten hadde all grunn til å ville opprettholde ro og orden og undertrykke opprørstendenser. Til tross for at fengsling var beklagelig, mente Geelmuyden at ikke en eneste prest hadde blitt fengslet uten at de hadde gått alvorlig ut mot regimet, og således var fengslet for en god grunn.²⁰⁵ Det var også beklagelig at menighetene ble frarøvet sine prester ved forvisning og fengsling, men DMK var ikke helt uskyldige i den saken, siden de hadde en uforsonlig holdning.²⁰⁶

Geelmuyden meldte seg til til fronttjeneste som feltprest sommeren 1941, etter en telegramforespørsel fra Kirkedepartementet, og reiste med en gang.²⁰⁷ Han var i øvelsesleiren Fallingsbostel i ca. 6 måneder, tilbrakte så 1 måned i Stettin og dro derfra til Leningradsfronten og var der i ca. 3 måneder. Geelmuyden understreker at han ikke deltok i stridshandlinger, eller som han selv beskrev det: «Jeg var utelukkende feltprest og deltok ikke med våpen i hånd».²⁰⁸ Geelmuyden kunne ikke se at det var noe straffbart forhold å være prest for norske legionærer ved østfronten. Han fremholdt at hans handlinger i legionen ville «stå seg for Guds domstol», selv om han skulle bli dømt av en verdslig.²⁰⁹ Geelmuyden var ikke godt likt i sin tid ved fronten, og det var flere anklager mot ham om alkoholisme og slett adferd.²¹⁰ Disse historiene ble formidlet til NS i Norge, og kan ha påvirket stillingen hans blant NS-folk etter hjemkomsten. Han talte ved et vervemøte til Den norske legion i august 1942.²¹¹

²⁰³ RA. LS. Geelmuyden, dokument 27.2

²⁰⁴ Ibid

²⁰⁵ Ibid

²⁰⁶ Ibid

²⁰⁷ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.2

²⁰⁸ Ibid

²⁰⁹ RA. LS. Geelmuyden, dokument 27.2

²¹⁰ RA. LS. Geelmuyden, dokument 38

²¹¹ RA. LS. Geelmuyden, dokument 98, *Rettsbok for Horten byrett*, 27.8.1946

Geelmuyden forsøkte i oktober 1942 å få fjernet sogneprest Brun fra Borre prestegård. Han mente at det var urimelig at den illojale gamle ungtarspresten fikk bli boende på prestegården, og ikke ham selv, som var lojal og pliktoppfyllende.²¹² Saken førte ikke noen vei, muligens grunnet NS-myndighetenes skepsis mot Geelmuyden.²¹³ Geelmuyden anmeldte prost Einar Wilhelmsen til politiet vinteren 1944. Einarsen skulle vikariere for residerende kapellan Syse i Horten, men nektet å møte Geelmuyden på grunn av hans NS-tilknytning.²¹⁴ Etter at Einarsen ble anmeldt for ulovlig virksomhet ble han forvist fra Horten.²¹⁵ Han ble oppnevnt som formann i skolestyret i Horten fra 1942, men hadde et dårlig forhold til både lærerne og elevene. I mai 1944 sendte Geelmuyden et klageskriv til Kirkedepartementet, der han anklaget lærerne for å være fiendtlig innstilt mot ham.²¹⁶ Horten kristelige elevlag drev ifølge Geelmuyden med propagandering mot regimet, og en katastrofe ville snart inntreffe. Han ville at kirkeministeren eller en annen utsending fra departementet kunne komme til Horten og holde et foredrag om pliktene man hadde overfor fedrelandet.²¹⁷ Departementet svarte ham i juli 1944, men tok ikke beskrivelsene hans på alvor. Slik departementet så det var det ikke noe verre ved Horten skole enn ved andre skoler i landet.²¹⁸

Gjerdi

Andreas Gjerdi var aktivt involvert i NS-kirken gjennom krigen. Han ble utnevnt som konsulent for Kirkedepartementet i NRK av ekspedisjonssjef Feyling i mars 1941.²¹⁹ Gjerdi jobbet i denne perioden tett med departementet, og var ansvarlig for å skaffe egnede og «lojale» andaktsholdere til kringkastingen.²²⁰ Han var styremedlem i den nazistiske presteforeningen fra 1941,²²¹ og var sekretær ved Quislings kirkelige rådsmøter på Slottet, som ble holdt tre ganger mellom juni 1942 og desember 1943.²²² Han var også aktiv i den NS-tilknyttede kristne organisasjonen *Kristen Samling* og den tilknyttede avisen med samme navn. Han ledet flere av møtene til Kristen Samling i Oslo,²²³ og hadde et titalls artikler på trykk i avisen i perioden 1941 til 1943.²²⁴

²¹² Ibid

²¹³ Ibid

²¹⁴ Ibid

²¹⁵ Ibid

²¹⁶ Ibid

²¹⁷ Ibid

²¹⁸ Ibid

²¹⁹ Norrman, *Quislingkyrkan*, 67

²²⁰ Norrman, *Quislingkyrkan*, 68

²²¹ Norrman, *Quislingkyrkan*, 89

²²² Norrman, *Quislingkyrkan*, 175

²²³ Norrman, *Quislingkyrkan*, 299

²²⁴ Norrman, *Quislingkyrkan*, 308

Under Gjerdis tid i Lier sendte han et skriv til NS-biskopen i Tunsberg bispedømme, Hans Olaf Hagen i april 1943, etter å ha fått en melding fra lagføreren i NS Lier. Brevet gjaldt sognepresten *Nils Kristian Nissen*²²⁵ som var blitt avsatt som sogneprest før Gjerdi overtok sognepreststillingen. Nissen var tidligere blitt informert om at han ikke hadde tillatelse til å oppholde seg i Lier, men hadde ikke respektert beskjeden. Tvert imot hadde han økt han aktiviteten i området, og Gjerdi spekulerte i at Nissen kan ha blitt motivert av andre opposisjonelle. Nissen hadde holdt et møte på Sylling skole uten å informere skolestyret om det, og holdt konfirmasjonsundervisning. Det kommer ikke klart frem hvordan konfirmasjonsundervisningen var negativ, men det er mulig at Nissen «stjal» konfirmanter fra Gjerdi eller andre NS-prester i området. Nissen holdt dåpsseremonier hjemme hos folk, og det ryktes at han holdt nattverd i et privathjem i Nedre Lier, men Gjerdi ikke kunne bekrefte det. Nissen skal ha holdt mange møter i ulike forsamlingslokaler, som ikke ble annonsert i avisene, men gjennom enten «'budstikke'» eller ved kamouflert avertissement».²²⁶ Gjerdi utpekte Nissens kone som en mulig innflytelsesrik medhjelper, på grunn av hennes deltakelse i ulike kvinneforeninger. Etter en samtale med lagføreren, hadde Gjerdi inntrykk av at partimedlemmene i Lier ville at Nissens virksomhet skulle opphøre så fort som mulig «da den skader arbeidet for å fremme den nye tid på stedet».²²⁷ Gjerdi avsluttet skrevet med å anbefale at sogneprest Nissen og hans kone ble forbudt å vise seg i Lier og å bosette seg i Asker og Røyken, eller i fylkene Buskerud og Vestfold.

NS-biskopen Hagen sendte skrevet fra Gjerdi videre til Kirkedepartementet. Hagen kommenterte: «Det er sikkert at det i Lier foregår en fordekt undergravingsvirksomhet som er meget skadelig».²²⁸ Han utdypet at han ikke visste hvor mye av dette som var Nissens verk men at det var tydelig at Nissen ikke respekterte instruksjonen han hadde fått, og anbefalte at det ble satt inn tiltak i samsvar med Gjerdis anbefalinger.²²⁹ Kirkedepartementet videresendte anbefalingen til Statspolitijefen, med kommentar om at Nissen burde bes om å bosette seg utenfor fylkene Oslo, Akershus, Buskerud og Vestfold.²³⁰ Nissen forsvarte seg i et brev til Statspolitiet i slutten av april 1943. Han benektet å ha gjort noe av statsfiendtlig eller hindret Gjerdi eller andre i å utføre prestegjeringen sin.²³¹ Han skrev at den tidligere bestemmelsen –

²²⁵ RA. LS. Gjerdi, dokument 61

²²⁶ Ibid

²²⁷ Ibid

²²⁸ Ibid

²²⁹ RA. LS. Gjerdi, dokument 61

²³⁰ Ibid

²³¹ Ibid

hans avskjed og at han skulle oppholde seg utenfor Buskerud fylke – hadde blitt fulgt.²³² Ekspedisjonssjef Feyling anbefalte noen dager senere å opprettholde sikringsbestemmelsen mot Nissen og hans kone.²³³

Gjerdi hadde kontakt med *Wilhelm Artur Konstantin Wagner* under krigen. Wagner var medlem av Gestapo, SS-Hauptsturmführer og leder for Referat IVB i Norge der han jobbet med jødesaker, men også kirkespørsmål og frimurere.²³⁴ Han var sentral i gjennomføringen av jødedeportasjonene i Norge.²³⁵ Ifølge Wagner tok han kontakt med Gjerdi våren 1942 mens Gjerdi fremdeles jobbet i Oslo.²³⁶ Wagner forhørte seg med Gjerdi om han ville være villig til å «samarbeide på det kirkelige område»,²³⁷ noe Gjerdi var villig til å gjøre – men han ville ikke være angiver. Gjerdi skulle gi «stemningsberetninger» fra menigheten skriftlig og muntlig, og ifølge Wagner ble de levert jevnlig. Gjerdi meldte blant annet om en syforening tilknyttet kirken som arbeidet mot nyordningen, men det ble ikke noe av saken. «Stemningsberetningene» fortsatte etter at Gjerdi ble sogneprest i Lier, og opplysningene han ga skal ha blitt registrert med kartotekkort. Senere, da Gjerdi ble konsulent i kringkastingen, ga han Wagner opplysninger om prester som nektet å bidra med radioprekener, disse prestene ble listeoppført av Sipo. En slik liste foreligger i Sigmund Feylings arkiver.²³⁸ Wagner vitnet også på at Gjerdi skal ha forsøkt å få frigitt to eller tre personer fra fengsel, «Bl. andre Rødlar i Ila menighet og en hjelpeprest eller klokker i Lier».²³⁹ Ifølge Wagner ble ikke Gjerdi betalt på noe vis for noe av informasjonen han oppga.

Gjerdi kommenterte Wagners påstander i januar 1947.²⁴⁰ Ifølge Gjerdi var det riktig at Wagner oppsøkte ham våren 1942, men da under dekke av å være teolog som arbeidet med «kirkelige spørsmål».²⁴¹ Gjerdi visste ikke om at Wagner var tilknyttet Sikkerhetspolitiet, og nektet for å ha sagt seg villig til å samarbeide. Han nektet for å ha gitt Wagner noen lister, og kunne ikke huske noen nyordningsfiendtlig syforening. Han nektet også for å ha gitt Wagner eller Sipo noen liste over prester som nektet å holde andakt mens han jobbet i NRK. Gjerdi påpekte at han sluttet i stillingen som sekretær i NRK ved slutten av mars 1942, omtrent samtidig som Wagner kontaktet ham. Gjerdi oppsøkte Wagner flere ganger etter at han flyttet

²³² Ibid

²³³ Ibid

²³⁴ Nøkleby, Berit. *Gestapo: Tysk politi i Norge 1940-45*. H. Aschehoug & Co. Oslo 2003, 242-243

²³⁵ Nøkleby, *Gestapo*, 178

²³⁶ RA. LS. Gjerdi, dokument 47

²³⁷ Ibid

²³⁸ Riksarkivet, S-1019, KUD, eksp. Feyling D sakarkiv 1908-1951, L0006-0005, «Fortegnelse over prester som nekter å holde andakt i kringkastingen».

²³⁹ RA. LS. Gjerdi, dokument 47

²⁴⁰ RA. LS. Gjerdi, dokument 47

²⁴¹ Ibid

til Lier, men det var for få frigitt fanger, ikke for å angi noen.²⁴² Ved disse møtene forhørte Wagner seg om forholdene i Lier. Gjerdi kunne ikke huske akkurat hva han fortalte Wagner, men han mente at det ikke hadde blitt sagt noe som kunne skade noen. Ifølge Gjerdi var «Wagners forklaring er helt igjennem feilaktig».²⁴³ Wagner hadde påstått at Gjerdi var prest i en menighet i Oslo i 1942, men han hadde sluttet å jobbe der i 1941.²⁴⁴ Angående fangene sa Gjerdi at han hadde lyktes med å få tre menn frigitt fra tysk fangenskap: pastor Rødland (Oslo), Arne Midtsem (Oslo), og kirketjener Leif Andersen (Lier).²⁴⁵

Gjerdi vikarierte i perioden 1944 til 1945 ved kirkekontoret hos Kirkedepartementet, men sa at han ikke ha mottatt lønn for det.²⁴⁶ Han vedgikk å ha assistert ved en ordinasjon i 1942, men han kunne ikke huske hvilke prester som ble ordinert.²⁴⁷ Norrman bemerker at Gjerdi assisterte ved Lars Frøylands presteordinasjoner 3. juli 1942, der 9 personer ble ordinert.²⁴⁸

Han var tilstede da O.B.J. Kvasnes og Jørgen Sivertsens bispevigsel 5. desember 1943.²⁴⁹

Haslie

Det finnes flere vitneutsagn angående Haslies virke i Nore og tilknytning til Nasjonal Samling. Ragnhild Bakke var medlem av menighetsrådet i Nore og aktiv kirkegjenger hele den tiden Haslie var aktiv der.²⁵⁰ Hun kunne ikke huske å ha hørt Haslie propagandere for NS hverken i prekenes, menighetsrådsmøter eller privat.²⁵¹ John Hellemo, kirkesanger og menighetsrådsmedlem i Nore, kunne huske ett tilfelle. En gang etter at okkupasjonen startet, skal Haslie ha formantet konfirmantene fra prekestolen om å gå inn for den nye tid. Bortsett fra det hadde ikke Hellemo hørt Haslie ytre noe politisk hverken privat, i menighetsrådsmøter eller i kirken.²⁵² Herbrand Brugård, lærer og menighetsrådsmedlem, hadde aldri hørt Haslie ytre seg om politikk eller nazisme.²⁵³ Lensmannskontoret kommenterte at Haslie ikke deltok på NS-møter eller var aktiv i NS-virksomhet mens han var i Nore. Den siste tiden han virket i Nore gikk det få folk i kirken, og mange ville ikke ha noe med ham å gjøre, noe som førte til at det

²⁴² Ibid

²⁴³ Ibid

²⁴⁴ Ib

²⁴⁵ RA. LS. Gjerdi, dokument 4.

²⁴⁶ RA. LS. Gjerdi, dokument 17, «Rettsbok for Lier, Røyken og Hurum forhørsrett», 13.9.1945

²⁴⁷ Ibid

²⁴⁸ Norrman, *Quislingkyrkan*, 254

²⁴⁹ Norrman, *Quislingkyrkan*, 232

²⁵⁰ RA. LS. Haslie, dokument 23.

²⁵¹ RA. LS. Haslie, dokument 23

²⁵² Ibid

²⁵³ Ibid

bare var NS-folk som ville omgås ham.²⁵⁴ Olaf Sørli – NS-lagfører i Nore – oversendte et skriv til fylkesorganisasjonslederen i Drammen i juli 1942. Sørli meldte at «I vår lagsområde har vi en prest som med liv og sjel går ind for den nye tid».²⁵⁵ Det nevnes ikke navn, men Haslie virket i Nore på samme tid. Herbrand Pladsen, jordforpakter i Nore, fortalte om sin kontakt Haslie i juli 1945.²⁵⁶ Ifølge Pladsen hadde han meldt seg inn i NS i desember 1940, delvis på grunn av at Haslie rådet ham til det. Haslie og kjøpmannen Erik Haugan hadde i en samtale fortalt Pladsen at «N.S. politikk var den eneste rette».²⁵⁷ Det utdypes ikke hva Haslie skal ha sagt utover dette.

Da Haslie virket i Stange var han involvert i en sak angående sogneprest Alf Hauge. Hauge ble avhørt om saken i september 1945.²⁵⁸ Ifølge Hauge skulle han arresteres i juni 1943, etter at «biskop» Zwilgmeyer og Haslie hadde blitt enig om det per telefon.²⁵⁹ Arrestasjonen ble stoppet av fylkesfører Aksel Aas.²⁶⁰ «Biskop» Zwilgmeyer ga klokkeren Ole Johnsen Vold avskjed etter Haslies ønske, da Vold gjorde det vanskelig for Haslie i Stange. Ifølge Hauge hadde Vold oppført seg korrekt mot Haslie, men Vold var også «en god jössing».²⁶¹ Hauge trodde at avskjedsønsket fra Haslie var grunnet i at Vold hadde gjort de lokale konfirmantene oppmerksomme på at de stod fritt til å velge hvilken krets de skulle konfirmeres i. Det førte til at mange konfirmanter søkte seg til Hauge fremfor Haslie.²⁶² Ifølge Hauge talte Haslie på NS-møter, deriblant en juletreffest for NS-laget i Stange januar 1943, og en frontkjemperefest ved nyttår 1943.²⁶³ Ved juletreffesten skal det ha vært flere frontkjempere tilstede, samt fylkesføreren.²⁶⁴ Haslie omgikk stort sett bare NS-folk i tiden sin i Stange. Ole Johnsen Vold – klokkeren i Stange – ble avhørt om Haslie i september 1945.²⁶⁵ Bortsett fra forsøket på å få ham avsatt som klokker, hadde ikke Haslie blandet politikk inn i prestegjeringen så vidt Vold visste. Men skolestyreformannen hadde fortalt Vold at Haslie hadde omtalt ham som «den argeste motstander av nyordningen» i Stange.²⁶⁶ Menighetsrådet hadde på grunn av dette anbefalt at Vold skulle gå av ved oppnådd 65 års aldersgrense.²⁶⁷ Vold, «biskop» Zwilgmeyer og Haslie

²⁵⁴ Ibid

²⁵⁵ RA. LS. Haslie, dokument 14

²⁵⁶ Ibid

²⁵⁷ Ibid

²⁵⁸ RA. LS. Haslie, dokument 8.1

²⁵⁹ Ibid

²⁶⁰ Ibid

²⁶¹ RA. LS. Haslie, dokument 8.2

²⁶² Ibid

²⁶³ RA. LS. Haslie, dokument 8.2

²⁶⁴ Ibid

²⁶⁵ RA. LS. Haslie 752, dokument 8.2-3

²⁶⁶ RA. LS. Haslie, dokument 8.3

²⁶⁷ Ibid

møttes hjemme hos Vold to uker senere, der Haslie sa seg enig i å la Vold fortsette som klokker. Vold påpekte også at Haslie hadde vært medlem av det nye styret i presteforeningen av juni 1941, hadde radio under krigen, og at han var til stede på NS-fester og møter.²⁶⁸

Haslie fortalte sin versjon av hendelsene i Stange i slutten av september 1945.²⁶⁹ Haslie benektet å ha hatt noe med saken mot Hauge å gjøre. Ifølge Haslie var det «biskop» Zwiłgmeyer alene som ville ha Hauge arrestert. Haslie hevdet at han skrev et brev til fylkesfører Aas for å forhindre arrestasjonen, noe Zwiłgmeyer skal ha gitt ham refs for senere.²⁷⁰ Han ville ikke benekte at han fant klokkeren Vold vanskelig å jobbe med, men han ville at Vold skulle pensjoneres ved oppnådd 65-års aldersgrense, ikke avskjediges. Han anså Vold som en dyktig lærer og klokker, til tross for at han jobbet mot ham. Haslie kunne ikke si hvordan Vold hadde motarbeidet ham, men han hadde hørt rykter om at Vold hadde rådet konfirmanter til å ikke konfirmere seg hos ham.²⁷¹ Etter et møte med Vold og Zwiłgmeyer skal de ha kommet til en enighet om å la Vold fortsette, selv om Haslie hadde foretrukket en klokker som ikke var «avgjort motstander mot nyordningen».²⁷² Han nektet for å ha vært deltatt på frontkjemperfest, men vedgikk å ha holdt andakt ved tre eller fire NS-juletreffester. Ved disse møtene hadde han holdt vanlig andakt uten politisk tone. Ved nyttårsfesten i Stange hadde han holdt festtalen, men dette regnet han også nærmest som en andakt, der han baserte talen på «Eventyret om Lurvehette».²⁷³ Han vedgikk å ha vært medlem av presteforeningens sastyre. Han protesterte ikke på utnevnelsen, men mente seg tvunget til å akseptere vervet. Ifølge Haslie møtte han bare opp én gang i desember 1941.²⁷⁴

Det ble publisert et notis om et møte for Rikshirden i Hamar Arbeiderblad 17.10.1942.²⁷⁵ Møtet fant sted på Central 14 oktober samme år. På dette møtet var det flere frontkjempere til stede, det ble vist film og fortalt beretninger om livet ved østfronten. Haslie var tilstede, og hans bidrag oppsummeres:

Sokneprest Haslie holdt en varmfølt tale for de frivillige frontkjempere, framholdt den store betydning deres kamp har for folk og fedreland, og takket dem for deres tapperhet og idealisme. Lagfører Baardseth takket soknepresten for hans manende tale.²⁷⁶

²⁶⁸ RA. LS. Haslie, dokument 8.4

²⁶⁹ Ibid

²⁷⁰ RA. LS. Haslie, dokument 8.5

²⁷¹ Ibid

²⁷² Ibid

²⁷³ RA. LS. Haslie, dokument 8.6

²⁷⁴ RA. LS. Haslie, dokument 8.6

²⁷⁵ RA. LS. Haslie, dokument 17

²⁷⁶ Ibid

Sogneprest Hauge hevdet at Haslie talte ved en frontkjemperfest, noe Haslie selv benektet. Det kan være dette møtet Hauge refererte til, selv om Hauge mente det var i 1943.

Hovdin

Håkon Hovdins virke i Åmot etter 9. april 1940 var preget av konflikter, angiveri, agitasjon for den nye tid, ulovlige våpen og overdragelse av kirkelig eiendom til NS.

I februar 1941 sendte Hovdin et skriv til *Jonas Lie*, daværende politiminister i Josef Terbovens kommissariske statsråd.²⁷⁷ Vedlagt skrevet lå et avisinnlegg med tittelen «Skolen og læreren», publisert i Østerdal Folkeblad 6.2.1941.²⁷⁸ Artikkelen var skrevet av *Gotmar Næsseth* og kritiserte oppførselen til lærerne ved Rena skole. Lærerne tillot at tysker- og NS-fiendtlige sanger ble sunget i skolegården, og mobbing av NS-barn.²⁷⁹ Slike lærere var ikke lærerstanden verdig, og burde fjernes. Hovdins skriv kommenterer påstandene i innlegget. Han anmodet Lie om å ta kontakt med politiet på Rena eller politimesteren i Elverum, for å få fortløp i saken: «for det kan ikke gaa lenger slik».²⁸⁰ Ifølge *Knut Børdalen* – adjunkt ved Rena realskole – ble alle lærerne ved middelskolen og folkeskolen kalt inn til forhør ved Åmot lensmannskontor kort tid etter at artikkelen ble publisert.²⁸¹ Avisartikkelen lå på bordet foran dem, og de ble stilt spørsmål fra et spørreskjema. Spørsmålene gjaldt om lærerne hadde hørt barna snakke nedsettende om det nye myndighetene, og om de selv var stilte seg positive til den nye tid.²⁸² Det er ikke klart om det skyldtes Hovdins skriv til Lie.

Ifølge den pensjonerte læreren *Johan Næss* hadde Hovdin sørget for å avsatte det gamle menighetsrådet i Åmot vinteren 1940-41.²⁸³ Det nye menighetsrådet bestod av nazister, og det gamle hadde blitt avsatt ved at Hovdin hadde fortalt løgner om det til Kirkedepartementet.²⁸⁴ Det spesifiseres ikke hvilke løgner. Næss mente at bakgrunnen for at Hovdin ville ha NS-vennlige folk i menighetsrådet, var at Hovdin ville overføre Nesvangen kristelige ungdomslokale til NS. Lokalet ble brukt til kirkelige ungdomsaktiviteter og speidermøter. Ved det første menighetsrådsmøtet etter at det nye var innsatt, ble det vedtatt å overdra lokalet til Hirden, og omdøpe det til «Hirdheimen».²⁸⁵ Ifølge Næss hadde Hovdin holdt en svært politisk tale ved en konfirmasjonsgudstjeneste i 1941. Talen var «nærmest propaganda», og at halve

²⁷⁷ RA. LS. Hovdin, dokument 5 ad 15

²⁷⁸ Ibid

²⁷⁹ Ibid

²⁸⁰ Ibid

²⁸¹ RA. LS. Hovdin, dokument 16.

²⁸² Ibid

²⁸³ RA. LS. Hovdin, dokument 18

²⁸⁴ Ibid

²⁸⁵ RA. LS. Hovdin, dokument 18

forsamlingen forlot lokalet, enkelte gråtende.²⁸⁶ Næss la til at da hans kone hadde ligget på dødsleiet, og Hovdin besøkte dem, hadde Hovdin preket til dem om politikk og alle de positive tingene som tyskerne hadde bragt med seg til landet.²⁸⁷ Hovdin nektet Næss å bruke kirken og kapellet da han ville bruke en annen prest til å forrette gravferden etter konas død. *Astrid Andersen* – medlem av det gamle menighetsrådet – støttet Næss' forklaring angående menighetsrådet og ungdomslokalet.²⁸⁸ Andersen la til at Hovdin hadde uttalt i en preken at dersom Jesus og Paulus hadde levd nå, så hadde de gått inn for nyordningen.²⁸⁹

I oktober 1941 ble det sendt en skriftlig klage fra innbyggere i Åmot til Hamar biskop om Hovdins konfirmasjonsgudstjeneste.²⁹⁰ Konfirmasjonen fant sted 28. september 1941. Hovdin ignorerte de vanlige ritualene, hoppet over «gloria, kollekt, epistel og begge evangelier»,²⁹¹ og oppførte seg slett under hele seremonien. Under gudstjenesten skulle Hovdin samtale med konfirmantene om Rom. 13,1-5, men før dette holdt han en ren propagandatale:

Da sognepresten kom inn på regjeringen Nygårdsvolds forbryterske forhold til abortus provocatus og de tyske troppers velsignelsesrike utrenskning, ble strømmen ut av kirken så sterk at han måtte bryte av og gå over til overhøringen²⁹²

Gabriel Kielland – sogneprest i Hamar – ble avhørt om Hovdin i april 1946.²⁹³ Kielland ble ansatt som ungdomsprest av det gamle menighetsrådet, og ankom Åmot i 1. oktober 1940. Hovdin var imot ansettelsen fra begynnelsen av. Kielland kunne ikke si bestemt om Hovdin gikk til anskaffelse av ungdomsheimen for Hirden av eget initiativ, eller om han ble utnyttet av sine meningsfeller. Kielland sa han var tilstede som klokke under konfirmasjonsgudstjenesten i 1941, og overhørte Hovdins preken, som han omtalte som «direkte politisk propaganda».²⁹⁴ Hovdin uttalte seg krast om Nygårdsvold-regjeringen i prekenen. Kielland antok at Hovdin benyttet seg av anledningen, siden kirken var helt full ved konfirmasjonsgudstjenesten.²⁹⁵ Halvparten av forsamlingen forlot kirken og flere gikk gråtende ut. Kielland hadde i begynnelsen anledning til å forrette vielser og begravelser, men etter hvert tok Hovdin over alle seremoniene.²⁹⁶ Etter embetsnedleggelsene fikk Kielland forespørsel om å ta over Osen

²⁸⁶ Ibid

²⁸⁷ Ibid

²⁸⁸ Ibid

²⁸⁹ Ibid

²⁹⁰ RA. LS. Hovdin, dokument 6 ad 15

²⁹¹ Ibid

²⁹² Ibid

²⁹³ RA. LS. Hovdin, dokument 19

²⁹⁴ Ibid

²⁹⁵ RA. LS. Hovdin, dokument 19

²⁹⁶ Ibid

menighet, noe han sa seg villig til. Kielland averterte at han tok imot konfirmanter, siden det var mange som lot være å konfirmere seg av politiske grunner. Like etter dette ble Kielland arrestert og forhørt, og så forvist fra Elverum politidistrikt.²⁹⁷ Han visste ikke om Hovdin var involvert i arrestasjonen, men han hørte i ettertid at Hovdin hadde nektet å utstede dåpsattest til de som skulle konfirmeres hos Kielland.²⁹⁸

Under krigen var Hovdin involvert i en etterforskning angående privatpersoners besittelse av våpen i Åmot. Hovdin ble avhørt av politiet om saken i januar 1941. Ifølge Hovdin var Asbjørn Svendsberget – NS-medlem – hjemme hos Hovdin i anledning en skilsmisssak i desember 1940.²⁹⁹ Svendsberget begynte uoppfordret å snakke om bortgjemte våpen. Svendsberget hadde blitt spurt av Melvin Kulusveen om han ville kjøpe et Krag-Jørgensen gevær. Kulusveen fortalte også Svendsberget om et bortgjemte geværer ved boligen til Harald Hermansen³⁰⁰. En annen person – Edin Løbekk – hadde fortalt Svendsberget at Løbekk hadde både et maskingevær og et Krag-Jørgensen gevær. Ifølge Hovdin var det ikke klart hvor eller når disse samtale fant sted. Samme dag som Svendsberget fortalte dette, meldte Hovdin ifra til NS-lagfører Rosenberg om saken. Hovdin mente det var farlig at noen i området hadde våpen³⁰¹. På kvelden fikk Hovdin besøk av en tysk korporal som skulle til Elverum. Hovdin forklarte det samme til ham, og korporalen lovet å bringe det videre til ordscommandanten i Elverum.³⁰² Asbjørn Svendsberget ble forhørt om denne saken i mai 1946.³⁰³ Svendsberget bemerket at Hovdins gjengivelse av saken stemte, men Svendsberget kunne ikke huske å ha fortalt Hovdin noe om det. Han hadde fortalt det til NS-propagandalederen Johan Grønlien, som igjen hadde fortalt det til Hovdin. Hovdin hadde så kommet til Svendsberget for å bekrefte historien, og så rapportert det videre til tyskerne.³⁰⁴ Det foreligger flere vitneavhør om våpensaken, og det er uklart akkurat hvem som sa hva til hvem på enkelte punkter. Fellestrekket er at Hovdin meldte ifra om våpnene til tyskerne. Da Hovdin ble avhørt om våpensaken i januar 1947 endret han forklaring fra det han fortalte i 1941.³⁰⁵ Han hevdet da at den tyske korporalen kom hjem til Hovdin fordi en tysk soldat hadde blitt skutt i armen like ved prestegården. Under samtalen nevnte Hovdin at det var snakk om at det var våpen i bygda, noe soldaten sa at de var

²⁹⁷ Ibid

²⁹⁸ Ibid

²⁹⁹ RA. LS. Hovdin, dokument 3 ad 15.

³⁰⁰ Ibid

³⁰¹ Ibid

³⁰² Ibid

³⁰³ Ibid

³⁰⁴ Ibid

³⁰⁵ RA. LS. Hovdin, dokument 3 ad 15

klar over.³⁰⁶ Hovdin kunne heller ikke huske å ha bedt korporalen om å gi beskjed til ortskommandanten i Elverum.

Hovdin skal ha fremsatt trusler ved flere anledninger. Magna Bolstad skulle stelle i stand begravelse for mannen sin. Hun ville benytte seg av prost Erichsen til å forrette, og måtte oppsøke Hovdin for å få tillatelse til å bruke kirken. Hovdin ble sint, siden Erichsen var frimurer, og han mente at frimurere var noe av det verste som fantes.³⁰⁷ Hovdin skal da ha advart Bolstad om at det var farlig å gå imot en NS-prest.³⁰⁸ Hovdin sendte et skriv med indirekte trusler til klokkeren i Osen – Petter Steinmo – i juni 1943.³⁰⁹ Steinmo ble bedt om å utlyse ved skolen at konfirmasjonsforberedelsene skulle starte 25.6, og at alle som var av riktig alder og medlem av statskirken var forpliktet til å møte.³¹⁰ Konfirmantene skulle også gis beskjed om at «uteblivelse herfra vil få følger».³¹¹

Ingier

I sin tid som prost i Ullensaker under krigen ble Ingier motarbeidet av det gamle menighetsrådet.

Sogneprest Kristian Heiberg Gjerstad berettet om Ingier i januar 1946.³¹² Gjerstad hadde ingen kontakt med Ingier angående kirkelige anliggender, og Ingier hadde ikke forsøkt å påvirke prestene i Ullensaker politisk, fordi prestene hadde ikke hadde særlig med ham gjøre.³¹³ Han kunne huske noen tilfeller i 1941 da Ingier hadde klaget over motstanden mot NS, men Ingier hadde ikke talt for innmeldelse i partiet. Gjerstad ble forvist fra området i februar 1944, og visste ikke om Ingier var involvert, men mente Ingier kunne ha forhindret bortvisningen dersom han hadde villet.³¹⁴ Sikringsbeslutningen til Stapo mot Gjerstad hadde konkludert med at han hadde «sabotert Ingiers påbud om ofring i Hovin kirke» 12.12.1943.³¹⁵ Gjerstad hadde byttet kirke han skulle holde gudstjenesten i, fra Hovin til det lokale herredshuset. Ifølge Gjerstad stod han fritt til å gjøre det såfremt det ikke forstyrret andre presters virke. Gjerstad unnlot å ha kirkeoffer, noe han gjorde på grunn av DMKs skriv om at de «nye» menighetsrådene ikke skulle få hånd om de økonomiske midlene.³¹⁶ Ingier skal ha sendt et anklageskriv til

³⁰⁶ Ibid

³⁰⁷ RA. LS. Hovdin, dokument 18

³⁰⁸ Ibid

³⁰⁹ RA. LS. Hovdin, dokument 21

³¹⁰ Ibid

³¹¹ Ibid

³¹² RA. LS. Ingier, dokument 13.1

³¹³ Ibid

³¹⁴ Ibid

³¹⁵ Ibid

³¹⁶ RA. LS. Ingier, dokument 13.1

Kirkedepartementet om at det gamle menighetsrådet misbrukte menighetsrådenes midler, og at det var et utslag av «ond vilje». Ingier sendte skrivet uten å konferere med Gjerstad, som ifølge Gjerstad burde vært en selvfølge, siden han var formann i det gamle menighetsrådet.³¹⁷ Ingier klagde også til departementet over at Gjerstad hadde innsatt en ny klokke, noe Gjerstad fikk refs fra departementet for.³¹⁸ Klokkeren hadde blitt godkjent av biskop Berggrav før embetsnedleggelsene, men klokkeren tiltrådte ikke før etter at Berggrav hadde blitt arrestert, noe som kan ha påvirket Ingiers avgjørelse. Utover dette hadde ikke Ingier forhindre Gjerstad i sitt virke.³¹⁹ I Gjerstads sikringsbeslutning fra april 1944 står det at Gjerstad ble pålagt å ta bosted i Lillehammer, og fikk ikke lov å forlate stedet uten tillatelse av Stapo.³²⁰ Han anklages for å ha avlyst den ovenfor nevnte julegudstjenesten, og dermed sabotert Ingiers påbud om ofring i Hovin kirke. Gjerstad skal også ha holdt en «opphissende politisk preken» nyttårsdag 1944.³²¹

Ingier var involvert i saken mot Gjerstad: i april 1944 skrev han til «biskop» i Borg, A.M. Olay.³²² Ingier la ved et skriv med klage fra menighetsrådsformannen og lagføreren Trygve Gjelsvik, angående den residerende kapellanen Gjerstad.³²³ Det gamle menighetsrådets oppførsel gjorde virksomheten til det nye vanskelig, og burde derfor opphøre, og Ingier var enig med Gjelsvik. Ingier hadde blitt fortalt at Gjerstad hadde «agitert i prekener mot nyordningen»³²⁴ og lest opp hyrdebrev fra de «illojale» biskopene. Ingier påpekte at han syntes det var strengt å skulle forvise Gjelsvik, og så helst at man kunne finne et alternativ.³²⁵

Ingier bidro til organiseringen av en minnegudstjeneste for falne soldater i 1944. I et brev til en fru Helene W. Voss i juli samme år uttrykker Ingier sorg over at en løytnant Prytz har omkommet, og sender sine kondolanser til Prytz' kone.³²⁶ Han skrev videre at «og måtte Gud hjelpe at ikke de kjæres offer og deres hittedød blir forgyves for våre hjem og fedreland».³²⁷ Voss var medlem av Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon (NSK). Voss svarte Ingier i et skriv med NSKs stempel.³²⁸ Skrivet gjelder en minnegudstjeneste – antagelig for Prytz og noen flere – 6. august samme år. Formannen og et annet medlem av menighetsrådet

³¹⁷ Ibid

³¹⁸ RA. LS. Ingier, dokument 13.2

³¹⁹ Ibid

³²⁰ RA. LS. Ingier, dokument 16

³²¹ Ibid

³²² RA. LS. Ingier, dokument 17

³²³ Ibid

³²⁴ Ibid

³²⁵ Ibid

³²⁶ RA. LS. Ingier, dokument 9

³²⁷ RA. LS. Ingier, dokument 9

³²⁸ RA. LS. Ingier, dokument 10

var imot det.³²⁹ Voss hadde fått i oppdrag fra kretsføreren om å ordne med minnegudstjeneste, men hun kviet seg for oppgaven på grunn av de lokale kristnes holdning til NS. De avdøde omtales som «de faldne».³³⁰ Ingier videresendte skrivet til «biskop» A.M. Olay sammen med et spørsmål om hvordan saken skulle ordnes.³³¹ Olay svarte at han selv kunne holde vanlig høymesse i stedet for den lokale presten, og så kunne Olay holde en minnetale for de avdøde på et NS-stevne som skulle foregå like etter.³³² På denne måten kunne de unngå komplikasjoner. Det fremkommer ikke klart om Prytz og de andre falne var frontkjempere, men det er ikke usannsynlig ut fra måten Voss, Ingier og Olay omtaler dem og innvendingene fra menighetsrådet.

Flere vitner uttalte seg om Ingiers nasjonale holdning under krigen. En av dem var Ole Rogstad, Ingiers «medhjelper», som han beskrev seg selv.³³³ Rogstad hadde sluttet å jobbe med Ingier etter at han fant ut at han var positivt innstilt til NS. Etter det Rogstad visste var Ingier NS-medlem, og «gikk inn for saka».³³⁴ Ingier hadde også en del kontakt med gårdbruker Per Asbjørn Balterud.³³⁵ Balterud hadde kjent Ingier siden 1935, og hadde en del med ham å gjøre i forbindelse med at han kjørte Ingier rundt på sognebud (nattverdsbesøk hos syke og døende).³³⁶ Da Balterud i oktober 1942 skulle melde inn dødsfallet til sin svigerfar hos Ingier, kom presten inn på «en lengre storpolitisk utgreiing».³³⁷ Det nevnes ikke hva konkret Ingier skal ha sagt utover dette. Balterud hadde inntrykk av Ingier som gjennomført NS-mann, idealist og tyskervennlig. Han la til at han hadde diskutert politikk flere ganger med Ingier, og sagt sin ærlige mening, så Ingier kunne ha fått ham arrestert dersom han hadde villet det.³³⁸ Ingier skal ha fortalt ham at takket Gud for at Hitler ga folket mat hver kveld før han la seg. Utover dette påpekte Balterud at Ingiers kone var mer NS-engasjert enn mannen sin, og at Ingier for øvrig var en god prest og godt likt av folk.³³⁹ Per Balteruds kone, Liv Balterud hadde kjent ekteparet Ingier siden de flyttet til Ullensaker, og hadde tilbrakt mye tid med dem etter at hun flyttet til Kløfta i 1937.³⁴⁰ Ingier var ifølge henne en god prest og godt likt av de fleste, men etter at han meldte seg inn i NS sluttet folk å gå til gudstjeneste hans, noe Balterud trodde gikk hardt inn på

³²⁹ Ibid

³³⁰ Ibid

³³¹ Ibid

³³² Ibid

³³³ RA. LS. Ingier, dokument 13.2

³³⁴ Ibid

³³⁵ Ibid

³³⁶ Store norske leksikon, *Sognebud*. URL: <https://snl.no/sognebud> (Lesedato: 05.03.2016)

³³⁷ RA. LS. Ingier, dokument 13.2

³³⁸ Ibid

³³⁹ RA. LS. Ingier, dokument 13.2-3

³⁴⁰ RA. LS. Ingier, dokument 13.3

ham. Hun hadde inntrykk av at ekteparet var veldig Tyskland-vennlige før krigen, og de var ikke positivt innstilt til England.³⁴¹ Under okkupasjonen var Ingier fremdeles en god prest, men han kom innpå politiske temaer under prekenene sine, særlig den første tiden etter at Tyskland invaderte. Den politiske tonen skal ha avtatt etter hvert, og til slutt opphørt, men Balterud var ikke en aktiv kirkegjenger i denne perioden, så hun var ikke sikker.³⁴² Hun tilkalte Ingier i julen 1940 for at han skulle forrette nattverd for foreldrene hennes, og Ingier begynte å prate om politikk. Balterud sa at det ikke var derfor hun hadde tilkalt ham, og etter dette snakket ikke Ingier mer om politikk med henne.³⁴³ Hun unngikk kontakt med fru Ingier, da hun var mer pågående om den nye tid enn sin mann, og gikk med NS-merke.³⁴⁴

Jørpeland

I tillegg til avhør, sendte Jørpeland en tilleggsforklaring til Troms politikammer. Skrivet, som er fra januar 1946, ble sendt via domprost Bøckmann i Tromsø og inkluderte et tilleggsskriv fra domprosten selv.³⁴⁵ Våren 1942 dro Jørpeland til Tromsø for å underskrive en erklæring på at han ikke anerkjente noen annen biskop enn Wollert Krohn-Hansen, som hadde trukket seg fra embetet sammen med de øvrige biskopene.³⁴⁶ Jørpeland hadde ved den anledningen snakket med domprost Bøckmann om embetsnedleggelsene, og forstått det slik at en skulle trekke seg fra embetene i tur og orden nedover i det kirkelige hierarkiet.³⁴⁷ Bøckmann kunne ikke huske å ha hatt denne samtalen, men mente at han kunne ha sagt noe lignende, og at det var planen å gå av etter tur nedover i rekkene.³⁴⁸ Jørpeland regnet med å bli avsatt etter undertegnelsen, siden han hadde fortalt departementet ved ansettelsen at han aldri ville melde seg inn i NS eller delta i politikk.³⁴⁹

Jørpeland la til rette for sogneprest Ola Sande, som kom til Malangen etter å ha blitt forvist fra Ullensvang. Jørpeland forklarte at han møtte Sande for første gang i 1943, i forbindelse med at formannen for menighetsrådet spurte om det var greit om Sande holdt konfirmantundervisning og benyttet seg av kirken.³⁵⁰ Jørpeland tillot Sande å utføre disse handlingene, uten å ta kontakt med fungerende «biskop» Sivertsen. Domprost Bøckmann

³⁴¹ Ibid

³⁴² Ibid

³⁴³ Ibid

³⁴⁴ Ibid

³⁴⁵ RA. LS. Jørpeland, dokument 10

³⁴⁶ Ibid

³⁴⁷ Ibid

³⁴⁸ Ibid

³⁴⁹ Ibid

³⁵⁰ Ibid

bekreftet at Jørpeland og Sande hadde et godt forhold seg imellom³⁵¹. Jørpeland skrev at det var hans egentlige intensjon å trekke seg fra sognepreststillingen etter ordinasjonen av «biskop» Sivertsen, men midtvinters knakk han foten og ble sengeliggende i et par måneder. Jørpeland forhørte seg med Sande om hvordan han stilte seg til å flytte fra Malangen dersom Jørpeland trakk seg. Sande reagerte med å si at «det vilde være fryktelig».³⁵² Jørpeland foretrakk at det så ut som om han sviktet sin biskop (Krohn-Hansen) enn at det skulle gå utover Sande og hans familie:

Disse tanker som jeg hadde den gang kan gjerne synes latterlige nu i fredstider, men de var ikke det da. Sande sa etter tyskernes kapitulasjon: «Jeg kan bare takke Jørpeland for at jeg har hatt det så bra i Malangen». Og fru Sande sa: «Jørpeland har ingenting som han behøver å skamme seg over»³⁵³.

Det foreligger ikke noe avhør av Sande og hans kone.

Kreutz

Under tiden i Sør-Odal var det en sak angående en utgave av det lokale menighetsbladet. Ifølge sogneprest *Jon Anton Johnson* hadde Kreutz holdt tilbake «Menighetsblad for Sør-Odal» nr. 2 1941.³⁵⁴ Menighetsbladets sekretær bodde hos Kreutz, så nummeret ble holdt tilbake på prestegården.³⁵⁵ Et eksemplar av menighetsbladet ligger i Kreutz' landssvikmappe, med «NB» merket i blyant rundt følgende seksjon:

Nu står det slik for oss at dette trues av dødelige farer. Skal det slettes ut alt det som vi har levet på, som våre diktere har sunget om og våre beste menn har arbeidet frem og urokkelig kjempet for, skal det nu bli borte som en drøm? Vi er redde for det og vi kjenner det som alle våre fedre reiser seg av sine graver og kaller oss til med dem å kjempe og ikke svikte³⁵⁶.

Nummeret av menighetsbladet ble beslaglagt, men det er ikke klart hvem som stod bak. I 1946 forklarte Kreutz at han visste at nummeret var blitt beslaglagt, men nektet for å ha hatt noe med å gjøre.³⁵⁷ Kreutz forklarte seg videre i et avhør i juni 1947.³⁵⁸ Kreutz og Johnson var begge redaktører for menighetsbladet, selv om Johnson var hovedansvarlig. Johnson hadde skrevet en

³⁵¹ Ibid

³⁵² Ibid

³⁵³ Ibid

³⁵⁴ RA. LS. Kreutz, dokument 14

³⁵⁵ Ibid

³⁵⁶ RA. LS. Kreutz, dokument 18, «Menighetsblad for Sør-Odal» nr. 2 1941, 4. årgang.

³⁵⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 13

³⁵⁸ RA. LS. Kreutz, dokument 24

tekst i menighetsbladet som Kreutz fant svært politisk, spesielt med tanke på at bladet stort sett ble lest av gamle folk som ikke hadde interesse for sånt. Kreutz holdt tilbake utgaven og snakket med Johnson om det, og etter det kom det ikke flere utgaver av menighetsbladet.³⁵⁹ Kreutz påpekte at det var Johnsons avgjørelse å ikke fortsette å gi ut bladet, og Kreutz hadde ikke gjort noe mer ut av saken.³⁶⁰ Ifølge Johnson hadde han forhørt seg med Hamar biskop *Hille*, som rådet ham om å stoppe å utgi menighetsbladet.³⁶¹

Klokkerprest *Gudmund M. Gran* uttalte seg om Kreutz tid i Nøtterøy i november 1946.³⁶² Gran mente at Kreutz ansettelse på Nøtterøy var en ren partipolitisk avgjørelse fra NS, noe Kreutz skal ha innrømmet til Gran i private samtaler.³⁶³ I prekenene sine skal Kreutz ofte ha kommet inn på at han ble tilsidesatt og holdt utenfor, og preket politikk. Ifølge Gran hadde Kreutz bare 12-14 faste kirkegjengere. Kreutz oppførte seg ubehagelig, og forsvarte stadig sin NS-sympati i private samtaler.³⁶⁴

Kallskapellan *Herman Nickolay Stabell* forklarte om Kreutz i november 1946.³⁶⁵ Ifølge Stabell skal Kreutz ha holdt en politisk preken da han innsatte seg selv som sogneprest på Nøtterøy, og prekenen ble gjengitt i Tønsberg Blad. Det er en notis om Kreutz innsettelse i Tønsberg Blad av 17.11.1941, men den nevner ingenting om politikk i Kreutz tale.³⁶⁶ Stabell hevdet at Kreutz nektet ham å forrette ved en begravelse til tross for familiens ønsker. Stabell anklaget også Kreutz for å ha fratatt ham en gudstjeneste i februar 1942 for å selv kunne holde andakt i kringkastingen.³⁶⁷ Etter kunngjøringen av Kirkens Grunn og den tiltagende konflikten, nektet Kreutz å utstede lysningsattest for brudepar som ville gifte seg borgerlig og få kirkelig velsignelse etterpå.³⁶⁸ Etter hvert som Stabell fikk så å si alle kirkelige handlinger på Nøtterøy, flyttet fra Nøtterøy ved nyttårstider 1943. Stabell hørte ikke noe mer fra ham før han hørte at Kreutz hadde overtatt Fagerborg.³⁶⁹ Stabell karakteriserte Kreutz som en aktiv og målbevisst NS-mann.

I juli 1942 ble Kreutz avhørt av politiet angående Gran og Stabell.³⁷⁰ Kreutz oppga at han hadde blitt fortalt av en tredjepart at Stabell anklaget ham for å preke politikk i kirken. Kreutz

³⁵⁹ Ibid

³⁶⁰ Ibid

³⁶¹ RA. LS. Kreutz, dokument 14

³⁶² RA. LS. Kreutz, dokument 15.1

³⁶³ Ibid

³⁶⁴ Ibid

³⁶⁵ RA. LS. Kreutz, dokument 15.2

³⁶⁶ RA. LS. Kreutz, dokument 17

³⁶⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 15.2

³⁶⁸ Ibid

³⁶⁹ Ibid

³⁷⁰ RA. LS. Kreutz, dokument 10.1

tok det som en fornærmelse, siden han aldri hadde gjort noe slikt.³⁷¹ Stabell hadde også preket til sin forsamling at de kunne komme til ham for alle kirkelige tjenester. Gran skal ifølge Kreutz ha kommet protestuttalelser i kirken.³⁷²

Emil Mayer var organist i Nøtterøy kirke under Kreutz' tid der, og hørte derfor alle prekenene Kreutz holdt i kirken.³⁷³ Kreutz begynte prekenene på vanlig vis, men som oftest slått over på propagandatale etter hvert, for eksempel anti-sovjetiske sentimenter.³⁷⁴ Mayer hadde inntrykk av at Kreutz var naiv, og handlet mer ut fra sinne og desperasjon enn noe annet.³⁷⁵ Under en diskusjon mellom Kreutz, Mayer og klokkerprest Gran truet Kreutz med at de måtte passe seg. Mayer går ikke i detalj om hva de skulle passe seg for. Mayer mente at Kreutz var en aktiv NS-mann og deltok på mange møter.³⁷⁶

Politiet snakket med naboer og andre som kjente Kreutz fra hans tid på Nøtterøy.³⁷⁷ Disse var Hans Skuthe, forpakteren på prestegården, kirketjener Hans Fevang, og husmoren Hildeborg Sperre. Ingen av disse tre vitnene hadde hørt Kreutz preke politikk i kirken.³⁷⁸

Sogneprest *Arne Arnborg* fortalte om Kreutz virke i Fagerborg i november 1946.³⁷⁹ Arnborg forklarte at Kreutz overtok Fagerborg menighet i mars 1943 etter at den forrige sognepresten hadde gått av egen vilje. Arnborg hadde ikke mye med Kreutz å gjøre, men han mente at Kreutz var en snill mann, og ikke en av «de farlige nazister».³⁸⁰ Kreutz gjorde ingenting for å hindre de andre prestene i Fagerborg i deres virke, men han klagde noen ganger over at han ikke fikk noen begravelser å utføre. Arnborg hørte aldri Kreutz preke, men hadde hørt at han hadde talt om «Kjærligheten med adresse til «jössingenes Ukjærlighet».³⁸¹

Kåre Eide var hjelpeprest og klokker i Fagerborg mens Kreutz virket der.³⁸² Ifølge Eide ble Kreutz utnevnt som formann for «det nazistiske menighetsrådet» i Fagerborg ved ankomst, antageligvis av NS-biskopen. Det gamle menighetsrådet hadde fortsatt sitt virke, og så vidt Eide visste var det ingen friksjon mellom de to.³⁸³ Det nye menighetsrådet så ikke ut til å ha vært virksomt i Kreutz' tid ved Fagerborg, og Kreutz hadde heller ikke handlet som NS-mann i sitt

³⁷¹ Ibid

³⁷² Ibid

³⁷³ RA. LS. Kreutz dokument 15.3

³⁷⁴ Ibid

³⁷⁵ Ibid

³⁷⁶ Ibid

³⁷⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 15.4

³⁷⁸ Ibid

³⁷⁹ RA. LS. Kreutz, dokument 19

³⁸⁰ Ibid

³⁸¹ Ibid

³⁸² RA. LS. Kreutz, dokument 30.1.

³⁸³ Ibid

virke der.³⁸⁴ Eide la til at Kreutz sikkert var klar over virksomheten til det gamle menighetsrådet, og kunne ha forvoldt stor skade dersom han hadde gått til myndighetene med mistankene sine.³⁸⁵ Kreutz kommenterte under avhør i juni 1947 at han ikke innkalte menighetsrådene i Nøtterøy eller Fagerborg en eneste gang i sin virketid der.³⁸⁶

Gudrun Storaker fortalte om Kreutz tid som sogneprest i Spydeberg i januar 1947.³⁸⁷ Storaker var kona til den forrige sognepresten i Spydeberg, som ble forvist derfra i april 1944. Storaker hadde blitt igjen på prestegården og hadde fem barn å forsørge. Da Kreutz fikk vite at Storaker ikke hadde noe sted å flytte til, forhørte han seg med Kirkedepartementet om de kunne bli boende på prestegården, noe de fikk lov til.³⁸⁸ Etter dette var Kreutz bare på prestegården en til to ganger i uken for å bruke kontoret. Storaker la til at Kreutz en gang hadde spurt henne om å legge ved i ovnen, noe hun hadde nektet. Kreutz skulle da ha truet med å gå til departementet og få henne kastet ut av prestegården. Det endte med at Kreutz fikk kirketjeneren til å legge ved i ovnen i stedet.³⁸⁹ Lærer og klokker *Elias Torhaug* ble i april 1944 oppsøkt av Kreutz på skolen der han jobbet og spurt om å overlevere nøklene til Spydeberg kirke.³⁹⁰ Torhaug nektet, siden det gamle menighetsrådet hadde gitt beskjed om at man ikke skulle overrekke kirkenøkene til en NS-prest.³⁹¹ Kreutz spurte da om Torhaug var klar over hvilke følger dette kunne få, og om han var forberedt på å ta konsekvensene av det. Torhaug hadde regnet med å bli anmeldt, men han hørte ikke noe fra politiet.³⁹² Så vidt Torhaug visste hadde ikke Kreutz anmeldt noen andre i Spydeberg heller.

Sogneprest i Spydeberg *Søren Storaker* fortalte om Kreutz befatning med menighetsrådet i Spydeberg.³⁹³ Ifølge Storaker var det «nazistiske» menighetsrådet var opprettet før Kreutz' ankomst, og at Kreutz fungerte hverken som formann eller medlem av det i sin tid i Spydeberg.³⁹⁴

Kreutz forklarte seg om presteordinasjoner han hadde deltatt på i et avhør i juni 1947.³⁹⁵ Ifølge politiets opplysninger deltok Kreutz ved en ordinasjon 26.3.1944. Kreutz kunne ikke huske ordinasjonen, men det var sannsynlig at han hadde deltatt, da han hadde vært med på to

³⁸⁴ Ibid

³⁸⁵ Ibid

³⁸⁶ RA. LS. Kreutz, dokument 24.

³⁸⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 20.1

³⁸⁸ Ibid

³⁸⁹ Ibid

³⁹⁰ RA. LS. Kreutz 9, dokument 20.2

³⁹¹ Ibid

³⁹² Ibid

³⁹³ RA. LS. Kreutz, dokument 32

³⁹⁴ RA. LS. Kreutz dokument 32

³⁹⁵ RA. LS. Kreutz, dokument 24

foretatt av «biskop» Frøyland mellom mars 1943 og kapitulasjonen.³⁹⁶ Han kunne ikke huske hvem som ble ordinert ved disse anledningene, eller hvilke andre prester som deltok. Lars Andreas Frøyland ble avhørt om Kreutz 9.12.1947.³⁹⁷ Frøyland kunne ikke huske at Kreutz deltok ved ordinasjonene, men han mente det var sannsynlig at han gjorde det. Kreutz vikarierte for Frøyland enten sommeren 1943 eller 1944, ifølge Frøyland. Vikariatet bestod hovedsakelig av kontorarbeid og lignende, ingen kirkehandlinger som biskop.³⁹⁸ Ifølge Kreutz vikarierte han både sommeren 1943 og 1944, men ellers var han enig med Frøylands redegjørelse.³⁹⁹

Kvam

Kvam forrettet i begravelsen til Statspolitimannen Leonard Wickstrøm og Gestapo-mannen Herbert Geicke i Stavanger i 1944. Wickstrøm hadde jobbet tett med Gestapo i Stavanger og ble skutt av motstandsfolk i desember 1944. Geicke var tolk for Gestapo. Begravelsene ble dekket i et referat i Stavanger Avis, 12. desember 1944.⁴⁰⁰ Ifølge referatet var det æresvakter tilstede, samt oppstilte NS-banner og SS-runer rundt gravstedet. Kvam skal ha sagt følgende:

To menn som har kjempet en tung kamp er falt og vi fylles alle av bitter sorg, sa domprosten innledningsvis. Hvor skal vi ty hen i en slik stund, når båndet som binder en fra det kjæreste en eier, brister? Det er bare et sted og gå, og det er til Gud. Du har det evige livs ord, heter det, og det kaster et forklarelsens lys også over disse to graver. Det som har skjedd med disse to som vi står her for å ta avskjed med, vil vekker bitterhet hos oss mot gjerningsmennene, men la oss også gå til Gud i dette tiltelle og stille oss under hans lys. Husk hva Jesus sa: Fader forlat dem, for de vet ikke hva de har gjort. De, som ligger her, har gitt sitt liv for den sak de trodde på og de har ikke gitt det forgjeves. De har gjort et nederlag til seier. De levde som tapre menn og slik døde de også, sa domprosten til slutt.⁴⁰¹

Hvorvidt Kvams omtale av de døde som “tapre menn” skal tolkes som en hyllest til saken de kjempet og dermed som en politisk uttalelse er usikkert, men Kvam selv hevdet at han ikke hadde gjort annet i begravelsen til Wickstrøm og Geicke enn å legge ned en krans ved graven og si noen ord for de etterlatte. Han benektet at han hadde sagt noe politisk i sine prekener, hverken i begravelsen eller ellers.⁴⁰²

³⁹⁶ Ibid

³⁹⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 30.2

³⁹⁸ Ibid

³⁹⁹ RA. LS. Kreutz, dokument 30.3

⁴⁰⁰ RA. LS. Kvam, dokument 8

⁴⁰¹ Ibid

⁴⁰² RA. LS. Kvam, dokument 7.1-2

Kvams påstand om at han ikke preket politikk som prest ble støttet av flere vitner. Deriblant klokkeren i Jelsa Fridtjov Gullakson,⁴⁰³ kirketjener i Falnes Peder Gulliksen,⁴⁰⁴ kirkesanger Laurits Skjøllingstad,⁴⁰⁵ kirketjener i Åkra kirke Andreas Olsen,⁴⁰⁶ og kirketjener i Kopervik Tore Magnussen.⁴⁰⁷ Ingen av disse vitnene hadde hørt Kvam preke politikk i kirken, eller hørt ham si noe av politisk art under private samtaler. Gullakson fortalte at Kvam ikke hadde noen i menigheten å preke til, siden kirken stort sett var tom. Gulliksen hadde ikke hørt noe politisk tale i kirken, men det var ikke alltid at han var til stede. Dersom det møtte folk i kirken var det NS-sympatisører.⁴⁰⁸

Kvam utførte flere forskjellige kirkelige tjenester for den NS-styrte statskirken under krigen. Etter oppfordring fra «biskop» Kvasnes forrettet han ved alteret ved en høymesse i anledning Hafrsfjordstevnet 16.7.1944 og Olsokgudstjenesten 29.7.1944.⁴⁰⁹ Det foreligger en avskrift av programmet fra Hafrsfjordstevnet som bekrefter at Kvam forrettet der.⁴¹⁰ Han ble pålagt av Kvasnes å holde gudstjeneste under Ungdommens sommerleir 13.8.1944.⁴¹¹

Slåttelid

Læreren og kirkesangeren *Rasmus Daviknes* forklarte seg angående Slåttelids holdninger og forhold til NS i Davik under okkupasjonen.⁴¹² Daviknes forklarte at Slåttelid var sokneprest i Davik fra 1924 og prost i Nordfjord fra 1936.⁴¹³ Slåttelid var ikke politisk engasjert før krigen, det var først etter Tysklands invasjon at han endret seg på dette punktet. Slåttelid var en respektert mann i Davik før krigen, og hadde en «sterk posisjon blandt sine kolegaer og sine overordnede, og innen sine menigheter».⁴¹⁴ Daviknes påpekte at Slåttelid – som formann i Davik folkeboksamling – stadig tok inn mer og mer nazivennlig litteratur, men det fremgår ikke om det begynte før eller etter våren 1940.⁴¹⁵

Læreren *Henrik Aardalsbakke* var overbevist om at Slåttelid var nazist, og støttet påstanden om at Slåttelid tok inn nazistisk litteratur i folkeboksamlingen.⁴¹⁶ Daviknes fortalte

⁴⁰³ RA. LS. Kvam, dokument 9

⁴⁰⁴ RA. LS. Kvam, dokument 10

⁴⁰⁵ Ibid

⁴⁰⁶ Ibid

⁴⁰⁷ RA. LS. Kvam, dokument 11

⁴⁰⁸ RA. LS. Kvam, dokument 10.1

⁴⁰⁹ RA. LS. Kvam, dokument 7.1

⁴¹⁰ RA. LS. Kvam, dokument 24

⁴¹¹ RA. LS. Kvam, dokument 7.1

⁴¹² RA. LS. Slåttelid, dokument 23.1

⁴¹³ Ibid

⁴¹⁴ Ibid

⁴¹⁵ Ibid

⁴¹⁶ RA. LS. Slåttelid, dokument 24

at Slåttelid heiste flagg 9. april 1940, visstnok i anledning et prestemøte som skulle holdes på prestegården samme dag⁴¹⁷. Aardalsbakke støttet denne påstanden også, og la til at dette «vakte voldsom harme hos bygdefolket».⁴¹⁸ Flagghæisingen ble tolket som et tegn på støtte til Tyskland. Etter denne hendelsen mistet folk i bygden tilliten til Slåttelid som sjelesørger, ifølge Aardalsbakke.⁴¹⁹ Dette ble forverret av at Slåttelid nektet tilreisende prester å benytte seg av kirkene i området, noe som heller ikke ble godt mottatt i bygden.⁴²⁰

Slåttelid hadde holdt propagandataler i egenskap som prest, ifølge Daviknes. Slåttelid holdt en tale ved en sjømannsfest på den lokale skolen ved nyttår 1941, men i stedet for å holde en tale rettet mot sjømennene, holdt han det Daviknes kalte «en politisk programtale etter Gudbrand Lunde,s beste forbillede».⁴²¹ Etter denne hendelsen skal Slåttelid ha trådt mer og mer frem som Tyskland-vennlig og Hitler-entusiast. Under lærerstriden i 1942 sendte Slåttelid ut hyrdebrev til den lokale klokkeren og noen lærere. I brevet ba han lærerne om å ikke gå for hardt ut, men heller avvente situasjonen. Siden man ikke visste hvilket utfall krigen ville få, burde man ikke ødelegge for seg selv⁴²². Daviknes påpekte at Slåttelid hadde vært en «død mann» i Davik de siste årene av krigen. I disse årene hadde han ikke gjort annet enn å skrive noen avisartikler, og plagde ikke noen med agitasjon for «den nye tid».⁴²³ Aardalsbakke hadde et tilsvarende syn, og mente at Slåttelid ikke var en farlig person. Slåttelid hadde ikke angitt noen under krigen, men han hadde heller ikke gjort noe for personer som stod i fare.⁴²⁴

Slåttelid kommenterte flere av påstandene til Daviknes og Aardalsbakke i desember 1945.⁴²⁵ Slåttelid bekreftet at han heiste flagg 9. april 1940. Han mente at påstanden om at han gjorde det til ære for tyskerne var «en absurditet som jeg aldri har forstått, at noen kunne feste lit til».⁴²⁶ Ifølge Slåttelid hadde han vært i en så «oppfisset stemning»⁴²⁷ på grunn dagens begivenheter at han ikke tenkte seg om da hans kone spurte om de skulle heise flagg. Dersom noen hadde påpekt for ham hvordan denne handlingen kunne oppfattes, hadde han tatt ned flagget med en gang. Angående nazilitteratur i folkeboksamlingen forklarte han at mange av bøkene var sendt fra kulturdepartementet og Reichskommissariatet.⁴²⁸ Han tok disse inn i

⁴¹⁷ RA. LS. Slåttelid, dokument 23.1

⁴¹⁸ RA. LS. Slåttelid, dokument 24

⁴¹⁹ Ibid

⁴²⁰ Ibid

⁴²¹ RA. LS. Slåttelid, dokument 23.1

⁴²² RA. LS. Slåttelid, dokument 23.1-2

⁴²³ RA. LS. Slåttelid, dokument 23.2

⁴²⁴ RA. LS. Slåttelid, dokument 24

⁴²⁵ RA. LS. Slåttelid, dokument 25

⁴²⁶ Ibid

⁴²⁷ Ibid

⁴²⁸ RA. LS. Slåttelid, dokument 25

samlingen dersom det ikke var regelrett propagandalitteratur, men det var ikke var noen som leste bøkene uansett.⁴²⁹ Han kunne ikke huske hva han hadde sagt i talen på sjømannsfesten, siden han hadde holdt tale ved flere sjømannsfester. Ifølge Slåttelid blandet han ikke politikk inn i preknene sine, og nektet for at han kan ha sagt noe med propgagandisk innhold. Under krigen var det dessuten svært lite som skulle til før noe ble oppfattet som politisk tale.⁴³⁰ Men han hadde forsvart sitt personlige syn i private samtaler.⁴³¹

I februar 1944 sendte Slåttelid et skriv til NS-biskopen i Bjørgvin, *Peder Blessing Dahle*.⁴³² Et av problemene Slåttelid tok opp av disse var en strid mellom Slåttelid og det gamle sognerådet. Det var krangel om hvem som skulle forvalte driftsmidlene for det lokale gamlehjemmet.⁴³³ Slåttelid mente det var i strid med den nye menighetsloven av 30.7.1942. Et annet problem var at lærer *Gudbr. Fjellstad* og *Elias Th. Leikanger* nektet å delta i det nye sognerådet.⁴³⁴ Dette irriterte Slåttelid, og han ville at «biskopen» og myndighetene skulle gjøre noe med saken:

Dei har ingen rett til nekta ta imot dette kommunale ombodet, likeså litt som ein kan nekta å væra med i heradstinget. Dei nektar sjølvsaekt etter påtrykk frå den andre kanten. [...] Slepp desse fri vil alle nekta. Den einaste måten å få dette iorden på, er å gjeva vedkomande valet: antan å forplikta seg til å gjera sin skyldnad og møte i soknerådet, eller å verta handsama som slike som driv politisk sabotage.⁴³⁵

Skrivet ble videresendt fra Blessing Dahle til Kirkedepartementet, og derfra til Statspolitiet, men det førte ikke til negative konsekvenser for Leikanger og Fjellstad.⁴³⁶ I samme skriv frarådet Slåttelid å fjerne pastor *O. Tungesvik*. Tungesvik var en «illojal» prest som virket som sogneprest i Selje, og var særlig opposisjonelt innstilt til styresmaktene. Dersom Tungesvik ble fjernet, ville de lokale forholdene bare forverres, og Slåttelid rådet Blessing Dahle til å la Tungesvik fortsette prestegjeringen i Selje så lenge krigen varte.⁴³⁷ Blessing Dahle var ikke enig med Slåttelids anbefaling, og anbefalte i et skriv til Kirkedepartementet at Statspolitiet

⁴²⁹ Ibid

⁴³⁰ Ibid

⁴³¹ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.3

⁴³² RA. LS. Slåttelid, dokument 2

⁴³³ Ibid

⁴³⁴ Ibid

⁴³⁵ Ibid

⁴³⁶ RA. LS. Slåttelid, dokument 1

⁴³⁷ RA. LS. Slåttelid, dokument 2

skulle etterforske saken.⁴³⁸ Et skriv fra Statspolitiet i Bergen i juni 1944 viser at de så nærmere på forholdene, men det fremgår ikke om Tungesvik faktisk ble fjernet fra Selje.⁴³⁹

Ideologiske perspektiver

Beronka

Beronka sympatiserte med NS' sosiale program, særlig delen om «orden, rettferd og fred».⁴⁴⁰ Han meldte seg aldri inn i partiet, selv om NS-folk skal ha rådet ham til det. Det var uaktuelt, siden Beronka mente at prester ikke burde blande seg inn i politikk, og at partiet «i sin helhet bød mig imod».⁴⁴¹ Embetseden til kongen var også en viktig grunn til at han ikke meldte seg inn i NS.⁴⁴² Han hadde følgende forklaring for sin lydighet til øvrigheten:

Han viser også til Apostlenes gjerninger 5 – 29, hvorav det fremgår at hvis øvrigheten forbyr noen å tale Guds ord i Jesu navn, da skal en adlyde Gud mer enn mennesker. NS.-regejringen har aldri forbudt avh. å tale Guds ord eller å utføre den vanlige prestegjerning.⁴⁴³

Dette var grunnen til Beronka ikke la ned embetet, og grunnen til at han motstrebende mottok stillingene som prost under krigen. Han så det som sin plikt å lyde øvrigheten, og henviste således til Berggravs rundskriv av oktober 1940.⁴⁴⁴ Øvrigheten kunne være ond, men så lenge den ikke hindret ham i å forkynne Guds ord måtte han fortsette å være lojal til den.⁴⁴⁵

Beronka var en av prestene som stod navngitt under «Opprop til det norske folk», publisert i hovedstadsavisene 15. juli 1941.⁴⁴⁶ Beronka forklarte at han ble oppringt en av en kontordame fra Kulturdepartementet en søndagsmorgen.⁴⁴⁷ Han ble forespurt om å delta på oppropet, som ble fremstilt som et sympatiopprop for Finland. Teksten ble lest opp til ham over telefonen. Ifølge Beronka var telefonforbindelsen svært dårlig, men han ga sitt samtykke under den forståelse at det var et abstrakt sympatiopprop for det finske folk.⁴⁴⁸ Han forstod det slik at oppropet skulle bli sendt til ham per brev, og hadde intensjon om å studere det nærmere for så

⁴³⁸ RA. LS. Slåttelid, dokument 3

⁴³⁹ RA. LS. Slåttelid, dokument 4

⁴⁴⁰ RA. LS. Beronka, dokument 14.2.

⁴⁴¹ RA. LS. Beronka, dokument 29. 2.

⁴⁴² RA. LS. Beronka, dokument 14.2.

⁴⁴³ Ibid

⁴⁴⁴ Ibid

⁴⁴⁵ RA. LS. Beronka, dokument 56.7

⁴⁴⁶ Norrman, *Quislingkyrkan*, 94

⁴⁴⁷ RA. LS. Beronka, dokument 56. 4.

⁴⁴⁸ Ibid

å underskrive, men oppdaget noen dager senere at navnet hans stod under oppropet i avisene. Beronka var for så vidt enig med oppropet, men det var ikke hans intensjon å stå frem offentlig på denne måten, og han mente at han ikke kunne være ansvarlig for at navnet hans dukket opp i avisene.⁴⁴⁹ Han mente videre at dette ikke kunne være straffbart i juridisk forstand, siden Norge ikke var i noe allianseforhold med Sovjetunionen på dette tidspunktet.⁴⁵⁰ Dessuten, slik han forstod teksten, var det hovedsakelig en oppfordring til forbønn og samhold for det finske folk.⁴⁵¹

Angående avisartikler og andre tekster trykt i avisene kommenterte Beronka at han det hadde blitt publisert noen tekster i NS-avisen «Fritt Folk», men påpekte at dette bare var gjengivelser av andaktene hans.⁴⁵² Beronka holdt andakter i kringkastingen og skrev avisinnlegg gjennom krigsårene, men understrekte at dette ble gjort på oppfordring. Dessuten mente han at selv NS trengte å få høre Guds ord, og han omtalte aldri politikk. Han fikk også noen historiske artikler på trykk i avisene under denne perioden, men disse skrev han ikke på oppfordring, men av eget initiativ.⁴⁵³ I en rapport til politimesteren i Drammen fra lensmannen i Hurum står det at ingen av de gjennomgåtte artiklene til Beronka hadde politisk tilsnitt.⁴⁵⁴ Beronka hadde to betraktninger på trykk i den NS-tilknyttede avisen Kristen Samling.⁴⁵⁵

Hvorvidt Beronka holdt sine politiske meninger til det private bestrides av vitner. Ordfører John Andersen ble avhørt om Beronkas virke i Hurum i august 1945.⁴⁵⁶ Ifølge Andersen hadde Beronka i 1940 og 1941 samarbeidet med den lokale lensmannen for å skaffe ordfører og herredstingmedlemmer, og Beronka hadde spurt Andersen flere ganger om å stille som ordfører. Beronka hadde benyttet enhver anledning til å «agitere for Quisling og N.S.».⁴⁵⁷ Under en samtale med Andersen skal Beronka blant annet ha sagt: «Quisling har gjort et ypperlig arbeide for å mildne forholdene for det norske folk».⁴⁵⁸ Beronka fortalte Andersen at grunnen til at han ikke hadde meldt seg inn i NS var at han ikke syntes at prester skulle befatte seg med politikk.⁴⁵⁹ Andersen hadde inntrykk av at Beronka var mer opptatt av å fremme NS, enn prestegjeringen sin. Banksjef Einar Haug fortalte at Beronka hadde holdt seg en del med

⁴⁴⁹ RA. LS. Beronka, dokument, dokument 56.5

⁴⁵⁰ Ibid

⁴⁵¹ Ibid

⁴⁵² RA. LS. Beronka, dokument, dokument 29.2

⁴⁵³ RA. LS. Beronka, dokument, dokument 2.1

⁴⁵⁴ RA. LS. Beronka, dokument, dokument 24

⁴⁵⁵ Norrman, *Quislingkyrkan*, 308

⁴⁵⁶ RA. LS. Beronka, dokument, dokument 6.1

⁴⁵⁷ Ibid

⁴⁵⁸ Ibid

⁴⁵⁹ RA. LS. Beronka, dokument, dokument 6.2

en lokal tysker, ingeniør Weber, som tok livet av seg ved okkupasjonens slutt⁴⁶⁰. Beronka hadde også tilbragt mye tid med en tysk offiser i årene 1940-41, og Haug antok at vedkommende var stasjonert ved Svelvik.⁴⁶¹ Organisten Aslak Tveiten hørte svært mange av Beronkas prekener i kirken, og de var ofte preget av «propaganda».⁴⁶² Ifølge Tveiten var det en 17. mai – han kunne ikke huske hvilket år – der Beronka begynte med en helt vanlig 17. mai-tale, for så å slå over til «ren nazipropaganda»⁴⁶³. Avslutningsvis ble talen mer tradisjonell. Beronka skal flere ganger ha forsøkt å overtale Tveiten til å melde seg inn i NS.⁴⁶⁴

Geelmuyden

Geelmuyden meldte seg inn i Nasjonal Samling i 1933, men mottok ikke medlemsbok.⁴⁶⁵ Han hadde ikke hatt kontakt med NS siden medgrunnlegger Johan Bernhard Hjort brøt med partiet i 1937.⁴⁶⁶ Geelmuyden meldte seg inn igjen i noen måneder etter 9. april 1940, etter å ha rådført seg med en annen prest.⁴⁶⁷ En av grunnene til at Geelmuyden kviet seg for å melde seg inn igjen, var de to stridende retningene han så i partiet. En av disse var den kristne linjen representert ved Gulbrand Lunde. Den andre linjen var Hans S. Jacobsen og hans tidsskrift «Ragnarok», som Geelmuyden tok sterk avstand fra, siden holdningene i denne «åndsretningen» i NS stred mot hans overbevisning.⁴⁶⁸ Han mente at endringene NS gjorde på statsforfatningen utenfor partiprogrammet, var grunnet i krigssituasjonen og rent midlertidige.⁴⁶⁹ Det lovlige styre hadde opphørt da konge og regjering flyktet fra landet, og siden Norge måtte ha et styre, så han det som sin plikt å støtte det styret som ble innsatt av okkupasjonsmakten.⁴⁷⁰ NS hadde et godt grunnlag for kontakt og samarbeid med tyskerne, og ville kunne sørge for best mulig levestandard i landet så lenge okkupasjonen varte. Denne linjen forsøkte han å etterfølge, men han meldte seg ut ved juletid 1943, da linjen ikke hadde ført frem.⁴⁷¹ Geelmuyden var også lagleder i NSH (Nasjonal Samlings Hjelpeorganisasjon) i Horten i årene 1943 og 1944.⁴⁷² Arbeidet i NSH var av ren humanitær art. De hjalp vanskeligstilte

⁴⁶⁰ RA. LS. Beronka, dokument, dokument 7.1

⁴⁶¹ Ibid

⁴⁶² RA. LS. Beronka, dokument, dokument 8.

⁴⁶³ Ibid

⁴⁶⁴ Ibid

⁴⁶⁵ RA. LS. Geelmuyden, dokument 5

⁴⁶⁶ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.1

⁴⁶⁷ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.1

⁴⁶⁸ Ibid

⁴⁶⁹ Ibid

⁴⁷⁰ Ibid

⁴⁷¹ Ibid

⁴⁷² RA. LS. Geelmuyden, dokument 5

personer med for eksempel penger og lignende.⁴⁷³ Geelmuyden sammenlignet denne virksonheten med funksjonen til Norsk folkehjelp. Han var med i i Hirdmarinen. Siden alle medlemmer av en viss alder ble beordren inn i Hirden, foretrakk Geelmuyden Hirdmarinen.⁴⁷⁴ Han mente at dette var et passivt medlemskap, siden han bare kunne huske å ha vært med på en oppmarsj ved et stevne i Borre i 1943.⁴⁷⁵ Han fikk utstedt Hirduniform, og deltok på noen seilaser med Hirdmarinen i Horten, og var i en periode nestlagfører.⁴⁷⁶ Utover medlemskontingent hadde han bidratt økonomisk til NS ved pakkeauksjoner som ble holdt ved NS-møter.⁴⁷⁷ Ifølge Geelmuyden anga han ingen nordmenn til NS eller tyskerne.⁴⁷⁸

Geelmuydens navn stod oppført blant de 27 prestene i bolsjevikopporet som ble publisert 15.7.1941.⁴⁷⁹ Han bekreftet at han underskrev «Opprop til det norske folk», og begrunnet dette valget med at han hadde lest mye om tematikken, og at oppropet samsvarte med hans overbevisning. Han trakk frem forfatterskapet til professor *Karl Vold* (1875-1948, norsk teolog og religionshistoriker ved MF⁴⁸⁰), fortellinger fra finske geistlige om sovjetisk framferd i Finland og det svenske kvartalsskriftet «Kyrkor uner korset» som kildegrunnlag.⁴⁸¹ Han viste også til «(...) fremtredende kommunisters gudløshetspropaganda i Norge, bl.a. Arnulf Överland».⁴⁸²

Geelmuyden var kjent med Kirkens Grunn, men da det ble utsendt var han legionsprest i Tyskland, så han leste det først da det kom på trykk i avisen.⁴⁸³ Da han vendte hjem til Norge, snakket han med sogneprest Bastiansen i Oslo om det. Sogneprest Bastiansen var gift med tanten til Geelmuydens kone.⁴⁸⁴ Ifølge Bastiansen var Geelmuyden overbevist om at nazismen hadde retten på sin side, men beskrev ham også som en «villført idealist».⁴⁸⁵ Geelmuyden ble ikke overbevist om at det var tilstrekkelig grunn for presteskapet å legge ned embetene. Bastiansen forsøkte ved dette møtet å få Geelmuyden til å se sin side av saken, men lyktes ikke. Ved samtalens slutt stod de steilt mot hverandre i kirkesaken.⁴⁸⁶ Etter å ha snakket med Bastiansen, besøkte han Kirkedepartementet, der han fikk inntrykk av at departementet ville

⁴⁷³ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.3

⁴⁷⁴ Ibid

⁴⁷⁵ Ibid

⁴⁷⁶ RA. LS. Geelmuyden, dokument 98, *Rettsbok for Horten byrett*, 27.8.1946

⁴⁷⁷ RA. LS. Geelmuyden, dokument 5

⁴⁷⁸ Ibid

⁴⁷⁹ Norrman, *Quislingkyrkan*, 94

⁴⁸⁰ Norsk biografisk leksikon, *Karl Vold*. URL: https://nbl.snl.no/Karl_Vold (Lesedato: 02.03.2016)

⁴⁸¹ RA. LS. Geelmuyden, dokument 27.1

⁴⁸² Ibid

⁴⁸³ Ibid

⁴⁸⁴ RA. LS. Geelmuyden, dokument 58

⁴⁸⁵ Ibid

⁴⁸⁶ Ibid

strekke seg langt for forsoning.⁴⁸⁷ Geelmuyden var ikke enig med kirkepolitikken NS-styret førte, men det var ikke nok til å bryte med myndighetene, og han håpet på en forsoning. Til tross for sin uenighet med kirkepolitikken, sa Geelmuyden følgende:

Jeg synes det er urett og overdrevet å erklære Quisling og hans styre for tyrannisk og gudfientlig. Både programmessig og med mitt kjennskap til Quisling personlig er jeg helt overbevist om at Den Norske Kirke ville få fullt hederlige arbeidsvilkår i Den nye stat.⁴⁸⁸

Det hadde i denne sammenhengen vært riktig om NS godkjente DMK som en foreløpig ordning så lenge krigen varte.⁴⁸⁹ Til tross for dette, mente han også at majoriteten i kirken ikke hadde oppført seg særlig forståelsesfullt eller kristelig i møte med minoritetens syn. Geelmuyden henviste til Eivind Berggravs skriv av oktober 1940 som utgangspunkt for sin innstilling til myndighetene som øvrighet.⁴⁹⁰ Man måtte rette seg etter at okkupanten hadde de facto makt i Norge, og at det var «en uforsvarlig handlemåte å kjempe våpenløs videre etter en tapt krig og en regulär kapitulasjon».⁴⁹¹

Geelmuyden kjente ikke til loven av 5. februar 1942 om nasjonal ungdomstjeneste⁴⁹². Det han visste om nazistisk oppdragelse av unge var at hans tre barn hadde vært medlemmer av Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF). Der hadde de lært disiplin og idealistisk livsinnstilling – NSUF var sånn sett likt speiderbevegelsen, slik han så det.⁴⁹³

Det ble publisert et intervju med Geelmuyden i NS-avisen Fritt Folk 24.4.1942.⁴⁹⁴ Tittelen på intervjuet er «Guttene i Den norske Legion gjør sine saker bra ved fronten». Geelmuyden, som på dette tidspunktet var forfremmet til Hauptsturmführer, ble avbildet ved siden av teksten i full SS-uniform. Geelmuyden beskrev stemningen blant soldatene som god, og at selv om de savner hjemlandet, ville de ikke tilbake før Sovjetunionen er beseiret.⁴⁹⁵ Han gikk langt i å oppfordre norsk ungdom til å verve seg til Legionstjeneste, siden den erfaringen var mye mer givende enn det pressen og filmavisen ga inntrykk av. «En lærer så meget mer om det nye Europa ved selv å delta i oppbyggingen av det, ved å være med i det daglige liv og slit ved fronten».⁴⁹⁶ Journalisten spurte om hvordan den russiske kampmoralen fortonte seg i

⁴⁸⁷ RA. LS. Geelmuyden, dokument 27.1

⁴⁸⁸ Ibid

⁴⁸⁹ RA. LS. Geelmuyden, dokument 27.2

⁴⁹⁰ Ibid

⁴⁹¹ Ibid

⁴⁹² Ibid

⁴⁹³ Ibid

⁴⁹⁴ RA. LS. Geelmuyden, dokument 69

⁴⁹⁵ Ibid

⁴⁹⁶ Ibid

forhold til den tyske, Geelmuyden svarte at «det er troen, seiersbevisstheten og tilliten til føringen, en full og fast tro på mål og midler som bringer seieren».⁴⁹⁷ Ifølge Geelmuyden var det denne troen som preget hele den tyske kampmoralen, mens den sovjetiske vilje og tanke er splittet og famlende. Men det som virkelig holder kampmoralen oppe for de norske troppene, er tanken om et fritt og selvstendig Norge, og Geelmuyden knyttet dette opp til selve kjernen av nazismen:

En av nasjonalsocialismens grunnsetninger er jo også at de som gjør en innsats, har livets rett. Derfor har også en liten nasjon som den norske livets rett, forutsatt at den inntar en positiv holdning og gjør en byggende innsats for det nye Europa.⁴⁹⁸

Her kan en se noe av Geelmuydens politiske avgjørelsesprosess: han var motstander av deler av NS' kirkepolitikk, men han stod i nasjonalsocialismens tjeneste på tross av dette. Norges fremtid avhengte av at man deltok i opprettelsen av et nytt Europa. Ifølge intervjueteksten var Geelmuyden hjemme i Norge på for et kortere opphold, men det er mulig at Geelmuyden ikke dro ut i tysk tjeneste igjen etter dette.

Geelmuyden skrev en tekst som ble trykket i Hortens lokalavis Gjengangeren, onsdag 28.3.1945.⁴⁹⁹ Teksten ble publisert i anledning påskehelgen, med tittelen «Dødens vanmakt». I teksten tok Geelmuyden for seg Jesu lidelsehistorie i forhold til makthaverne. Jesus var en mann med farlige ideer for de som satt med makten, og disse maktpersonene trodde de var trygge etter at de fikk ryddet Jesus av veien. Men Jesu ord og handling levde videre etter hans død. Geelmuyden trakk flere bibelske og historiske sammenligninger, fra kong Herodes nedslakting av guttebarn, til Romerriket og Frankrike:

Fra det gamle Rom er Sulla blitt uhyggelig berømt fordi han innførte skikken med «proskripsjonslister», der han lot sette opp navnene på alle de tusener av landsmenn som skulde myrdes for å få knekket deres politiske innflytelse. Vi husker det katolske parti i Frankrike som hin Bartolomeusnatt slaktet ned alle hugenotter, som man kunde komme over. Vi husker, vi husker.....⁵⁰⁰

Men de ord og handlinger som Jesus hadde sådd kunne man ikke drepe, og derfor var blodsutgytelsen forgjeves: sakte men sikkert gikk Jesu ord fra å bli visket i det skjulte til å bli verdensomfattende religion. Geelmuyden trakk så inn dagens (1945) kontekst, og hvordan de som skulle lede land og holde orden oppførte seg. Her kunne man lese samtiden i bibelsk

⁴⁹⁷ Ibid

⁴⁹⁸ Ibid

⁴⁹⁹ RA. LS. Geelmuyden, dokument 14

⁵⁰⁰ Ibid

kontekst: «For også i dag gis det dem som mener at kan vi bare få drept dem som mener noe annet enn vi, så er vi ferdig med dem».⁵⁰¹ Dette blir igjen motbevist av utviklingen i Romerriket etter Jesu død, for da romerne var på sitt mektigste så en ikke for seg at noe kunne velte denne verdensordenen, men Jesu ord lå og ulmet under overflaten. Den gamle gudetroen forvitret, og til slutt var de gjenværende troende, de som trodde på Jesus. Keiser Julian (331-363) måtte til slutt utbryte «Så har du dog seiret, Gallileer!».⁵⁰² Geelmuyden avsluttet teksten med enda en sammenligning med dagens hendelser, der han kaller dagens hendelser for «langfredag på jord»⁵⁰³: Jesus bærer igjen sitt kors, og Pilatus, Judas, gatepøbelen og prestskapet utfører sine forkastelige handlinger på nytt. De som kjenner sin bibel, vet at de som kjemper mot Gud kjemper forgjeves, derfor skal en ikke frykte dem som vil ta fra en livet, for de kan ikke ta mer, og så får en vente på oppstandelsen ved påskemorgen.⁵⁰⁴

En mulig tolkningen av denne teksten – og da i konteksten av krigens gang våren 1945 – er som metafor, der Jesu ord, handling og budskap brukes som et bilde på den forfulgte nazisten, Hitler eller NS-sympatisøren. Europa var i total krig, Tyskland ble teppebombet, og Sovjetunionen hadde presset tyske tropper tilbake til hjemlandet. Denne metaforen står ikke nødvendigvis frem i klartekst, men henvisningene til samtidens hendelser og Geelmuydens egen bakgrunn som NS-medlem, Legionær, feltprest ved Leningradsfronten og markerte anti-bolsjevistiske holdninger, gjør dette til en plausibel tolkning av teksten. Det er ikke dermed sagt at dette er den eneste mulige tolkningen, og Geelmuyden kan ha henvist til et mer omfattende kristent syn, men da må en spørre seg om hvem som er Jesus i denne moderne lidelseshistorien, og hvem som er Pontius Pilatus.

Geelmuyden holdt andakter og foredrag ved flere møter hos NS-laget i Horten. I Gjengangeren lørdag 4. desember 1943 stod det oppført at NS torsdag samme uke, hadde hatt et «meget godt besøkt møte på Handelsstanden».⁵⁰⁵ Geelmuydens bidrag gjengis under:

Prost Geelmuyden holdt foredrag on NS egentlige kjerneoppgave: det sosiale program, hvoretter samfundet skal organiseres i overenstemmelse med den kristne moral, og krig og og krise, og proletariat og arbeidsløshet og pengekapitalisme og kolonifolkenes slaveri skal avskaffes. Da alle krefter for tiden står i den totale krigs økonomi, der den nasjonalsosialisme kjemper sin forsvarskamp for overhodet å ha livsrum på jord mot plutokratiets forlangende om betingelsesløs kapitulasjon, må alle ønsker og planer

⁵⁰¹ Ibid

⁵⁰² Ibid

⁵⁰³ Ibid

⁵⁰⁴ Ibid

⁵⁰⁵ RA. LS. Geelmuyden, dokument 13

om en bedre verdensorden hvile. For tiden er NSH levnet den opgave å sette alle disponible krefter inn for etter evne å lindre landsmenns nød og savn.⁵⁰⁶

Geelmuyden forklarte at han uttalte seg i disse tilfellene på bakgrunn av sine sosialøkonomiske og historiefaglige studier, og var inspirert av «den tyske socialökonom Ruhland, Bismarcks protesje».⁵⁰⁷ Før krigsutbruddet hadde Geelmuyden forsøkt å innføre Ruhland for et norsk publikum gjennom noen avisartikler. Videre refererte han til residerende kapellan Puntervold, som «har skrevet en liten bok om nasjonalökonomien i moseloven».⁵⁰⁸ Her kan det være snakk om Ole Puntervolds bok *Bibelens vei til social retfærdighet: det 9de bud efter dets oprindelige mening* (1922). Den tyske sosiologen Werner Sombart ble også nevnt også som en inspirasjonskilde: Geelmuyden leste flere av hans tekster og bøker om sosialismen, sosialbevegelsen og sosialökonomien. Han hadde også forsøkt å sette seg inn i den russiske bolsjevismens mål og metoder.⁵⁰⁹

Geelmuyden ble dømt til 7 års tvangsarbeid, samt fradømt stemmerett, rett til å gjøre militærtjeneste og retten til å bære prestekappe.⁵¹⁰

Gjerdi

Gjerdi fikk interesse for NS i 1935, men hadde ingen formell kontakt med partiet før etter krigsutbruddet, og meldte seg inn i partiet 18.5.1940.⁵¹¹ Gjerdi meldte seg inn av «rent ideologiske grunner, og ikke for å skaffe seg noen personlige fordeler».⁵¹² Ifølge ham selv hadde han ingen tillitsverv. Gjerdi meldte seg inn i NS under forståelsen av at det var et lovlig parti.⁵¹³ Han ble medlem av NSH i begynnelsen av 1942, og leder for NSH Lier i april samme år. Ifølge Gjerdi var det sosialt arbeid han hadde utført i organisasjonen, og hevdet at de i løpet av hans tid der hadde gitt om lag kr. 10. 000,- til lokale trengende.⁵¹⁴

Gjerdis begrunnelser for å ikke legge ned embetet og virke under NS var at han anså det nye regimet som en legitim øvrighet. Begrunnelsen for det var Rom. 13, og at det ikke hadde blitt pålagt ham noe under okkupasjonstiden som hindret ham i å være tro mot Guds ord og kirkens orden.⁵¹⁵

⁵⁰⁶ Ibid

⁵⁰⁷ RA. LS. Geelmuyden, dokument 54.3

⁵⁰⁸ Ibid

⁵⁰⁹ Ibid

⁵¹⁰ RA. LS. Geelmuyden, dokument 98, *Rettsbok for Horten byrett*, 27.8.1946

⁵¹¹ RA. LS. Gjerdi, dokument 4

⁵¹² Ibid

⁵¹³ RA. LS. Gjerdi, dokument 5, «Rettsbok for Lier, Røyken og Hurum forhørsrett», 14.6.1945

⁵¹⁴ RA. LS. Gjerdi, dokument 4

⁵¹⁵ RA. LS. Gjerdi, dokument 5, «Rettsbok for Lier, Røyken og Hurum forhørsrett», 14.6.1945

Gjerdis navn står under oppropet som ble publisert i avisene 15.7.1941.⁵¹⁶ Gjerdi forklarte i september 1945 at han var blitt oppringt av «Kultur- eller Kirke departementet».⁵¹⁷ Han ble fortalt om innholdet i oppropet over telefonen, og ga sin støtte til det, men han tenkte ikke over rekkevidden. Han trodde ikke at det kunne tolkes som en oppfordring til fronttjeneste for Tyskland mot Russland, selv om han så krigen mot russerne som en forlengelse av vinterkrigen i Finland.⁵¹⁸

Gjerdi skrev avisartikler under krigen som ble publisert i NS-avisen Fritt Folk. To av disse foreligger i landssvikmappen. Disse var «Tjenersinnet» (3.8.1940), «Kirke og folk» (18.8.1940) og «Min mening om Den norske Legion» (13.1.1942).⁵¹⁹

«Tjenersinnet» henter sin tittel fra forståelsen av Jesus som en tjener. Teksten begynner med sitatet «Den største blandt eder, skal være eders tjener»,⁵²⁰ en henvisning til Matt. 23,11. Samfunnet har glemt ordtaket, og regner det ikke lenger som en dyd, men fremelsker egoisme og egeninteresse som tegn på storhet. Det er en grov feil. De siste tiårene har vist «en kamp mellom partiene, klassene og særinteressene»,⁵²¹ og selv ikke kristenlivet har sluppet unna egoismen. Gjerdi mener at det er et uttrykk for herskersinnet, og at samfunnet har mistet synet av hva det vil si å tjene det felles beste. Han trekker frem to grunntanker som følger med den nye tid og den nasjonale samlingsbevegelsen: «folkets enhet» og at «fellesnyttens skal gå foran egen nytten».⁵²² Disse grunntankene kan ikke fullbyrdes uten at tjenersinnet igjen får en fremtredende plass i landet. Gjerdi avslutter teksten med å håpe på at folk våkner opp tar ansvar overfor Gud og fedreland.⁵²³

«Kirke og folk» presenterer mange sider ved det moderne samfunnet som resultatet av kristelig engasjement og inspirasjon. Skolevesenet, sykepleie, barne- og gamlehjem listes opp som eksempler.⁵²⁴ Gjerdi legger frem Jesu bud om «innbyrdes kjærlighet»⁵²⁵ som skal påvirke alle menneskelige felleskap, inkludert storsamfunnet. Men dette budskapet har blitt undergravd de siste tiårene før krigen:

⁵¹⁶ Norrman, *Quislingkyrkan*, 94

⁵¹⁷ RA. LS. Gjerdi, dokument 17, «Rettsbok for Lier, Røyken og Hurum forhørsrett», 13.9.1945.

⁵¹⁸ Ibid

⁵¹⁹ RA. LS. Gjerdi, dokument 48.

⁵²⁰ Ibid

⁵²¹ Ibid

⁵²² Ibid

⁵²³ Ibid

⁵²⁴ Ibid

⁵²⁵ Ibid

Vårt partiredne, egoistiske og materialistiske samfundssystem har gitt stadig vanskeligere vilkår for evangeliets samfunnsbyggende misjon i vårt folk. (...) Og sikkert er det at vi kan også peke på meget av kristen handlekraft i vårt land. Men det er dessverre så altfor planløst og tilfeldig⁵²⁶

Gjerdi mener at det norske folk står foran et tidsskifte, der de må innse sine kristne plikter overfor hverandre og Gud. Den nye tid er en stor mulighet for kristendommen i Norge, der man kan gjøre folkefellesskapet til en realitet, og la sannhet og frihet råde. Kristendommen er en sentral styrke for den nye tid, og man må derfor delta i det arbeidet som står foran en.

«Min mening om Den norske Legion» er en støtteerklæring til norske soldaters innsats ved østfronten. Gjerdi mener at selv om gode mennesker med fellesskapets beste i tankene ikke ønsker krig, er det bra at unge menn tar til våpen når krigen truer landet.⁵²⁷ Han fremstiller kampen som todelt: den ene er en kamp mot «den kristendomsfiendtlige og kulturopløsende bolsjevisme»,⁵²⁸ den andre mot den kapitalistiske innflytelsen. Europa må frigjøres fra begge. Gjerdi skriver at de som er hjemme i Norge, må takke og ære de unge mennene som setter livet på spill for folkets frihet og fremtid.⁵²⁹

Gjerdi utga mange bøker og tekstsamlinger i løpet av livet, flere av dem etter andre verdenskrig. I 1942 ga han ut boken *Kulturelt Ansvar* sammen med Gustav Bonde og A.M. Olay (senere NS-biskop i Borg). Boken er en kort samling med tekster, der Gjerdi har bidratt med to.⁵³⁰

Haslie

Haslie mente det var mest tjenlig for landet å utvise lydighet mot den nye øvrigheten etter at okkupasjonen var et faktum.⁵³¹ Han viste til biskop Berggravs rundskriv «Det midlertidige og det evige» fra 1940 som begrunnelse. Etter å ha lest rundskrivet, konkluderte Haslie med at man skulle føye seg etter okkupasjonsmakten, men stå imot Nasjonal Samling.⁵³² Rom. 13 var sentral for Haslies avgjørelse: «Tilforordnede øvrigheter lydige».⁵³³ Haslie hevdet at han hverken leste biskopenes skriv om embetsnedleggelsene eller Vidkun Quislings tilsvær. Begge

⁵²⁶ RA. LS. Gjerdi, dokument 48.

⁵²⁷ Ibid

⁵²⁸ Ibid

⁵²⁹ Ibid

⁵³⁰ Bonde, G. Gjerdi, A. Olay, A.M. *Norsk rikskringkastings serieforedrag – Kulturelt Ansvar*. J.M. Stenersens forlag. 1942

⁵³¹ RA. LS. Haslie, dokument 8.5

⁵³² Ibid

⁵³³ RA. LS. Haslie, dokument 8.6

skrivene ble kastet i søppelbøtten, og Haslie «kunne ikke forstå grunnen til hatet».⁵³⁴ Det foreligger ikke beviser for at han var NS-medlem. Haslie trodde ikke at NS skulle få medvind i Norge, og bidro ikke økonomisk til NS eller NS-tilknyttede organisasjoner.⁵³⁵ Han advarte flere mot å melde seg inn i partiet, og overtalte sin jordforpakter Ivar Stadshaug til å trekke medlemskapet sitt.⁵³⁶

Haslie hevdet at han ikke fikk tilsendt «Kirkens Grunn», noe han ble fornærmet over. Ifølge ham selv leste han ikke skrevet før han fant det blant Stange menighetsråds papirer høsten 1942.⁵³⁷ Han skulle gjerne ha lagt ned embetet i 1942 sammen med de andre prestene, men da ville han ikke hatt noe sted å bo eller jobbe.⁵³⁸ Grunnen til at han søkte seg fra Nore til Stange var for å få enklere arbeidsforhold: han måtte sykle 6 mil annenhver søndag til Uvdal kirke og slet med dårlig helse.⁵³⁹

Haslie forfattet et skriv i oktober 1945, som han kalte «En redegjørelse».⁵⁴⁰ Som tittelen tilsier er det en gjennomgang av og forklaring på hans handlinger under krigen. Han fryktet det verste da krigen kom til Norge. Haslie var gammel frimurer, og var redd for hva som ville komme, siden han hadde lest om Hitler-styrets brutalitet og bruk og konsentrasjonsleirer.⁵⁴¹ Han valgte til tross for dette å fortsette sitt virke som prest, og begrunnet det med biskop Berggravs skriv av juli 1940:

Av den fikk jeg klarhet over det forferdelige som var hendt, skjedde etter Guds vilje- at vi hadde å bøye oss i ydmyghet og bie på Guds time. Og den linje var det jeg ment å følge siden.⁵⁴²

Haslie møtte Berggrav i oktober 1940, og gjentok dette sentimentet overfor Berggrav: at han stilte seg lojal mot okkupasjonsmakten men var forferdet over Nasjonal Samling. Han går ikke nærmere inn på hvilke aspekter av NS som frembrakte forferdelse. Da han fikk beskjed fra Kirkedepartementet i november 1941 at han var blitt utnevnt som medlem i presteforeningens styre, visste han ikke at det var en ny presteforening. Han understreker at han bare møtte opp én gang.⁵⁴³ Haslie gjentar sine argumenter for at han søkte seg til Stange fremfor Nore: dårlig

⁵³⁴ RA. LS. Haslie, dokument 8.7

⁵³⁵ RA. LS. Haslie, dokument 8.6

⁵³⁶ RA. LS. Haslie, dokument 8.7

⁵³⁷ Ibid

⁵³⁸ RA. LS. Haslie, dokument 8.5

⁵³⁹ Ibid

⁵⁴⁰ RA. LS. Haslie, dokument 11.I

⁵⁴¹ Ibid

⁵⁴² Ibid

⁵⁴³ RA. LS. Haslie, dokument 11.II

helse og 3 mils sykkeltur hver vei til og fra Uvdal kirke. Da kirkestriden kom i 1942 forstod han ikke noe av det, men i ettertid hadde han innsett hva kirkestriden handlet om. Han leste ikke opp noen rundskriv fra prekestolen, og mottok heller ikke «Kirkens Grunn», noe som fornærmet ham.⁵⁴⁴ Han likte overhodet ikke å være «naziprest», og han kviet seg for å holde gudstjenester, men for å i det hele tatt ha tilhørere i kirken måtte man holde seg med NS-folk. Haslie trekker frem konfirmanttallene fra tiden i Stange som bevis på at han ikke var en ekte «naziprest»: 30 stk. i 1943, 50 stk. i 1944 og 45 stk. i 1945.⁵⁴⁵ Han hadde 39 begravelser i 1944.⁵⁴⁶ En ekte NS-prest ville ikke fått et så stort antall konfirmanter og begravelser, ifølge Haslie. Han hadde fortsatt å preke som han pleide før krigen, og dersom han hadde fått politisk instruks om å endre prekenene sine, ville han også ha lagt ned embetet.⁵⁴⁷ Han syntes det var synd med konfliktene med Hauge og Vold, selv om han ikke kunne ta hele skylden for dem. Han hadde latt «jøssingene» få de gudstjenester og andre seremonier som de ville ha, og så tok han «restene» selv.⁵⁴⁸ Haslie innså i ettertid at hans virke under krigen ikke var forsvarlig:

At jeg har gjort mange feil og store feil er jeg helt klar over – det fikk jeg se med gruoppvekkende klarhet etter kapitulasjonen, da vi fikk igjen den frie presse – hittil hadde jeg levet i min egen innbildte «loyalitetens verden». Nu ble sløret revet tilside så brutalt at jeg var fristet til å si med Kain: Min synd er større enn jeg kan bære den.⁵⁴⁹

I redegjørelsen fra Haslie fremstiller han seg selv som en angrende synder. Han innrømmer konfliktene med Vold og Hauge, selv om han ikke innrømmer all skyld. Han ser at han har virket som NS-prest, men ikke en ekte en, som konfirmasjonstallene og begravelsene han utførte skal understøtte.

Haslies navn står oppført under versjonen av «Opprop til det norske folk» som ble sendt 11.9.1941.⁵⁵⁰ Oppropet foreligger i landssvikmappen med signatur,⁵⁵¹ som er lik Haslies signatur på «En redegjørelse».⁵⁵² Det signerte oppropet ble stemplet av Kirkedepartementet 18.9.1941. Haslie har ikke kommentert signaturen eller støtten til oppropet.

⁵⁴⁴ RA. LS. Haslie, dokument 11.III

⁵⁴⁵ Ibid

⁵⁴⁶ RA. LS. Haslie, dokument 11.IV

⁵⁴⁷ Ibid

⁵⁴⁸ Ibid

⁵⁴⁹ RA. LS. Haslie, dokument 11.V

⁵⁵⁰ Norrman, *Quislinkyrkan*, 96

⁵⁵¹ RA. LS. Haslie, dokument 22

⁵⁵² RA. LS. Haslie, dokument 11.V

Hovdin

Hovdin forklarte seg om sin nasjonale holdning under krigen i juni 1945.⁵⁵³ Han hevdet at han aldri hadde preket politikk eller agitert for nazismen til sin menighet, og at han aldri hadde støttet nazismens lære eller fremferd i Norge.⁵⁵⁴ Dessuten var nazismen uforenlig med den norske kristendommen, slik han så det. Han sa at han hadde protestert til myndighetene flere ganger, men kunne ikke komme med eksempler på hvem han sendte protestene til eller når han gjorde det.⁵⁵⁵ Påstanden om at han ikke støttet NS' fremferd i Norge motsies av Hovdin selv i et skriv til pastor Flognfeldt fra juni 1941:

Vi i N.S. lar oss ikke hindre av noen motstand på vår vei fremad til og under vårt arbeide for et fritt og selvstendig Norge, og vi vet at veien til det ene og alene går gjennom Nasjonal Samlings parti. Med Vidkun Quisling for Norge! Heil og Sæl!⁵⁵⁶

En mann som så nazismen som uforenlig med kristendommen ville kanskje ordlagt seg anderledes.

Navnet til Hovdin stod under versjonen av «Opprop til det norske folk» som ble publisert 15.7.1941.⁵⁵⁷ Han bekreftet det i et skriv til daværende statsråd for Kultur- og folkeopplysningsdepartementet, Gudbrand Lunde i september 1941.⁵⁵⁸ Skrivet ble sendt i anledning et åpent brev Hovdin hadde adressert til biskop Berggrav, som han hadde håpet å få på trykk i Fritt Folk. Det fremgår ikke konkret hva det åpne brevet inneholdt, men Hovdin beskrev det som «skarpt».⁵⁵⁹ Det fremgår i brevet at Hovdin ville at Lunde skulle se til at brevet ble trykket:

Jeg var jo med blant de 26 prester som sendte ut det bekjente opprop mot bolsjevismen (...) men vi har intet hørt fra biskoppen.⁵⁶⁰

Hovdin legger til at han hadde vært med i partiet helt fra begynnelsen, noe han gjentar i flere andre dokumenter fra krigsårene.⁵⁶¹

⁵⁵³ RA. LS. Hovdin, dokument 3

⁵⁵⁴ Ibid

⁵⁵⁵ Ibid

⁵⁵⁶ RA. LS. Hovdin, dokument 7 ad 15.

⁵⁵⁷ Norrman, *Quislingkyrkan*, 95

⁵⁵⁸ RA. LS. Hovdin, dokument 14

⁵⁵⁹ Ibid

⁵⁶⁰ Ibid

⁵⁶¹ RA. LS. Hovdin, dokument 13

Selv om han hevdet at han ikke likte NS' fremferd i Norge var Hovdin NS-medlem. Han var medlem allerede fra 1933, men det var ny medlemsregistrering i 1940, og det er ifølge Hovdin derfor dette året står oppført i NS' kartoteker⁵⁶². Hovdin hevdet at han ikke deltok aktivt i partiets virke, og hadde ikke bidratt økonomisk til noen av de tilknyttede organisasjonene utover medlemskontingent.⁵⁶³ Han hadde heller aldri vervet noen til partiet eller overtalt noen til å melde seg inn. Selv om han ikke meldte seg formelt ut av partiet, anså han seg selv som utmeldt etter at han sluttet å betale kontingent. Hovdin forklarte at årsakene til innmeldelsen i NS rent ideelle: han følte at partiprogrammet representerte hans forhold til «forsvarsmessige og sosiale forhold i landet».⁵⁶⁴ Det var også av ideelle grunner at han fortsatte i embetet da de andre prestene nedla sitt, og begrunnet avgjørelsen med Rom. 13, uten å kommentere videre på det.⁵⁶⁵ Hovdin hevdet også «at han aldrig – hverken i skrift eller tale – har tilkjennegitt at han sympatiserte med NS».⁵⁶⁶ Denne påstanden fremstår som blank løgn satt opp mot andre dokumenter i landssvikmappen hans. NS-lagfører i Åmot – *Karsten Rosenberg* – skrev til Ragnar Skancke i desember 1940.⁵⁶⁷ Rosenberg ville fremheve Hovdin som en engasjert NS-mann i Åmot, og anbefalte at Hovdin på grunn av sine gjerninger burde få «en mere fremskutt stilling i vårt kristelig-nasjonale og sosiale liv».⁵⁶⁸ Som medlem av NS-laget i Åmot var Hovdin til stor hjelp, siden området var veldig NS-fiendtlig.⁵⁶⁹ Rosenberg fremstiller Hovdin som en verdensmann, med dyp innsikt i tysk nasjonalsosialisme og italiensk fascisme, samt gode språkkunnskaper innenfor engelsk, tysk, spansk og italiensk. Rosenberg ville fremheve Hovdins evner som prest, og hevdet at han fortjente en langt større lyttermasse enn det han hadde i Åmot:

Hovdins prekener er sterkt preget av hans nasjonale ånd og sinnelag og er i ordets beste forstand det vi mener med kristelig-nasjonal forkynnelse. (...) For Nasjonal Samlings kristelige virksomhet hos vårt folk ville det ha overmåte meget å si, kunne det legges beslag på Hovdins forkynnelse i videre og mere omfattende utstrekning.⁵⁷⁰

⁵⁶² RA. LS. Hovdin, dokument 17.1

⁵⁶³ Ibid

⁵⁶⁴ Ibid

⁵⁶⁵ Ibid

⁵⁶⁶ RA. LS. Hovdin, dokument 17.2

⁵⁶⁷ RA. LS. Hovdin, dokument 21

⁵⁶⁸ Ibid

⁵⁶⁹ Ibid

⁵⁷⁰ Ibid

Hovdin sendte hyppige stemningsberetninger fra Åmot til Kirke- og undervisningsminister Ragnar Skancke, og handlet om ofte problemer han hadde med «kommunister». Et skriv fra oktober 1940 tok blant annet for seg at lederen for skolestyret var utmeldt av statskirken.⁵⁷¹ Hovdin mente det måtte være i strid med grunnloven, og at folk i styrene i landet måtte bekjenne seg til den grunnlovfestede statsreligionen.⁵⁷² Han uttalte seg krast angående skolestyrelederen: «For han er en avgjort fiende av kristendommen som han i likhet med jøden Karl Marx betrakter som opium for folket».⁵⁷³ Hovdin hevdet at han ikke bidro økonomisk til NS-relaterte organisasjoner, men det hindret ham ikke i å oppfordre Åmot herredsting til å donere penger til Frontkjemperkontoret i mars 1943.⁵⁷⁴ Hovdin skrøt også av sin tilknytning til Vidkun Quisling i et skriv til Hamar bispestol i september 1942:

Som vår förers tro og gammel kampfelle fra bevegelsens begynnelse og tillike medlem av hans stolte Rikshird må jeg nu arbeide for klare linjer også innenfor vår kirke.⁵⁷⁵

Hovdin kontaktet flere statsråder under krigen. Han skrev minst to brev til statsråd Axel Stang høsten 1940 og ett til Ragnar Skancke i januar 1941 angående speiderbevegelsen.⁵⁷⁶ Hovdin ville at speiderbevegelsen skulle innlemmes i Hirden, på grunn av at den hadde engelsk innflytelse og var det største hinderet for Nasjonal Samlings rekruttering av ungdom.⁵⁷⁷

Ingier

Ingier forklarte i april 1947 at han meldte seg inn i NS høsten 1940.⁵⁷⁸ Ifølge Ullensaker lensmannskontor var Ingier innmeldt i NS fra 26. oktober 1940, og han hadde radiotillatelse under krigen⁵⁷⁹. Ingier kommenterte at denne informasjonen stemte.⁵⁸⁰ Han hadde stått som medlem fra 1940 til kapitulasjonen, og betalt kontingent hele tiden. Ingier meldte seg inn i NS av egen fri vilje, fordi han støttet programmet deres, men understrekte at han ikke gjorde det for å oppnå fordeler.⁵⁸¹ Han hadde heller ikke avlagt ed til Quisling eller Hitler.⁵⁸² Ingier holdt andakter ved NSK-møter, men kunne ikke huske å ha deltatt på noen NS-møter, og hevdet at

⁵⁷¹ RA. LS. Hovdin, dokument 21

⁵⁷² Ibid

⁵⁷³ Ibid

⁵⁷⁴ RA. LS. Hovdin 12 ad 15

⁵⁷⁵ RA. LS. Hovdin, dokument 10 ad 15

⁵⁷⁶ RA. LS. Hovdin, dokument 23.2

⁵⁷⁷ Ibid

⁵⁷⁸ RA. LS. Ingier, dokument 25.1

⁵⁷⁹ RA. LS. Ingier, dokument 13.4

⁵⁸⁰ RA. LS. Ingier, dokument 25.2-3

⁵⁸¹ RA. LS. Ingier, dokument 25.2

⁵⁸² RA. LS. Ingier, dokument 25.3

han aldri hadde agitert for NS eller forsøkt å verve medlemmer. Han hadde blitt fortalt Per Asbjørn og Liv Balteruds forklaringer og konkluderte med at det må ha vært de som startet den politiske samtalen ved disse anledningene.⁵⁸³ Han hadde aldri forsøkt å påvirke noen i politiske saker. Da han meldte seg inn i partiet skrev han opp at han ikke ville ha noen tillitsverv, da han ville fortsette å være prest som før.⁵⁸⁴ Han hadde vært tilknyttet NSH, men ellers ingen andre NS-organisasjoner. Ingier nektet for å ha angitt noen: han vedkjente seg å ha forfattet en klage angående Gjerstad, men han så på det som en tjenestesak. Han hadde ikke anmeldt noen til NS eller tyskerne.⁵⁸⁵ Oslo politikammer gjennomgikk bidragskartotekene til Frontkjemperkontoret, og kom frem til at Ingier hadde bidratt med kr. 700,- i perioden 17.7.1942 til 22.3.1945.⁵⁸⁶ Denne summen ble betalt inn gjennom fem separate bidrag. Etter at Romerike politikammer forespurte mer dokumentasjon, oversendte Oslo politikammer Ingiers innbetaling til Frontkjemperkontoret av 17.7.1942, signert av Ingier.⁵⁸⁷ Da Ingier ble forelagt disse dokumentene, kunne han ikke huske å ha innbetalt beløpene, men benektet det ikke.⁵⁸⁸

Ingier vedkjente å ha underskrevet «Opprop til det norske folk» fra 11.9.1941, men kommenterte ikke hvorfor.⁵⁸⁹ Men i juli 1942 sendte han et brev med overskriften «Kjære legionær Helge Nilsen».⁵⁹⁰ I brevet ønsker Ingier Nilsen velkommen hjem, og sier at han ikke hadde kjøpt velkomstgave, men la ved kr. 50,-. Ingier hadde følgende å si til legionær Nilsen:

Det er med dyp takk jeg tenker på Dem for Deres mot og tapperhet og store offer for Fedrelandet, og jeg ønsker til Gud at det på alle måter må ordne seg på beste måte for Dem her hjemme.⁵⁹¹

Ingier ble idømt forelegg i mars 1948.⁵⁹² Han ble fratatt stemmerett i offentlige saker, retten til å utføre militærtjeneste og stillingen som sogneprest og prost, i tillegg til en bot på kr. 10.000,- samt kr. 5000,- i erstatning.⁵⁹³ Herr og fru Ingiers advokat J.H. Meinich sendte en forespørsel om at saken skulle overveies på nytt i april 1948.⁵⁹⁴ I forespørselen oppga Meinich tilleggsforklaringer fra ekteparet angående avgjørelsene deres under krigen. Ifølge Meinich hadde hverken Christian eller Ragna Ingier blitt spurt under etterforskningen om de var klar

⁵⁸³ RA. LS. Ingier, dokument 25.2

⁵⁸⁴ Ibid

⁵⁸⁵ RA. LS. Ingier, dokument 25.2-3

⁵⁸⁶ RA. LS. Ingier, dokument 12

⁵⁸⁷ Ibid

⁵⁸⁸ RA. LS. Ingier, dokument 25.3

⁵⁸⁹ Ibid

⁵⁹⁰ RA. LS. Ingier, dokument 23

⁵⁹¹ Ibid

⁵⁹² RA. LS. Ingier, dokument 34

⁵⁹³ Ibid

⁵⁹⁴ RA. LS. Ingier, dokument 36

over at Norge fremdeles var i krig, og at NS bistod fienden. Ekteparet anså krigen for opphørt etter kapitulasjonen i 1940, og begrunnet det med at for eksempel norske tropper internert i Sverige ble tilbakesendt til Norge etter kapitulasjonen. Så vidt ekteparet visste skjedde det med samtykke fra regjeringen i London, siden de forstod internasjonal rett slik at troppene ellers hadde forblitt internert i Sverige til krigens slutt.⁵⁹⁵ Meinich skrev videre at ekteparet ikke hadde forstått NS som medløpere, men heller som en «bølgebryter mot tyskerne».⁵⁹⁶ Slik de så det var det et gode at så mange nordmenn som mulig virket i administrasjonen av landet. Deres antikommunistiske innstilling var en annen årsak til at de meldte seg inn, og innstillingen tiltok da Russland ble involvert i krigen.⁵⁹⁷ Meinich skrev til slutt at på grunn av disse «subjektivt hederlige motiver»⁵⁹⁸ for innmeldingene i NS, burde bøtene settes ned og erstatningen fjernes fra forelegget. Et nytt forelegg ble utstedt i september 1948, der boten ble satt ned til kr. 7000,-, mens erstatningsbeløpet fortsatt lå på kr. 5000,-.⁵⁹⁹

Jørpeland

Domprost Bøckmann i Tromsø beskrev Jørpeland's holdning til kirkekampen som følger:

Han har hele den tid tatt sitt stads i det løfte han ga «minister» Skancke ved sin utnevning: ikke å blande seg i politikk. Ut herfra har han villet være «nøitral» i kirkekampen og holde seg best mulig utenfor den. Og ved siden derav skjøtte sitt arbeide best mulig.⁶⁰⁰

Domprosten så det som sannsynlig at Jørpeland ikke ville forlate posten sin som prest i Balsfjord på grunn av frykt for at stillingen da ville bli besatt av en NS-mann.⁶⁰¹ En NS-mann i stillingen kunne ha ført til at sokneprest Sande måtte forlate Balsfjord. Videre understreket domprosten Jørpeland's gode vesen og intensjoner: «I det hele er Jørpeland en uvanlig snild og velmenende mann».⁶⁰² Domprosten avsluttet skrivet med å håpe på en snarlig avgjørelse i saken, siden Jørpeland ikke har vært i arbeid siden suspensjonen ved etterforskningens start, og at det går hardt utover på både hans økonomi, psyke, kone og barn.⁶⁰³

Jørpeland hevdet at han ikke fikk vite om embetsnedleggelsene før to uker etter at det hadde skjedd, noe han skyldte på «dårlig postforbindelse».⁶⁰⁴ Han antok at de prestene som hadde lagt

⁵⁹⁵ RA. LS. Ingier, dokument 36.1

⁵⁹⁶ Ibid

⁵⁹⁷ Ibid

⁵⁹⁸ RA. LS. Ingier 45, dokument 36.2

⁵⁹⁹ RA. LS. Ingier, dokument 40

⁶⁰⁰ RA. LS. Jørpeland, dokument 10

⁶⁰¹ Ibid

⁶⁰² Ibid

⁶⁰³ Ibid

⁶⁰⁴ Ibid

ned embetene senere kunne komme tilbake til stillingene sine, siden departementet hadde latt dem få fortsette prestegjerningene sine utenfor kirken.

Jørpeland's navn står oppført under versjonen av «Opprop til det norske folk» fra 11.9.1941.⁶⁰⁵ Selv benektet han å ha skrevet under på noe opprop under et avhør i januar 1946.⁶⁰⁶ Han hadde gjennomgått prestekontorets kirkebøker, og fant der at «Opprop til det norske folk» av 11.9.1941 var innført i den 20.9.1941. Men han kunne ikke finne noen ekspederingsdato, noe som ifølge Jørpeland betydde at det ikke var sendt et svar.⁶⁰⁷ Han kunne heller ikke huske å ha besvart den. Anklagen fra Kirkedepartementet var at han hadde underskrevet oppropet av 15.7.1941, men ifølge journalene var det ikke kommet noe skriv til ham på det tidspunktet.⁶⁰⁸ Her er det uklart hvilken versjon av oppropet Jørpeland skal ha signert eller ikke, det som ble publisert 11.9, eller 15.7. Konstabel Asbjørn Berntzen bekrefter i rapporten at Jørpeland's påstander om journalen er riktige.⁶⁰⁹ Kirkedepartementet korrigerer senere feilen og klargjørde at de hadde oppropet datert til september.⁶¹⁰

Høsten 1941 skal en prest ved navn Klette ha sagt til Jørpeland at han burde ha skrevet under på oppropet. Jørpeland forklarte at samtalen egentlig hadde dreid seg om noe helt annet, så det var først senere at han forstod hva betydningen av beskjeden var.⁶¹¹ Jørpeland nektet for å ha sett oppropet publisert i avisene, dersom han hadde gjort det ville han ha undersøkt årsaken selv. Jørpeland ba om at underskriften som departementet satt med ble undersøkt, siden han benekter å ha underskrevet den, og mistenker at signaturen har blitt forfalsket.⁶¹² Avslutningsvis påpekte han at hverken han eller noen andre i hans familie noensinne hadde vært medlem av Nasjonal Samling.

I et skriv fra Kirkedepartementet fra februar 1946 foreligger det en avskrift av oppropet, og originalen skal ha hatt Jørpeland's signatur.⁶¹³ Jørpeland besøkte departementet personlig i mars 1946 og fikk se dokumentet.⁶¹⁴ Originaldokumentet er ikke tilgjengelig i landssvikmappen, så en sammenligning mellom Jørpeland's signatur og signaturen på oppropet lar seg ikke gjøre. Underskriften er datert til 23.9.1941, altså tolv dager etter at det «andre» oppropet ble sendt til prestene.

⁶⁰⁵ Norrman, *Quislingkyrkan*, 96

⁶⁰⁶ RA. LS. Jørpeland, dokument 9.2

⁶⁰⁷ RA. LS. Jørpeland, dokument 9.1

⁶⁰⁸ Ibid

⁶⁰⁹ RA. LS. Jørpeland, dokument 9.2

⁶¹⁰ RA. LS. Jørpeland, dokument 13

⁶¹¹ RA. LS. Jørpeland, dokument 9.2

⁶¹² Ibid

⁶¹³ RA. LS. Jørpeland, dokument 12

⁶¹⁴ RA. LS. Jørpeland, dokument 13

I desember 1945 oversendte domprosten i Tromsø et skriv til biskopen i Hålogaland, med kommentarer.⁶¹⁵ Skrivet ble sendt til domprosten fra innbyggere i Balsfjord, og er en støtteerklæring til Jørpeland. Domprosten forklarer at den lange behandlingen av landssviksaken gjør innbyggerne urolige, og at flere som i utgangspunktet var negativt innstilt til Jørpeland nå har begynt å endre mening.⁶¹⁶ Ifølge domprosten var ikke Jørpeland populær i utgangspunktet, da han var en person «(...) praktisk talt alle opprinnelig har ment ikke burde vært prest i det hele tatt».⁶¹⁷ Etter krigens slutt hadde Jørpeland fått så stor sympati i lokalmiljøet at det ville bli vanskelig å fjerne ham fra stillingen. Domprosten kjenner ikke innsenderne, men mener at skrivet viser tydelig hvilken utvikling som foregår i Balsfjord. Innsenderne skriver:

Vi respekterer og sympatiserer fullt ut med den strid som kirken førte mot nasityraniet, men vi føler oss overbevist om at Iver Jørpeland står i en særstilling blant de prester som ikke fulgte parolen, fordi han neppe kjente den. Vi som i okkupasjonsårene søkte etter evne å holde en fast nasjonal holdning, venter idet minste at oppgjør i landssviksaker skjer på et rettferdig grunnlag.⁶¹⁸

Innsenderne understreker at de var misfornøyde med både den statlige og kirkelige utviklingen da Jørpeland ankom Balsfjord i 1941. De kjente ikke til ham fra før, og han «hadde søkelyset på seg»⁶¹⁹ fra ankomst. De følger opp med en liste med fem punkter som argumenter for Jørpeland's sak, og for hans positive adferd i sin tid som sokneprest. For det første utviste han «god nasjonal holdning»: Han omgikk ikke tyskere på bispegården på Tennes, og han kjøpte ikke bøker av tyske forfattere, bare amerikanske, norske og engelske. For det andre utførte han et stort antall kirkelige tjenester i sin fartstid i Balsfjord, der han trosset vær og vind på sykkel og ski, og bevisførselen er antallet barnedåper, nattverder og konfirmanter fra denne perioden. For det tredje tok han riktignok imot lønn fra staten (noe han ikke burde ha gjort), men brukte disse til gode formål. Blant disse var at han tok på seg det økonomiske ansvaret for erstatning av en jordvei på sogneprestgården, noe som prestegårdstilsynsmannen hadde forsøkt å legge på enken av den avdøde sognepresten John Arne Lian. En annen var at han gav inntektene for styrelsen av Malangen herred til sogneprest Sande og hans familie. Sande fikk tilbakebetalt Jørpeland før han reiste, og disse pengene var alt Jørpeland hadde da han ble suspendert. For det fjerde mente mange i Balsfjord at Jørpeland fikk urettferdig behandling. Etter å ha gått

⁶¹⁵ RA. LS. Jørpeland, dokument 11

⁶¹⁶ RA. LS. Jørpeland, dokument 11

⁶¹⁷ Ibid

⁶¹⁸ Ibid

⁶¹⁹ Ibid

arbeidsledig i ti-tolv år (innsendernes anslag), hadde han nettopp tiltrådt i embetet sitt da kirkestriden tok til. Han fikk heller ingen støtte av andre prester, noe som må ha tæret på ham. For det femte uttalte aldri Jørpeland seg på noen måte som kunne tolkes som støtte til tyskerne, hverken i prekener eller til hverdags. Innsenderne avslutter støtteerklæringen med å si at Jørpeland «er en enkel og helstøpt mann, og et skjeldent godt menneske».⁶²⁰ Riktignok burde ikke Jørpeland ha tatt imot lønn for arbeidet sitt, men dette burde ikke tilsvare at han stemples som landssviker, noe som vil gå utover både hans kone og barn, og ødelegge hans navn, rykte og jobbutsikter.⁶²¹ Skrivet er signert av ti personer.

Kreutz

Kreutz' navn stod oppført ved den versjonen av «Opprop til det norske folk» som ble publisert 15.7.1941.⁶²² Kreutz hadde blitt oppringt av Kirkedepartementet for å signere oppropet pr. telefon, men telefonlinjen var svært dårlig, og han fikk ikke klart med seg hva saken gjaldt.⁶²³ Han hadde oppfattet det slik at han skulle få oppropet tilsendt for undertegnelse, men hevdet at han ikke mottok eller signerte oppropet.⁶²⁴

Angående medlemskapet i Nasjonal Samling forklarte Kreutz at han meldte seg inn i oktober 1940, og var betalende medlem til kapitulasjonen, men han regnet seg ikke som medlem etter 1942.⁶²⁵ Kreutz' innmeldesskjema er signert av Kreutz 17.4.1941.⁶²⁶ Innmeldesskjemaet kan ha blitt sendt i anledning nyregistreringen av medlemmer i NS, men det står ikke oppført i skjemaet at Kreutz hadde vært medlem før denne datoen. Kreutz nektet for å ha deltatt på NS-møter, vært politisk interessert, eller skrevet noen politiske innlegg i avisen.⁶²⁷ Det eneste han hadde publisert var vanlige andakter i Aftenposten.⁶²⁸

Det foreligger ingen avisartikler skrevet av Kreutz i landssvikmappen, men det finnes et møtereferat fra et NSK-møte i Aftenposten fra januar 1942.⁶²⁹ Kreutz holdt andakt ved møtet, der alle NS-organisasjonene skal ha vært invitert:

⁶²⁰ RA. LS. Jørpeland, dokument 11

⁶²¹ Ibid

⁶²² Norrman, *Quislingkyrkan*, 95

⁶²³ RA. LS. Kreutz, dokument 13

⁶²⁴ Ibid

⁶²⁵ Ibid

⁶²⁶ RA. LS. Kreutz, dokument 11

⁶²⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 13

⁶²⁸ Ibid

⁶²⁹ RA. LS. Kreutz, dokument 29, «Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon store møte i Tønsberg», 21.1.1942. 3

De som bare er kristne i ordene og ikke i handling viser en skrøpelig kristendom, sa sognepresten. Det er dessverre ikke så lite av den slags kristendom i vår tid. Vi som er gått inn i NS. ser hvor lite av kjærlighetens ånd der blir vist, men desto mere av misunnelsens og hatets ånd. Jeg som prest har gått inn i NS. fordi jeg har sett så meget av denne hatets og splittelsens ånd. Folket har været så sørgelig opdelt i partier og sekter som innbyrdes bekjempet hinanden.⁶³⁰

Kreutz skal ha avsluttet med å oppfordre alle tilhørerne å vise at man bygger seg på kristen grunn, slik som NS gjør, og at man måtte møte hat med kjærlighet.⁶³¹ Kreutz sendte to brev han hadde mottatt til Kirkedepartementet i 1942.⁶³² Begge er sendt til Kreutz privat på Nøtterøy. Det første er et kort håndskrevet brev i store bokstaver. I brevet henvises det til referatet i Aftenposten og at «(...) Fremtiden blir sikkert ikke lys. Vår Herre har sikkert ikke medynk med landsforredere og foraktelige Quislinger».⁶³³ Det andre brevet er maskinskrevet og kritiserer Kreutz for uttalelsene fra Aftenposten.⁶³⁴ Avsenderen gjennomgår flere sitater fra møterefateret og legger frem krass kritikk mot Hitler, Tyskland, NS og NS-medlemmer basert på disse sitatene. Avsenderen stiller også spørsmål ved Kreutz' evne til å skille mellom godt og ondt.⁶³⁵ Begge brevene er usignerte. Kreutz kommenterte møterefateret og brevene under avhør i desember 1947.⁶³⁶ Han hadde holdt andakten etter forespørsel fra NSK i Tønsberg i januar 1942. Det var sannsynligvis etter møterefateret ble trykket i Aftenposten at han fikk tilsendt brevene, men han var ikke sikker. Han kunne ikke huske hvorfor han hadde sendt dem til departementet, men la til at han i denne perioden var «i en svært opprevet sinnstilstand».⁶³⁷ Kreutz kommenterte ikke noe om innholdet i møterefateret.

Kreutz sendte et 16 sider langt håndskrevet forsvarsskrift, kalt «Redegjørelse fra sogneprest Kreutz angående medlemskap av N.S.» i juni 1947.⁶³⁸ Kreutz sendte en maskinskrevet versjon sammen med annen dokumentasjon da han søkte om gjenervervelse av presterettigheter i 1959.⁶³⁹ Ifølge Kreutz var det tilstandene i Sør-Odal etter okkupasjonen som presset ham til å søke medlemskap i NS. Kreutz og hans to voksne barn ble utsatt for grove trusler – blant annet skulle Kreutz og sønnen Hans Petter drepes.⁶⁴⁰ Hans Petter hadde jobbet for Oslo luftvern fra

⁶³⁰ RA. LS. Kreutz, dokument 29, «Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon store møte i Tønsberg», 21.1.1942. 3

⁶³¹ Ibid

⁶³² RA. LS. Kreutz, dokument 27

⁶³³ Ibid

⁶³⁴ Ibid

⁶³⁵ Ibid

⁶³⁶ RA. LS. Kreutz, dokument 30.2

⁶³⁷ Ibid

⁶³⁸ RA. LS. Kreutz, dokument 25.1

⁶³⁹ RA. LS. Kreutz, dokument 36

⁶⁴⁰ RA. LS. Kreutz, dokument 25.1

okkupasjonen til slutten av juni 1940, og det ble satt ut rykter om at han kjørte rundt i farens bil og spionerte for tyskerne. Ryktene sa at dersom noen så ham på veien skulle de skyte ham.⁶⁴¹ Det ble satt ut rykter om hva Kreutz skal ha sagt i kirken, blant annet at han skulle ha sagt «mine kjære venner, tyskerne»⁶⁴² ved en gravferd. En gang hadde Kreutz fortalt to tyske soldater hvor den tyske hjelpekirkegården lå. Hendelsen skal ha blitt gjenfortalt på et bondekvinnemøte på Solør, der historien ble endret til at Kreutz hadde hatt tyskerne på middagsbesøk.⁶⁴³ En annen gang hørte Kreutz rykter fra Nord-Odal om at datteren hans hadde blitt drept. Kreutz hevdet at han hadde fått om lag 50 mann sluppet løs fra tysk fangenskap etter at tyskerne inntok Skarnes, men uttrykte at «utakk er verdens lønn».⁶⁴⁴ Ifølge Kreutz ble hva som helst han gjorde brukt mot ham, og han lurte på om det skyldtes hans tyskklingende navn, selv om familien hadde vært i Norge i minst 200 år.⁶⁴⁵

Han hevdet at han tok imot evakuerte fra Oslo på prestegården etter invasjonen, og at han huset mellom 25-30 personer.⁶⁴⁶ Siden han ble igjen på prestegården etter at tyskerne kom, ble det tolket av bygdefolket som at han stod i ledtog med tyskerne, til tross for folkene han huset. Kreutz hevdet at de ondsinnede ryktene ikke hadde blitt spredd dersom han hadde forblitt på Dovre, der han hadde vært sogneprest i 14 år og folk kjente ham godt.⁶⁴⁷ Sønnen fikk tilbakefall av lungetuberkulose, som han hadde slitt med siden 15-årsalderen, og Kreutz måtte sitte oppe med ham om nettene.⁶⁴⁸ Kreutz måtte bort fra bygda, og siden han bare hadde to og et halvt års fartstid i Sør-Odal så han ingen andre muligheter for å skaffe seg en annen menighet enn å melde seg inn i NS.⁶⁴⁹ Kreutz trodde at han meldte seg inn i et lovlig parti, og visste ikke at han støttet okkupasjonsmakten med sitt medlemskap.⁶⁵⁰ Han så seg selv som helt isolert: han var ikke engang medlem av presteforeningen. Nedleggelse av embetet var ikke aktuelt, siden han ikke ville hatt en lojal menighet å støtte seg på, og dermed mistet levebrødet.⁶⁵¹ Etter at han ankom Oslo ved juletider i 1942 anså han seg som utmeldt av NS, siden han hadde hørt at de

⁶⁴¹ RA. LS. Kreutz, dokument 25.2

⁶⁴² Ibid

⁶⁴³ RA. LS. Kreutz, dokument 25.3

⁶⁴⁴ RA. LS. Kreutz, dokument 25.5

⁶⁴⁵ RA. LS. Kreutz, dokument 25.5-6

⁶⁴⁶ RA. LS. Kreutz, dokument 25.6

⁶⁴⁷ RA. LS. Kreutz, dokument 25.6-7

⁶⁴⁸ RA. LS. Kreutz, dokument 25.8

⁶⁴⁹ RA. LS. Kreutz dokument 25.9

⁶⁵⁰ RA. LS. Kreutz, dokument 25.10

⁶⁵¹ Ibid

som ikke hentet medlemsboken sin ble ekskludert.⁶⁵² Han nektet for å noensinne ha skrevet eller talt politisk, og stod på at hans mål for prestegjeringen var å forkynne evangeliet.⁶⁵³

Kvam

Kvams navn stod oppført under versjonen av «Oppropt til det norske folk» som ble publisert 15.7.1941.⁶⁵⁴ Ifølge Kvam var han blitt utsatt for en «overrumpling»⁶⁵⁵ av departementet. Kvam fikk en «iltelefonoppringning fra Oslo»,⁶⁵⁶ og oppropet ble lest opp så raskt at han ikke da var klar over at det hadde et nazistisk tilsnitt. Kvam kommenterte også hvorfor han ble stående i embetet og tok stillinger i kirken. Han trodde at han kunne stille seg utenfor kirkestriden, og at det ikke var problematisk å forbli i embetet så lenge han ikke brøt med sine plikter eller utførte noen ulovlige handlinger.⁶⁵⁷ Kvam fortalte også at han var mot forordningen som tillot for ordinasjon av personer som ikke hadde teologisk embetseksamen.⁶⁵⁸

Kvam forklarte seg om embetsnedleggelsene og sitt medlemskap i Nasjonal Samling i juni 1945.⁶⁵⁹ Kvam var NS-medlem i ca. 10 måneder, fra oktober 1940 til 25 august 1941.⁶⁶⁰ Han meldte seg inn fordi han hadde trodd at NS' kirkepolitikk ville verne om kristendommen i Norge.⁶⁶¹ Utmeldelsen kom som et resultat av skuffelsen hans overfor NS' «holdning overfor kirken».⁶⁶² Kvam hevdet at han spurte om en skriftlig bekreftelse på utmeldingen, men denne kom aldri. Utmeldelsen var også påvirket av et krav om lojalitetsed i de nye medlemsbøkene som ble utsendt. Kvams utmeldelse bekreftes i et skriv fra Nasjonal Samlings personalkontor for offentlig tjeneste til kirkeministerens kontor fra november 1941:

- 1) Han kan prinsipielt ikke avlegge det løfte som kreves i forbindelse med utdelingen av de nye medlemsbøker, da hans samvittighet forbyr ham å avlegge et løfte som han ikke med sikkerhet vet at han kan holde.
- 2) Han uttaler at medlemskap i et politisk parti er en direkte hindring for en prests gjerning, både når det gjelder det kall han har fått av Gud, og det løfte han har gitt om å søke å nå alle lag av folket med frelsens evangelium.⁶⁶³

⁶⁵² RA. LS. Kreutz, dokument 25.14

⁶⁵³ RA. LS. Kreutz, dokument 25.13-14

⁶⁵⁴ Norrman, *Quislingkyrkan*, 95

⁶⁵⁵ RA. LS. Kvam, dokument 29

⁶⁵⁶ Ibid

⁶⁵⁷ Ibid

⁶⁵⁸ RA. LS. Kvam, dokument 3

⁶⁵⁹ RA. LS. Kvam, dokument 6

⁶⁶⁰ Ibid

⁶⁶¹ RA. LS. Kvam, dokument 4, „Rettsbok for Ryfylke forhørsrett“ 25.6.1945.

⁶⁶² Ibid

⁶⁶³ RA. LS. Kvam, dokument 23

Kvam utdypet utmeldelsen ytterligere under avhør, der han forklarte at han så på kravet om troskapsed til Quisling som i strid mot grunnloven.⁶⁶⁴ Det ville også stride mot embetsløftet, som var knyttet opp mot både kongen og Norges konstitusjon. Han var også fullstendig enig med innholdet i Kirkens Grunn.⁶⁶⁵ Årsaken til at han ikke tilsluttet seg de opposisjonelle prestene var at han mente at folket trengte ham til å utføre kirkelige handlinger. Han var ikke politisk motivert da han valgte å ikke legge ned embetet, men ville «gjøre det beste for kirke og menighet».⁶⁶⁶

Slåttelid

I desember 1945 forklarte Slåttelid seg om flere ulike tiltalepunkter og anklager mot ham, deriblant tilslutningen til «Opprop til det norske folk», og sitt medlemskap i Nasjonal Samling.

Han sluttet seg til oppropet på grunn av trusselen fra den russiske kommunismen, og «fordi en sådan deltakelse i kampen, ved en tysk seier ville være til fordel for Norge».⁶⁶⁷ Slik han så det var kirkekampen politisk anlagt, og dette hindret ham også å delta i den, siden han måtte lyde øvrigheten så lenge denne ikke hindret ham i å forkynne.⁶⁶⁸ Han meldte seg inn i Nasjonal Samling i 15. september 1941,⁶⁶⁹ og var medlem frem til kapitulasjonen⁶⁷⁰. Han hadde mottatt medlemsbok, men nektet for å ha sverget troskapsed til Vidkun Quisling.

Grunnen for innmeldelsen var, at jeg anså de prinsipper som var uttrekt i NS. sitt program, for å være gode og fornuftige, og til gagn for folket.⁶⁷¹

I tillegg til medlemskapet i NS, var Slåttelid lagleder for NS Hjelpeorganisasjon (NSH) i Davik fra 1942 til kapitulasjonen.⁶⁷² Denne stillingen hevdet han at ble var tvunget på ham.⁶⁷³ Utover kontingenten til NS bidro han ikke med økonomiske midler utover at han noen ganger sendte en femkroning i stedet for tre kroner for enkelhets skyld⁶⁷⁴. Slåttelid var medlem av

⁶⁶⁴ RA. LS. Kvam, dokument 7.2

⁶⁶⁵ Ibid

⁶⁶⁶ Ibid

⁶⁶⁷ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.3

⁶⁶⁸ Ibid

⁶⁶⁹ RA. LS. Slåttelid, dokument 10

⁶⁷⁰ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.1

⁶⁷¹ Ibid

⁶⁷² Ibid

⁶⁷³ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.2

⁶⁷⁴ Ibid

herredstinget fra nyttår 1943 og frem til kapitulasjonen. Han understrekte at i denne perioden ble det ikke bevilget noen støtte til hverken Frontkjemperkontoret eller andre NS-institusjoner⁶⁷⁵. Han hadde ellers ingen tilknytning til NS-organisasjoner, eller fått utlevert uniform.⁶⁷⁶ I 1943 ble han utnevnt til *storrodeleder* (verv i NS-lokallag) i Davik, men han nektet å ta denne stillingen fordi han ikke ville delta aktivt i partiet.⁶⁷⁷ Han mente heller ikke at han fortjente straff for sitt NS-medlemskap, siden han ikke handlet ut fra egoistiske motiver, men fra det han mente var det beste for folket.⁶⁷⁸ Han la til han ikke ville meldt seg inn i NS dersom han hadde visst om Quislings forhandlinger med Tyskland før 9. april, eller metodene Gestapo brukte.⁶⁷⁹ Slåttelid fortalte at han ikke hadde satt opp lister over politiske opposenter eller angitt noen til Sipo eller Stapo.⁶⁸⁰

Slåttelids døtre, Halldis, Ingeborg og Signy meldte seg inn NS i perioden 1942/1943.⁶⁸¹ Et skriv fra distriktsrepresentanten for Erstatningsdirektoratet i Fjordane fra januar 1946 hevdet at fem av Slåttelids barn var NS-medlemmer. Den eneste som ikke var medlem var sønnen Ragnar, som bare var 11 år.⁶⁸² Mange av Slåttelids familie og nærmeste meldte seg inn under krigen, deriblant fire brødre og fire svigerinner.⁶⁸³ De meldte seg inn samme dato som Slåttelid, eller like etter.⁶⁸⁴ Broren til Rasmus, *Ivar Slåttelid* var også NS-prest.⁶⁸⁵

Slåttelid sa at han så det som en ulykke for landet da han hørte om Quislings «radiokupp» på kvelden 9. april 1940.⁶⁸⁶ Slik han så det kunne ikke Quisling danne noen regjering uten tyskernes støtte. Etter at de norske styrkene hadde kapitulert og kongen og regjeringen hadde forlatt landet, mente Slåttelid at det ikke var noen krigstilstand i Norge, og han anså ikke tyskerne som fiender.⁶⁸⁷

Slåttelid forfattet to artikler under okkupasjonen som foreligger i landssvikmappen. De har titlene «Fylg dykkar overtyding» (Firda Tidend 18.2.1943)⁶⁸⁸ og «Tenk selv» (Folkebladet for Sogn og Fjordane 6.4.1943).⁶⁸⁹

⁶⁷⁵ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.1-2

⁶⁷⁶ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.2

⁶⁷⁷ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.1

⁶⁷⁸ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.3

⁶⁷⁹ Ibid

⁶⁸⁰ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.2

⁶⁸¹ RA. LS. Slåttelid, dokument 22. 1.

⁶⁸² RA. LS. Slåttelid, dokument 29.

⁶⁸³ Ibid

⁶⁸⁴ Ibid

⁶⁸⁵ Norrman, *Quislingkyrkan*, 280

⁶⁸⁶ RA. LS. Slåttelid, dokument 22.2

⁶⁸⁷ Ibid

⁶⁸⁸ RA. LS. Slåttelid, dokument 6, „Fylg dykkar overtyding“, Firda Tidend, 18.2.1943.

⁶⁸⁹ RA. LS. Slåttelid, dokument 7, „Tenk selv“, Folkebladet for Sogn og Fjordane, 6.4.1943.

«Fylg dykkar overtyding» er et forsvarsskrift for NS. Teksten tar utgangspunkt i at det finnes mange personer i Norge som støttet NS, men som ikke tør å stå frem. Slåttelid skriver at England brakte krigen til Norge, og at Tyskland grep inn på en folkerettslig forsvarlig måte.⁶⁹⁰ Videre fremstiller han Tyskland som en sperre for kommunistisk utbredelse, USA som skinnhellig påstår å stå på de små nasjonenes side i mens de egentlig vil mele sin egen kake, og hvordan NS hadde gjort slutt på kjeklende partipolitikk. NS' familieverdier og troen på en sterk bondestand er også sentrale poenger i tekstens første halvdel. Teksten tar så for seg personene som støtter NS, og hvordan de tenker. Slåttelid skisserer hvordan NS-sympatisørene så på hendelsesforløpet både før og under krigen:

Dei såg korleis den moralske oppløysing greip om seg i heile kulturlivet, korleis alt sterkt og sunt vart systematisk undergrave, korleis folket og ungdomen heldt på å rotne opp og ta skade på si sjel. – NS har med hard hand slege ned på all denne liberale og marxistiske rotenskapen.⁶⁹¹

Slåttelid beskriver denne prosessen som «folkesjølvmord»,⁶⁹² som NS gjennom sin handlekraft har klart å stoppe. I den andre delen av artikkelen endrer perspektivet seg fra hva NS-sympatisørene tenker, til hvorfor de ikke melder seg inn i partiet: For mange dårlige elementer i organisasjonen, deriblant en del uskikkede personer – men slikt finner man i enhver revolusjon, og man blir kvitt disse negative elementene når flere skikkede mennesker melder seg inn. Det haster å omstille Norge til det lengre nazistiske tidsperspektiv: «Berre eit Noreg der nasjonalsosialismen er sterk, kan etter krigen venta fullt sjølvstyre».⁶⁹³ Kirkestriden var politisk anlagt – ikke religiøs – og ifølge Slåttelid har NS ikke gjort kirken eller kristendommen noe vondt. Etter at krigen er over mener han at begge sider igjen kan møtes og komme til enighet som passer for både stat og kirke.⁶⁹⁴ At styresmaktene går hardt ut mot dissidenter omtaler han som et «krisefenomen»⁶⁹⁵ som vil falle bort når tilstanden i landet normaliseres. En annen grunn til at folk vegrer seg for å melde seg inn i NS er trusselen fra «den kompakte majoritet».⁶⁹⁶ Folk er redde for baksnakking og utstøting fra venner og familie. Denne frykten er et resultat av den demokratiske tidsånden, der folket har mistet evnen til å tenke selv og ta selvstendige valg.

⁶⁹⁰ RA. LS. Slåttelid, dokument 6, „Fylg dykkar overtyding“, Firda Tidend, 18.2.1943.

⁶⁹¹ Ibid

⁶⁹² Ibid

⁶⁹³ Ibid

⁶⁹⁴ Ibid

⁶⁹⁵ Ibid

⁶⁹⁶ Ibid

Desto sterkere NS blir i Norge, desto mer egnet er Norge til å stå på egne bein etter at den europeiske nyordningen trer i kraft.⁶⁹⁷

I alle store omveltningar i vår soga – då Noreg vart samla, då landet vart kristna, då reformasjonen vart innført – var det eit lite mindretal som sette igjennom det nye mot beisk motsand fra eit veldig fleirtal som heldt på det gamle. Soga har gjeve mindretala rett i desse høve. Såleis er det og vil det verta no og. Den som er samd i NS sine tankar og mål, han må slutta seg til. Då er han med og byggjer fedrelandet si framtid.⁶⁹⁸

Artiklene befinner seg i to forskjellige apologetiske leire. «Fylg dykkar overtyding» tar for seg lokalpolitiske forhold i Norge, mens «Tenk selv» ser på den internasjonale storpolitikken.

I «Tenk selv» forklarer Slåttelid at NS' støtte til tyskerne ikke er et utslag av forkjærlighet til dem eller hat mot England, men først og fremst fordi Sovjet-bolsjevismen truer Europa.⁶⁹⁹ Under vinterkrigen i Finland var det politisk enighet om trusselen fra Russland: «Finlands kamp er vår kamp».⁷⁰⁰ Dersom Finland tapte, var heller ikke Norge og Sverige trygge. Alle på denne tiden forstod dette, bortsett fra et lite mindretall bestående av Moskva-tro kommunister. Det siste året (1942-43) har Stalin vist seg mye sterkere enn tidligere antatt, og Slåttelid stiller spørsmålet: Hva om Russland vinner? Han maler et bilde der Europas småstater som slukes av sovjeterne, og nevner eksplisitt Finland, Estland, Litauen, Polen, Ungarn og Tsjekkoslovakia.⁷⁰¹ Kommunismen ville også se en stor fremgang i land som Frankrike, Italia og England. Slåttelid skriver at med tanke på Stalins politiske historie, er det all grunn til å tro at konsekvensene vil bli nærmest fatale for europeisk kultur og egenart. Teksten er ikke fri for religiøse bilder: Den tenkte fremtidssituasjonen fremstilles som et «satanisk redselsvelde»⁷⁰² der man kunne få «prøve hva Antekrist vil si»⁷⁰³ England, som tidligere var frelserskikkelsen i den norske frykten mot Sovjet, evner ikke å stoppe Stalins fremgang. Nå er det USA som har trådt inn i Englands gamle rolle, men Slåttelid advarer mot å tro at amerikanerne deltar i krigen for noen andre enn sin egen del.⁷⁰⁴ Amerikanerne ville ikke tenke seg om to ganger før de lot Sovjet ta Europa, dersom de selv satt igjen med innflytelse over resten av verden.⁷⁰⁵

⁶⁹⁷ Ibid

⁶⁹⁸ RA. LS. Slåttelid, „Fylg dykkar overtyding“, Firda Tidend, 18.2.1943.

⁶⁹⁹ RA. LS. Slåttelid, dokument 7, „Tenk selv“, Folkebladet for Sogn og Fjordane, 6.4.1943.

⁷⁰⁰ Ibid

⁷⁰¹ Ibid

⁷⁰² Ibid

⁷⁰³ Ibid

⁷⁰⁴ Ibid

⁷⁰⁵ Ibid

Konklusjonen er at alt annet er bedre enn russisk herredømme, og det må informere valgene en tar under de gjeldende forholdene. Verden er i en skjebnekamp, som må avgjøre hvordan man ser på tyskerne og NS. Det som står på spill er «liv eller død for det europeiske menneske».⁷⁰⁶

Slåttelid kommenterte artiklene i desember 1945. Han skrev «Fylg...» etter oppfordring fra redaktøren i Firda Tidend, og beskrev den som en personlig apolegi.⁷⁰⁷ Ellers tilførte han at den var en fremstilling av sitt syn på førkrigspolitikken, og at «Tenk selv» var ment som en fremstilling av hvordan han så på trusselen fra bolsjevismen.

Oppsummering

Beronka

Beronka avskydde bolsjevismen, kanskje delvis som et resultat av sin oppvekst i Finnmark, og delvis på grunn av sitt finske opphav. Beronka kan ha delt den relativt vanlige oppfatningen om at nazismen virket som forsvarsverk mot russisk kommunisme. Han hevdet at telefonlinjen var dårlig da han ble oppringt om bolsjevikkopppet fra departementet, men sa seg enig i innholdet. Beronka hevdet å ha oppfattet det som et støtteopprop til Finland, og det ligger ikke noe annet til grunn som peker mot at han støttet norsk innsats på østfronten. Beronka fremstår som enten naiv eller unnvikende. Han stilte seg til disposisjon for å reise til Finland, men det er verdt å merke seg at dette ble planlagt var før bruddet mellom prestene og NS-regimet. Det ble for øvrig ingenting av reisen. Ifølge vitneavhør skal Beronka ha talt politikk i kirken, talt positivt om NS og Quisling, og forsøkt å overtale folk til å melde seg inn i NS. Han hevdet selv å ikke tale politikk i sitt virke som prest, og det foreligger ingen beviser i landssvikmappen for at han skrev NS- eller nazistiskeorienterte betraktninger i avisene, men han publiserte tekster i de nazistiske tidsskriftene Fritt Folk og Kristen Samling. Beronka fremholdt at selv NS trengte å høre Guds ord, og dersom Drammenpolitiets vurdering om at innholdet i disse tekstene ikke var politiske stemmer, samsvarer det med denne uttalelsen. Han var heller ikke NS-medlem, skjønt hans kone og datter var det. Beronka hjalp nordmenn ut av tysk fangenskap, og han talte jødernes sak (om enn i nedlatende ordelag) på et tidspunkt der dette ikke var risikofritt. Han hindret også utvisningen av Gaupås fra Hurum.

Beronka var NS-prest, men en relativt svak en, og ikke viste utpregede rasistiske eller agitatoriske trekk under sitt i virke under krigen.

⁷⁰⁶ Ibid

⁷⁰⁷ RA. LS. Slåttelid, dokument 22. 3.

Geelmuyden

Geelmuyden virket aktivt i NS-kirken og var overbevist nazist. Han var aktiv i Nasjonal Samling fra oppstarten i 1933, og meldte seg inn på nytt etter at Tyskland hadde okkupert Norge. Nyinmeldelsen ble begrunnet med at han holdt ved NS' kristne linje, og ideen om at NS var et middel for å hjelpe Norge på best måte under okkupasjonen. Han hevdet at han meldte seg ut av NS på grunn av at denne linjen ikke førte frem, men det foreligger ingen beviser for at han faktisk gjorde det. Han virket også i NSH, var medlem av Hirdmarinen og deltok på ulike tilstelninger i den forbindelse.

Geelmuyden virket under krigen både som prest for den NS-styrte statskirken, og som feltprest i Den norske legion ved Leningrad. Han var så positivt innstilt til legionstjenesten at han forsøkte å få reist et minnesmerke over en fallen legionær i Horten, og deltok på vervemøter. En prest skal sørge for at selv soldater får sjelesorg, men Geelmuydens uttalelser om sin tjeneste med fronten bærer preg av tro på den nazistiske sak.

Geelmuyden hevdet å ikke kjenne til loven om nasjonal ungdomstjeneste, til tross for at han mente at han var kjent med Kirkens Grunn og hadde forhørt seg med sogneprest Bastiansen etter sin hjemkomst fra Tyskland. Han la ikke ned embetet, og begrunnet sine valg med at han ikke så tilstrekkelig grunnlag for å bryte med regimet. Her henviste han til Berggravs skriv av oktober 1940 som del av sin begrunnelse for sin lojalitet. I sitt virke som sogneprest i Horten anmeldte han Erichsen til politiet, og var dermed delaktig i hans forvisning. Han forsøkte også å få Kirkedepartementet til å slå ned på anti-regimeoppførsel ved Horten skole. Selv om Geelmuyden ikke ble tatt alvorlig av departementet, viser handlingen en handlingsvilje på vegne av den nye tid som står i samsvar med Geelmuydens virke som legionærprest.

Geelmuyden hevdet at han ikke likte presteordinasjonene som ble utført i NS-kirken, men det brøt ikke med kirkens orden. Han stod for sin underskrift på bolsjevikoppøret, som ble begrunnet med at han hadde studert ulike teologiske tekster, samt at han var kritisk innstilt til den kommunistiske tendensen i Norge, representert ved Arnulf Øverland. Ifølge avisartikkelen av 28.3.1945 så Geelmuyden dystert på nazismens nederlag, men så med håp på fremtiden, og at verdiene ville leve videre. Intervjuet i Fritt Folk viser tilsvarende engasjement for den antibolsjevistiske sak, og tro på nazismen.

Geelmuyden var en svært aktiv og lojal NS-prest med tro på saken, og han støttet regimet når han kunne. Han bærer ikke preg av pragmatisme, og ser ikke ut til å ha hatt noen samvittighetskvaler over sine avgjørelser.

Gjerdi

Andreas Gjerdi var en svært aktiv NS-prest. Han var tett tilknyttet Kirkedepartementet i sin tid som konsulent i kringkastingen, som vikar ved kirkekontoret og som sekretær ved Quislings kirkelige rådsmøter. Han deltok også ved bispe- og presteordinasjoner etter embetsnedleggelsene. I kringkastingen var han ansvarlig for å skaffe lojale prester til å holde andakter. Han anga sogneprest Nissen til myndighetene og var delaktig i hans forvisning fra Oslo, Akershus, Buskerud og Vestfold. Han var aktiv i kretsen rundt Kristen Samling, både i møtevirksomhet og som bidragsyter til avisen med samme navn. Han var også bidragsyter i NS-avisen Fritt Folk. I teksten «Tjenersinnet» fremmet han kristne grunnverdier i en nazistisk kontekst, og argumenterte for at kristne måtte delta aktivt i den nye tid. I «Min mening om Den norske legion» skrev han positivt om norsk deltakelse i krigen mot Sovjetunionen. Under krigen ga han ut boken *Kulturelt Ansvar* sammen med NS-biskopen A.M. Olay. Han hevdet at han ikke så på støtten til «Opprop til det norske folk» som en oppfordring til fronttjeneste, men artikkelen hans om fronttjeneste i Fritt Folk bekrefter at han var vennlig innstilt til norsk fronttjeneste. Han la ikke ned embetet, fordi han anså myndighetene som legitime i henhold til Rom. 13. Gjerdi var interessert i NS fra 1935, og meldte seg inn i partiet i mai 1940. Han var leder i NSH i Lier fra 1942. Han hadde kontakt med Gestapo gjennom Wilhelm Wagner fra 1942. Det er noe uklarhet i akkurat hva Gjerdi skal ha bidratt med, men det er bevis for at han har informert Wagner om kirkelige forhold. Gjennom møtene med Wagner fikk Gjerdi frigjort Rødland, Midtsem og Andersen fra fangenskap.

Andreas Gjerdi virket aktivt for den nye tid gjennom sin prestegjerning, både gjennom Kirkedepartementets administrasjon, som artikkelforfatter og som sogneprest i Lier.

Haslie

Haslies NS-vennlighet under krigen er tosidig utfra kildematerialet. Etter dokumentene å dømme var ikke Haslie medlem av Nasjonal Samling. Tiden hans i Nore beskrives av vitner som lite NS-orientert, bortsett fra kirkesanger Hellemo som mente at Haslie oppfordret konfirmantene til å gå inn for den nye tid ved en anledning. Herbrand Pladsen hevdet at Haslie hadde rådet ham til å melde seg inn i NS, men Haslie hevdet på sin side at han rådet folk fra å melde seg inn, og fikk Ivar Stadshaug til å trekke medlemskapet sitt. Utover dette har vi ingen informasjon som bekrefter at han rådet noen fra å melde seg inn. Haslie innrømmet å ha holdt andakter ved flere NS-møter, og han talte ved et møte for Rikshirden med flere frontkjempere tilstede. Ifølge Hamar Arbeiderblad skal Haslie ha talt varmt om frontkjempernes innsats. Haslie benektet selv å ha deltatt på noen frontkjemperefest. I Stange var det konflikter med

sogneprest Hauge og klokkeren Vold. Hauge mente at Haslie hadde konspirert med Zwilgmeyer om å få ham arrestert, og at det var fylkesførerens inngripen som forhindret arrestasjonen. Haslie hevdet på sin side at det var Zwilgmeyer alene som ville ha Hauge arrestert, og at Haslie hadde oppfordret fylkesføreren til å forhindre det. Her står ord mot ord slik dokumentene fremstår. Haslie ville at Vold skulle pensjoneres på grunn av konflikt dem imellom, men det fremgår ikke konkret akkurat hva som var årsaken til konflikten. Det handlet muligens om konfirmasjonstall og Volds opposisjonelle adferd, men saken ble løst fredelig.

Haslie henviste til biskop Berggravs «Det midlertidige og det evige» som begrunnelse for hvorfor han ikke la ned embetet. Slik han tolket skrivet skulle han stille seg lojal overfor øvrigheten, men holde avstand til NS. Dersom han hadde blitt presset til å endre sine prekener eller virke i NS-vennlig retning ville han ha lagt ned embetet. Han skulle for øvrig gjerne ha lagt ned embetet sammen med de andre prestene i 1942, men da ville han ikke ha hatt noe sted å jobbe eller bo. Han hevdet at han møtte i den nazistiske presteforeningen kun en gang, men han visste ikke om at det var en ny presteforening da han ble oppnevnt som styremedlem av departementet. I redegjørelsen peker Haslie på at han ble forvillet under krigen, og innså sine mange feil da den frie pressen kom tilbake etter frigjøringen.

Haslie fremstår som en pragmatiker med NS-sympatier. Han nevner at han ville ha stått på bar bakke dersom han nedla embetet sitt, og det kan ha informert avgjørelsen hans. Det er ingen harde beviser for at han ville få Hauge arrestert, men konflikten med Vold var sentrert rundt Volds jøssing-holdninger.

Hovdin

Hovdin skrøt av bekjentskap med Vidkun Quisling, som han omtalte som «fører». Han anga lærerne på Rena skole til Jonas Lie. Det er ikke sikkert på om det var årsaken til at lærerne ble forhørt på politistasjonen, men Hovdins handlinger var angiveri. Han oppga gladelig informasjon om våpen i Åmot til NS-lagføreren og tyske soldater under krigen, men han endret forklaring da han ble konfrontert med det etter kapitulasjonen. Hovdin ble anklaget for trusler i vitneavhør, og det foreligger beviser for trusler i skrivet adressert til klokker Petter Steinmo i Osen. Ved konfirmasjonsgudstjenesten i 1941 uttalte han seg sterkt negativt om regjeringen Nygaardsvold. Hovdin var delaktig i overføringen av menighetsrådets ungdomslokale til Hirden, og fikk gode skussmål av lagføreren i Åmot. Hovdin sendte ofte brev til kirkeadministrasjonen, og deriblant brev til statsråd Axel Stang og Ragnar Skancke. Han undertegnet bolsjevikkoppropet, noe han fremhevet i et brev til Gulbrand Lunde, og oppfordret

Åmot herredsting til å bidra med midler til Frontkjemperkontoret. To av sønnene hans var frontkjemper. Han refererte til Rom 13. som begrunnelse for ikke å ha lagt ned embedet.

Håkon Hovdin var en lojal og pliktoppfyllende NS-prest med tilknytning til Nasjonal Samling 1933. Han agiterte for nyordningen både i og utenfor kirken, og var svært aggressiv i sitt virke i Åmot.

Ingier

Christian Ingier var en pragmatisk og overbevist NS-prest, som støttet frontkjemperkontoret og en hjemkommen frontlegionær med økonomiske midler. Etter krigen hadde han «glemt» at han innbetalte kr. 700,- til frontkjemperkontoret, senest i mars 1945. Han ga også den hjemkomne legionæren Helge Nilsen kr. 50,- i velkomstgave og takket ham for hans «mot og tapperhet og store offer for Fedrelandet». Ingier signerte «Opprop til det norske folk», og han og hans kone forklarte gjennom sin advokat at de var svært antikommunistisk anlagt. Liv Balterud hevdet at han preket politikk i kirken etter 1940, men at det avtok etter hvert. Både Per Asbjørn og Liv Balterud hadde opplevd at Haslie talte politikk utenfor kirken, men i embedets medfør. Ingier følte seg motarbeidet av kapellan Gjerstad, som agiterte for DMK som prest. Men Ingier ville ikke forvise Gjerstad fra Ullensaker, og hevdet at tvisten var rent kirkelig og ikke politisk. Det foreligger ikke beviser for at han støttet utvisningen direkte. Han meldte seg inn i NS i oktober 1940 fordi han støttet programmet deres, og så på krigen avsluttet etter at norske tropper ble tilbakekalt fra Sverige. Han benektet ikke å ha hatt befatning med NS eller stått for NS' politikk. Han oppga ikke noen forklaring for hvorfor han ikke nedla embedet, men det kommer frem gjennom dokumentasjonen at han støttet nyordningen uten særlige forbehold.

Jørpeland

Jørpeland er – i den grad man kan si det – det nærmeste man kan komme en «nøytral» NS-prest. Han la ikke ned embedet i påsken 1942, noe han skyldte på dårlig postforbindelse. Etter dette var det et benbrudd som forhindret ham i å nedlegge embedet, og til slutt var det av hensyn til presten Ola Sande og hans familie.

Det fremkommer påstander i dokumentene om at Jørpeland ikke var skikket til å være prest i utgangspunktet, men det legges ikke frem noen argumenter mot skikketheten hans. Han hadde gått arbeidsledig i lengre tid før han ble prest i Balsfjord, og det kan være på grunn av uskikkethet eller personlige problemer, men det vet vi ingenting om. Det vi vet er at han er den eneste presten av de ti eksemplene i denne undersøkelsen som fikk støtteerklæringer fra menigheten sin, dette til tross av at han ikke la ned embedet sitt. Han skiller seg også ut siden

han ikke innehadde noen prestestilling før 1941, selv om hadde tatt teologisk embetseksamen fra 1929. Han tiltrådte stillingen etter at okkupasjonen var et faktum, men før bruddet mellom kirken og regimet. Jørpeland signerte mest sannsynlig oppropet av 11.9.1941, men påstod hardnakket at han ikke gjorde det. Utover det har han ikke gjort noe av politisk art slik det fremgår i mappen hans.

Det er ingenting i landssvikmappen som tyder på at Jørpeland agiterte for «den nye tid» eller aktivt støttet NS-kirken.

Kreutz

Dersom Kreutz virket for den nye tid, eller preket politikk var det før tiden i Fagerborg og Spydeberg, mens han virket i Sør-Odal og Nøtterøy. I Sør-Odal holdt han tilbake en utgave av menighetsbladet. På Nøtterøy, der han tiltrådte etter innmeldelsen i NS, ble det hevdet i flere vitneutsagn at han preket politikk i kirken og kom med trusler. Politikken som omtales var antikommunistisk art. Kreutz forklarte seg i politiavhør om Gran og Stabell, noe som kunne føre til negative konsekvenser.

Etter overføringen til Fagerborg og Spydeberg finnes det ingen anklager om politisk tale. Ved Fagerborg og Spydeberg sammenkalte han ikke de nye menighetsrådene, og de så ikke ut til å være virksomme ved hans tid der. I Spydeberg ordnet han det slik at kona og barna til den forrige sognepresten fikk bli boende prestegården.

Kreutz skal ha truet Gran og Mayer, men det fremkommer ikke hva trusselen inneholdt. Han sier ikke hvorfor han sendte inn brevene han mottok i 1942 til Kirkedepartementet, men det kan være han oppfattet dem som truende og ville ha dokumentert det for departementet. Utførte vikariater for NS-biskop Lars Frøyland, men utførte ingen kirkehandlinger. Han hadde konflikter med både Gran og Stabell på Nøtterøy.

Kreutz signerte bolsjevikkoppropet pr. telefon, men forklarte at linjen var dårlig og at han ikke fikk med seg innholdet. Forklaringen på at han meldte seg inn i NS var at han følte seg presset. Ifølge Kreutz var folk i Sør-Odal svært negativt innstilt til ham, og han og barna hans ble utsatt for dødstrusler. I tillegg var sønnen hans alvorlig syk. Innmeldelsen i NS og grunnen til at han ikke la ned embetet var begge begrunnet med at han ellers ikke ville hatt noe levebrød. Dersom en tar Kreutz på ordet var avgjørelsen pragmatisk. Uttalelsene hans som ble gjengitt i Aftenposten samsvarer med sentimentene i Kreutz' redegjørelse: Han så på jøssingene som hatske og uten nestekjærlighet, mens NS stod for kristne kjerneverdier.

Kvam

Kvam meldte seg inn i NS-medlem i en periode der dette var svært sosialt uakseptabelt. Innmeldelsen fant sted flere måneder etter okkupasjonen startet, og slikt sett er det få «formildende» omstendigheter. Han meldte seg ut under et år senere, i det han beskriver som en protest mot NS' behandling av kirken og hvordan ting hadde utviklet seg. Han knyttet det også til at han ikke kunne sverge troskapsed til Quisling da dette ville komme i konflikt med embetseden til konge og konstitusjon. Kvam utførte mange kirkelige handlinger i NS-sammenheng, blant annet forrettet han høymessen under Hafrsfjordstevnet og ved begravelsen til Gestapo-mannen Herbert Geicke og Statspolitimannen Leonard Wickstrøm. Det er svært vanskelig å avgjøre ut fra kildematerialet hvorvidt disse handlingene var politiske. Dette kommer an på om avisens gjengivelse av Kvams tale eller Kvams egne uttalelser om den er nærest sannheten. Det foreligger ingen uttalelser eller gjenfortellinger av Kvams virke i mappen bortsett fra talen han holdt i begravelsen. Enkeltvis er ikke disse handlingene nok til å konkludere i den ene eller den andre retningen, men samlet utgjør de et bilde av en mann med NS-sympatier, eller en mann som prioriterte yrkesutøvelsen og stillingen sin over politiske spørsmål.

Slåttelid

Slåttelid hevdet at han ikke anga noen til Stapo eller Sipo. Det er en sannhet med modifikasjoner, siden han sendte en oppfordring til Blessing Dahle om at Fjellstad og Leikanger burde «verta handsama som slike som driv politisk sabotage». Det at ingen ble arrestert i den saken er ikke Slåttelids fortjeneste. Han frarådet utviselse av den «illojale» presten Tungesvik. Slåttelid heiste flagg på 9. april 1940. Det gjorde han enten fordi han naiv angående symbolmakten ved å heise flagget på en slik dag, eller så var han klar over det og dekket over det med prestemøtet. Han prøvde å distansere seg fra enkelte elementer av NS, blant annet ville han ha tatt avstand fra partiet dersom han hadde visst at Quisling hadde kontakt med tyskerne før 9. april. Quisling hadde ikke noen rett til å stifte regjering i radiotalen 9. april 1940. Han var også lagleder i NSH Davik. Han skrev NS-sympatiserende tekster i avisene, visstnok på oppfordring. I tekstene analyserte han datidens krigssituasjon, og frykten for Stalins økende makt. I disse tekstene fremviste han også et syn på nødvendigheten av en autoritær holdning fra makthaverne, på grunn av en midlertidig kritesituasjon. Artikkelen skisserer Slåttelids politiske syn klart og tydelig, og påstandene hans om at han ikke engasjerte seg i politikk som lar seg ikke bortforklare, ettersom han signerte begge innleggene som «prost».

Han hevdet ikke at NS var feilfritt, og «vedgikk» at det var mye grums i partiet, men anså NS som den eneste faktoren som kunne løse Norge trygt i havn i den daværende politiske situasjonen. Han var lagfører i Davik NSH, og meldte seg inn i NS lenge etter at okkupasjonen startet. Dette er klare politiske handlinger i en tid da dette fremgikk som svært problematisk. Slåttelid hevdet at han tilsluttet seg «Opprop til det norske folk» «fordi en sådan deltakelse i kampen, ved en tysk seier ville være til fordel for Norge». Slåttelid står for avgjørelsen uten noen andre forklaringer på hvorfor han støttet oppropet. Frykten for russisk bolsjevisme var grunnen til at han støttet det.

5 Analyse

I dette kapittelet skal vi gjennomgå funnene fra landssvikarkivet og sette dem i sammenheng med resten av utvalget. Nøkkelpunkter som forhold til NS, uttalelser, begrunnelser for embetsnedleggelsene og politiske tekster vil bli gjennomgått både individuelt og som gruppe. Til slutt i konklusjonen ser vi på hva som kan trekkes av konklusjoner angående NS-prestenes gruppetendenser.

Feilkilder

Fordi denne oppgaven lener seg tungt på vitneutsagn fremsagt i en nasjonal etterkrigsprosess hvor de som hadde medvirket i NS' styre skulle dømmes, er det nødvendig å repetere noen av forbeholdene som ble nevnt i kapittel 2 før vi begynner en analyse. Den første og viktigste er denne: Prestene som behandles i denne oppgaven sto anklaget for landssvik. De hadde all mulig grunn til å forsvare sine handlinger og fremstille dem i et så positivt lys som mulig. En av tingene de da måtte gjøre var å ta avstand til NS og nazismen. Vi har god grunn til å være kritiske når vi undersøker NS-prestenes uttalelser om ideologi og virke. På den annen side er det vanskelig å finne ut av hvorvidt vitnene uttalte seg sannferdig om NS-prestene i etterkrigsprosessen. Fordi tilknytning til NS mange steder var svært upopulært, mistet mange av prestene kontakten med sine lokale menigheter, da det bare var NS-sympatisører eller -medlemmer som møtte opp til gudstjeneste. Man kan anta at det gikk rykter og historier om NS-prestene som det er vanskelig å si noe om sannhetsverdien til, men som kan ha påvirket vitneutsagnene.

Hos enkelte av prestene er det vanskelig å skille mellom private og offentlige holdninger til NS. Vi har sett på prester som kan ha holdt betenkeligheter om det nye styret for seg selv for å kunne fokusere på sitt virke. Et mulig eksempel på dette er Haslie, om man skal tro hans "redegjørelse" etter krigen. Dette "om man skal tro" gjelder forøvrig alle prestene vi har sett på. Alle prestene hadde gode grunner til å fremstille seg som enten motvillige deltagere i eller uskyldige ofre for "den nye tid," skjønt ikke alle vek unna fra å stå for sine holdninger. Noen av prestene skrev religiøst og ideologisk motiverte artikler i ulike aviser og tidsskrifter, noe som gir et klarere bilde av hvordan de så på Nasjonal Samling og sin egen posisjon under krigen enn man får når man sammenligner den enkelte prests uttalelser i avhør med vitneutsagn.

Embetsnedleggelsene

Spørsmålet om embetsnedleggelse var knyttet til hvorvidt prestene anså NS-regjeringen som en legitim øvrighet og makthaver. Geelmuyden, Gjerdi og Hovdin støttet seg til Rom. 13, og forsvarte lydigheten sin deretter. Ingier og Slåttelid forklarte seg ikke om embetsnedleggelsene, men var tydelig lojale til myndighetene.

Beronka kommenterte ikke direkte sitt forhold til Kirkens Grunn, men stilte seg lojal for øvrigheten såfremt den ikke hindret ham i tale Guds ord. Dersom det hadde skjedd, måtte han ha holdt seg til Ap.gj. 5-29 om å lyde Gud mer enn mennesker. Han henviste også til biskop Berggravs skriv av oktober 1940.

Geelmuyden hevdet å ha kjennskap til Kirkens Grunn, men viste liten forståelse for prestenes embetsnedleggelse. Han fremholdt biskop Berggravs skriv av oktober 1940 som argument for å fortsatt vise øvrigheten lydighet. Til tross for dette hevdet han å ha problemer med NS' kirkepolitikk, men det fremkommer ikke klart hva disse innvendingene var. Haslie støttet seg på Berggravs «Det midlertidige og det evige» fra 1940, som han hevdet å tolke slik at man skulle vise lydighet til okkupasjonsmakten, men stå imot NS. Videre hevdet han at han ikke fikk tilsendt Kirkens Grunn samtidig som de andre prestene, og fikk ikke lest det før høsten 1942. Haslie hevdet at han gjerne skulle ha lagt ned embetet sitt i 1942, men da ville han ikke hatt noen jobb eller sted å bo. Ifølge Haslie ville han ha nedlagt embetet dersom myndighetene hadde pålagt ham å endre innholdet i prekenene, men det skjedde ikke. Ingier forklarte seg ikke angående embetsnedleggelsene, men var tydelig lojal overfor NS. Jørpeland hevdet på sin side at han ikke fikk rede på prestenes embetsnedleggelse før to uker senere, og skyldte på dårlig postforbindelse. Ifølge Jørpeland hadde han egentlig tenkt å legge ned embetet etter ordinasjonen av «biskop» Sivertsen, men ble sengeliggende med brukket fot. Etter dette hevdet han at han beholdt stillingen for å sørge for at presten Ola Sande kunne bli i Malangen.

Kreutz hevdet at han ikke la ned embetet fordi han ikke hadde en lojal menighet å støtte seg på. Han var avhengig av inntektene fra statskirken for å kunne tjene til livets opphold. Kvam hevdet at han var helt enig i Kirkens Grunn, men at han valgte å ikke nedlegge embetet sitt fordi folket trengte ham til å utføre kirkelige handlinger. Han ville gjøre det som var best for kirke og menighet. Slåttelid kommenterte ikke direkte hvorfor han ikke nedla embetet, men det fremgår av kildematerialet at han stilte seg lojal til NS-styresmaktene og anså den som den legitime øvrigheten.

Medlemskap i Nasjonal Samling

Geelmuyden, Gjerdi, Hovdin, Ingier, Kreutz, Kvam og Slåttelid var alle medlemmer av Nasjonal Samling på et eller annet tidspunkt. Det er variasjon både i grunnene de oppga for å bli medlem og i hvor aktive de var på vegne av partiet. Geelmuyden og Hovdin meldte seg inn allerede i 1933. Hovdin skrøt av å være kamerat av Quisling i et brev til Hamar bispestol i 1942, og begrunnet senere sitt medlemskap med at partiprogrammet representerte hans forhold til “forsvarsmessige og sosiale forhold i landet.” Hovdin løy etter krigen om sin tilknytning til og agitasjon for Nasjonal Samling da han påsto at han aldri hadde vist støtte til partiet. Geelmuyden hevdet å ha kuttet kontakt med partiet i 1937, men meldte seg inn igjen noen måneder etter invasjonen. Gjerdi fortalte at han fattet interesse for NS allerede i 1935, men at han ikke meldte seg inn før i mai 1940. Han jobbet som konsulent for Kirkedepartementet i NRK fra mars 1941, og hadde ansvaret for å finne “lojale” andaktsholdere til kringkastingen. I tillegg var han styremedlem i den NS-styrte presteforeningen og sekretær ved Quislings kirkelige rådsmøter. Ingier meldte seg inn i NS idet han så på det som en fordel å ha så mange nordmenn i styret av landet som mulig. Han så på NS som en “bølgebryter” mot tyskerne. I tilleggsforklaring forfattet av hans advokat i 1948 hevdet Ingier at innmeldelsen i NS først og fremst var informert av hans sterke antikommunistiske engasjement. Ingier hevdet at han ikke hadde preket politikk i sitt virke som prest, men dette motstrides av adskillige vitner.

Kreutz meldte seg inn i NS enten i oktober 1940 eller i april 1941. Selv hevdet han at han meldte seg inn i 1940. Kvam var NS-medlem fra oktober 1940 til august 1941. Grunnen han oppga var at han trodde at NS skulle verne om kirken i Norge. Han begrunnet utmeldelsen med at han var skuffet over at NS ikke hadde gjort dette. En annen grunn var at det ble lagt frem krav om lojalitetsed til Quisling i de nye medlemsbøkene. Det stred imot Kvams overbevisning, siden han ikke kunne sverge et løfte han ikke visste om han kunne holde. Troskapseden ville også komme i konflikt med embetseden han hadde sverget til konge og konstitusjon. Slåttelid meldte seg inn i september 1941, og oppga senere som grunn at han anså NS’ prinsipper for å være “gode og fornuftige.” Slåttelid var åpen om sine motiver for å støtte NS da han forklarte seg etter krigen, og forklaringen hans er verdt å merke seg. Kongen og regjeringen hadde forlatt landet, og de norske styrkene hadde kapitulert. Slik han så det var krigen over, og det beste å gjøre var å gå inn for den nye ordningen.

Beronka, Haslie og Jørpeland var ikke formelle medlemmer av Nasjonal Samling. Beronkas kone og tre døtre var NS-medlemmer, men han hevdet at han bare sympatiserte med NS’ sosiale program, skjønt partiet som partiet som helhet bød ham imot. Haslie var medlem

av den nazistiske presteforeningen, men hevdet at han ikke visste at det var nazistisk, og at han bare møtte opp ved én anledning. Jørpeland hadde, slik kildematerialet foreligger, ingen spesiell omgang med NS utover administrativ korrespondanse i embetets medfør.

Kontakt med NS

Beronka henvendte seg direkte til Vidkun Quisling om behandlingene av jødene. Kritikken var mild, men han er den eneste av prestene vi ser på i utvalget som kontaktet myndighetene angående jødesaken. Vitneavhør anklaget ham for å tale for NS både privat og i kirken, og han var styremedlem i den nazistiske presteforeningen. Han stilte seg også til disposisjon for å dra til Finland og berette om den norske kirkesituasjonen. Det var riktignok før embetsnedleggelsene, og han hevdet at han ombestemte seg etter en samtale med Eivind Berggrav.

Geelmuyden anmeldte prost Erichsen til politiet for oppviglersk oppførsel, og forsøkte å få Kirkedepartementet til å ta grep om skolesituasjonen i Horten. Geelmuyden fremstilte skoletilstanden som nærmest katastrofal, men anklagene ble ikke tatt alvorlig av departementet. I et skriv til en NS-biskop mente han at konsentrasjonsleir var det eneste motstanderne av nyordningen ville forstå.

Gjerdi anga sogneprest Nissen til myndighetene og var medansvarlig for Nissens forvisning fra Oslo, Akershus, Buskerud og Vestfold. Han hadde mye kontakt med Gestapomannen Wilhelm Wagner og delte informasjon om kirkelige anliggender. Han var styremedlem i den nazistiske presteforeningen fra 1941, og var sekretær ved Quislings kirkelige rådsmøter, og jobbet i Kirkedepartementet i perioden 1944-45. Han var også aktiv i den NS-tilknyttede kristne organisasjonen og avisen Kristen Samling.

Haslie ble anklaget for å ville få sogneprest Hauge i Stange arrestert, men det er ikke bevist at han var involvert i saken. Han ville ha klokkeren Vold avsatt eller pensjonert ved oppnådd aldersgrense, delvis på grunn av at Vold var fiendtlig innstilt til nyordningen. Denne saken ble løst etter et møte med «biskop» Zwilgmeyer og Vold, der Vold fikk fortsette som klokker. I Nore hevdet et vitne at han skal ha oppfordret konfirmanter til å gå inn for den nye tid, og ha hevdet overfor jordforpakter Pladsen at NS-politikk var det eneste riktige.

Hovdin anga lærerne ved Rena skole til politiminister Jonas Lie. Han anga også Melvin Kulusveen, Harald Hermansen og Edin Løbekk til NS-lagfører Rosenberg og en tysk korporal. Han snakket negativt om regjeringen Nygaardsvold ved en konfirmasjonstale i 1941, og sendte trusler til konfirmentene i Osen om konsekvensene dersom de ikke møtte til

konfirmasjonsundervisning hos ham. Han skal ha truet Magna Bolstad med at det var farlig å gå imot en NS-prest. Hovdin hadde ofte kontakt med NS-styret, og sendte ofte brev til Ragnar Skancke og minst to til Axel Stang.

Ingier var involvert i en sak mot residerende kapellan Gjerstad i Ullensaker. Han innrapporterte at Gjerstad hadde lest opp skriv fra DMK og agitert mot nyordningen i prekenene sine, men så helst at man kunne finne en annen løsning enn forvisning. Han rådførte seg med «biskop» Olay om hvordan man skulle utføre en minnegudstjeneste tilknyttet NS, og hadde flere samtaler med Per Asbjørn Balterud om politikk. Balterud påpekte imidlertid at Ingier kunne ha angitt ham for meningene hans dersom Ingier hadde villet.

Ivar Jørpeland hadde lite kontakt med NS-styret, og anga ingen til myndighetene. Det er ingenting som tyder på at han agiterte for NS, nazismen eller nyordningen i sitt virke i Balsfjord.

Kreutz forklarte under politiavhør at presten Stabell hadde satt ut rykter om at han preket politikk i kirken, og motarbeidet ham ved å si til menigheten at de kunne komme til ham (Stabell) for kirkelige tjenester fremfor Kreutz. I samme avhør anklaget han presten Gran for å ha holdt protestuttalelser i kirken. Kreutz skal ifølge vitneutsagn ha kommet med trusler mot Gran og organisten Mayer mens han var på Nøtterøy. Hva trusselen inneholdt ble ikke forklart nærmere. I perioden på Nøtterøy skal Kreutz ifølge noen vitneutsagn ha talt politikk i kirken og privat. Han vikarierte som NS-biskop for Lars Frøyland sommeren 1943 eller 1944 eller begge. Under vikariatene utførte han kontorarbeid. Han talte ved minst ett NSK-møte i januar 1942. Kvam anga ingen under sin tid i NS-kirken, men hevdet at han ble pålagt flere kirkelige handlinger med politisk tilsnitt av «biskop» Kvasnes i Stavanger. Han forrettet ved en høymesse i anledning Hafrsfjordstevnet og Olsokgudstjenesten i juli 1944. Han holdt også gudstjeneste under Ungdommens sommerleker i august 1944.

Slåttelid anga Gudbr. Fjellstad og Elias Th. Leikanger for å ikke ville stille i det nye menighetsrådet. Han skrev til «biskop» Blessing-Dahle at slike folk måtte få valget mellom å møte opp i rådet eller bli håndtert som de som driver med politisk sabotasje. Saken gikk videre til Statspolitiet, men det skjedde ikke noe med Leikanger og Fjellstad. Kirkesangeren Daviknes hevdet at Slåttelid prekte politikk i kirken og privat, og holdt en politisk propagandatale ved en sjømannsfest. Slåttelid kunne på sin side ikke huske hva han hadde sagt ved den anledningen, og hevdet at han aldri blandet inn politikk i sine prekner. Slåttelid heiste det norske flagget 9. april 1940, men det er ikke klart om han gjorde dette fordi han var distré eller landssviker.

Bolsjevikopporet

Alle prestene i utvalget støttet «Opprop til det norske folk», men det er variasjon i begrunnelsene deres.

Geelmuyden begrunnet sin støtte til oppropet ved å henvise til teologen og religionshistorikeren Karl Vold, beretninger om sovjetiske handlinger mot kirkene i Finland, og det svenske kvartalsskriftet «Kyrkor under korset». Han var også skeptisk til norsk kommunistisk «gudløshet», representert ved Arnulf Øverland. Gjerdi støttet oppropet etter å ha fått det lest opp per telefon. Han hevdet at han ikke tenkte seg om rekkevidden av det, og at han ikke så på det som en oppfordring til fronttjeneste. I 1942 skrev han en artikkel i Fritt Folk til støtte for Den norske legion. Hovdin signerte oppropet og fremhevet det i et skriv til Gulbrand Lunde. Han oppga ingen videre forklaring på hvorfor han signerte. Slåttelid bekreftet og stod for at han sluttet seg til oppropet, og begrunnet det med den store trusselen den russiske kommunismen utgjorde, og fordi han mente at det ville være Norge til fordel å delta i kampen på tysk side, dersom Tyskland seiret. Slik sett var han fullt innforstått med at oppropet var et kampopprop for Den norske legion.

Beronka forklarte at han hadde blitt oppringt av departementet angående oppropet, og at han samtykket pr. telefon, men forbindelsen var dårlig. Han hevdet at han tolket innholdet som et sympatiopprop for Finland. Kreutz ble også oppringt av Kirkedepartementet, og i likhet med Beronka hevdet han at telefonlinjen var svært dårlig og at han ikke fikk med seg innholdet. Han hadde forstått det slik at han skulle få oversendt oppropet for å lese gjennom det, men hevdet at han hverken mottok eller signerte noe opprop. Kvam hevdet at han ble overrumplet av Kirkedepartementet over telefonen, og at oppropet ble lest opp så fort at han ikke fikk med seg at det var nazistiske undertoner i det.

Det foreligger en kopi av «Opprop til det norske folk» med Johannes Haslies signatur, men Haslie har ikke begrunnet sin avgjørelse. Ingier bekreftet at han signerte oppropet, men han begrunnet ikke signaturen. Jørpeland benektet å ha signert oppropet av 11.9.1941 og påstod at underskriften hans var forfalsket.

Frontkjemperne

Geelmuyden forsøkte å få reist et minnesmerke for en fallen legionær i Horten, og er den eneste av prestene i utvalget som faktisk reiste for å bidra i kampen mot russerne. Gjerdi og Slåttelid skrev artikler, førstnevnte til støtte for den norske legion, sistnevnte om at sovjeterne utgjorde den største trussel mot Europa, og at Tyskland var en sperre for kommunistisk utbredelse. Ingier

var aktivt med på å arrangere en minnegudstjeneste for en løytnant Prytz og andre falne – disse var sannsynligvis frontkjempere. I tillegg sendte han femti kroner og varme tanker til en hjemkommen legionær. Ingier bidro også med 700 kroner til Frontkjemperkontoret mellom 1942 og 1945. Hovdin oppfordret Åmot herredsting til å donere penger til frontkjemperkontoret – i tillegg var to av sønnene hans frontkjempere. Geelmuyden og Slåttelid forsvarte også sin støtte til oppropet ved å vise til den kommunistiske trusselen. Begge to mente det var mye bedre for Norge å kjempe med tyskerne mot «den større trusselen» fra øst. Gjerdi påstod han ikke innså rekkevidden og betydningen av «Opprop til det norske folk», men i lys av hans støtte til den norske legion må vi anta at han skrev under fordi han støttet saken. Ifølge Hamar Arbeiderblad skal Haslie ha talt ved et Hird-møte, og talt varmt til hjemkomne frontkjempere. Utover det som står i artikkelen er det vanskelig å konkludere med Haslies innstilling til Den norske legion, men han var tilstede på minst ett NS-møte med frontkjempere til stede.

Hverken Beronka, Kreutz, Kvam eller Jørpeland hadde noen befatning med frontkjempersaken etter dokumentasjonen i landssviksakene deres å dømme.

Antikommunistiske holdninger

Jarle Knut Geelmuyden deltok som feltprest ved Leningradsfronten og omtalte seg svært negativt angående kommunismen og deres tro i et avisintervju. Antibolsjevisme informerte mye av hans virke, men det foreligger ikke noe som peker på at det var *avgjørende*. Johan Arnt Beronka var svært antikommunistisk, og så på Sovjetunionen som en stor trussel mot kristenlivet i Europa. Dette skyldes i stor, men ikke utelukkende, grad Beronkas finske avstamning og iboende skepsis mot Russland. Andreas Gjerdi var antikommunistisk anlagt og var for norsk krigsinnsats mot Sovjet. I en tilleggsforklaring forfattet av Christian Ingiers advokat ble det fremmet at innmeldelsen i NS også var informert av en sterk antikommunistisk innstilling. Rasmus Slåttelid var svoren antikommunist og skrev om trusselen i avisartikler. Det informerte hans avgjørelse om å stå ved bolsjevikkopropet og støtte Tysklands kamp mot Sovjetunionen. Richard Kreutz skal ifølge organist Mayer på Nøtterøy ha preket anti-sovjetisk propagandatale i kirken, men det foreligger ingen uttalelser fra Kreutz om temaet.

Det foreligger ikke kilder som gir oss innblikk i Johannes Haslies, Ivar Jørpeland eller Aksel Kvams holdninger overfor kommunisme eller Sovjetunionen, utover at de sluttet seg til «Opprop til det norske folk».

Teologiske og ideologiske perspektiver

I landssvikmappene til Geelmuyden, Gjerdi og Slåttelid foreligger det artikler de skrev om sin tids politiske omstendigheter. Alle tre bandt sammen teologiske og politiske perspektiver. Et fellestrekk i deres syn på den nye tiden er at den representerte en mulighet til å gjenvinne tapte verdier. De fremstiller NS som en sosial kraft som kan samle folk og danne felleskap i en tid preget av egen nytte, særinteresser, liberalisme og marxisme.

Geelmuydens påskebetraktning «Dødens vanmakt» setter den dagsaktuelle krigskonteksten inn i en bibelsk sammenligning. Jesu ord, pinsel, og gjenoppstandelse blir fremstilt som en parabel til dagens hendelser og Hitler-Tysklands undergang: Ideer kan ikke knuses med fysisk makt. Geelmuyden knyttet sitt religiøse og ideologiske virke sammen i teksten. I avisintervjuet med Fritt Folk forklarte han hvordan den lille norske nasjonens skulle kunne ha leverett i det nazistiske Europa: Den positive holdningen og innsatsen gjorde at selv de små kan være blant de sterke. I et foredrag han holdt for NS-laget i Horten som ble gjengitt i Gjengangeren lørdag 4. desember 1943 fremholdt han at NS viktigste kort var det sosiale programmet. Den kristne moral skulle gjenvinnes i landet i krig og krise, og arbeiderklassen, arbeidsløshet og slaveri skulle avskaffes. Denne nye verdensorden måtte tilsidesettes på grunn av den pågående krigssituasjonen, og NSH måtte fremme sine verdier ved å hjelpe nordmenn i krisetiden. Han stod for innholdet i foredragene han holdt, og at de var basert på betraktningene til den tyske sosialøkonomen Gustav Ruhland, presten Ole Puntervold og sosionomen Werner Sombarts betraktninger om sosialismen.

Gjerdi skrev artikler for Fritt Folk og Kristen Samling, og var med på utgivelsen av boken *Kulturelt Ansvar* (1942). I teksten «Tjenersinnet» knytter han sammen kristne grunnverdier med den nye tid, og oppfordrer kristenfolket til å delta aktivt i oppbyggingen av det nye samfunnet. I «Min mening om Den norske legion» støtter han norsk deltakelse i krigen under tysk kommando. I den samme teksten fremholder han spesielt to grunntanker i den nye tid – ideene om “folkets enhet” og at “fellesnyttens skal gå foran egen nytten.” I “Min mening om Den norske Legion” argumenterer han for at det er et gode at unge menn drar ut for å slåss med Tyskland mot to ideologiske fiender: bolsjevismen og kapitalismen.

Slåttelid skrev minst to politisk anlagte innlegg i avisene: «Fylg dykkar overtyding» i Firda Tidend i februar 1943 og «Tenk selv» i Folkebladet for Sogn og Fjordane i april 1943. «Fylg dykkar overtyding» er et støtteskrift for Nasjonal Samling der Slåttelid fremstiller NS som en ordensskapende og positiv kraft i Norge. Han skisserer opp ulike grunner for hvorfor NS-sympatisører vegret seg for å melde seg inn, og oppfordrer gjerdesitterne å ta et aktivt valg.

Han trekker linjer fra Norges samling, kristning og til reformasjonen og fremholder at i alle disse epokegjørende øyeblikkene var det en majoritet som forsvarte status quo og sto imot forandring, og et opplyst mindretall med en viktig idé som turte å stå for det som var rett. NS representerer den opplyste minoritet i Norge i 1943. «Tenk selv» er et støtteskriv for den tyske innsatsen mot Sovjetunionen, som vil kue Europa og den europeiske kulturen dersom den vinner frem.

Resten av prestene i utvalget har ingen artikler gjengitt i landssvikmappene sine, men har varierende grader av politisk innhold. Når det gjelder Hovdin, fremgår det ikke at dokumentene at han skrev eller fikk publisert agitatoriske tekster. Men flere vitner forteller om en konfirmasjonsgudstjeneste han holdt i september 1941 der han omtalte Tyskland i de varmeste ordelag og ønsket dem velkommen – noe som førte til at halvparten av de tilstedeværende gikk i protest. Innbyggerne i Åmot sendte senere det samme året et klageskriv til biskopen i Hamar som omhandlet denne gudstjenesten.

Ingier sendte i 1944 et klageskriv til NS-biskopen i Borg der han uttrykte frustrasjon over at sogneprest Kristian Heiberg Gjerstad og det gamle menighetsrådet motarbeidet ham. Senere beskrev han dette som en tjenestesak og ikke noe politisk. Det kan stemme, men vitner om at han ikke nølte med å aktivt samarbeide med NS-myndighetene eller angi deres motstandere. Enkelte vitner sier han talte politisk som prest, men at han etterhvert sluttet med dette. Et vitne fra hans lokale menighet sa at Ingiers kone bar NS-merke og var en mer ivrig pådriver for den nye tid enn presten selv.

Beronka skrev avisartikler, men de foreligger ikke i landssvikmappen, og har blitt regnet som apolitiske av politiet under etterforskningen. Det er ikke noe som tyder på at Jørpeland, Kvam eller Kreutz har uttrykt seg politisk i aviser, slik det fremgår av kildene.

Sosiale forhold

Gjennom oppgaven har det blitt vist til sosiale forhold hos prestene, som ektefeller, barn og deres involvering i den nye tid. Enkelte henviste til økonomiske årsaker, mens andre ikke kommenterte noe videre på pengespørsmål. Her kan en se en todeling mellom prestene.

Den første kategorien er de som bekrefter – direkte eller indirekte – at det var sosiale/økonomiske sider ved deres avgjørelse. Her står Haslie, Jørpeland og Kreutz frem som klare eksempler. Haslie og Kreutz hadde liknende forklaringer, men med noe variasjon. Mens Haslie hevdet at han gjerne skulle ha lagt ned embetet sitt, men at han da ville ha stått uten menighet og bosted, hadde Kreutz et mer følelsesladd argument. Han hadde to voksne barn,

men sønnen var syk med lungetuberkolose, og Kreutz hadde omsorgsansvar for ham under sykdommen. Ifølge Kreutz ble det satt ut rykter om at datteren hans var blitt drept, samt at sønnen skulle skytes, og han hadde selv fått drapstrusler. Kreutz hevdet selv at han ville stått uten menighet dersom han nedla embetet, noe påvirket avgjørelsen hans. I motsetning til resten av prestene i denne oppgaven hadde Jørpeland gått arbeidsledig i lengre tid før han fikk embetet i Balsfjord i 1941. Det er uvisst om han hadde lønnet arbeid etter at han fikk sin embetseksamen, men han virket ikke som prest før Balsfjord. I tillegg til sin egen økonomiske stilling, oppga Jørpeland omsorg for presten Ola Sande med familie som en grunn til at han fortsatte virket sitt, der han lønnet Sande med inntektene han fikk av myndighetene.

Den andre kategorien er de som i varierende grad ikke hadde økonomiske motiver – eller påstod at de var i økonomisk ulende – for å virke i NS-kirken. Det kan ha vært en underliggende motivator, men det er ikke noe de trekker frem i forklaringene sine. Denne kategorien omfatter de resterende syv prestene, og er delt mellom de med voksne, og de med mindreårige barn.

Beronka, Hovdin og Ingier hadde alle voksne barn, men ingen andre å forsørge enn sin egen husstand. Med tanke på Geelmuydens iherdighet for den nye tid er det er få ting som tyder på at økonomi spilte en stor rolle i avgjørelsen hans. Gjerdi, Kvam og Slåttelid hadde alle småbarn å forsørge under krigen. Det foreligger ikke noe i kildene som tilsier at Slåttelid var motivert av økonomiske faktorer, men i hans familie og nærmeste omgangskrets var det svært mange som også støttet Nasjonal Samling.

Fakultetstilknytning

Fordelingen mellom utdannelsesinstitusjonene deler seg noe naturlig opp for de eldste av eksemplene våre, siden Det teologiske menighetsfakultet (MF) ikke ble opprettet før 1907, og ikke hadde eksamensrett for cand. theol. før 1913. Ved Universitetet i Oslo var det seks uteksaminerte: Beronka (1914), Hovdin (1907), Ingier (1898), Jørpeland (1929), Kreutz (1913) og Slåttelid (1914). Fra MF var det tre: Gjerdi (1931), Haslie (1916) og Kvam (1932). Geelmuyden skiller seg ut: Han avla filologisk eksamen i 1924, og fikk teologisk eksamen i 1927 etter «Godtaasloven».⁷⁰⁸

Når en ser på aldersspennet i denne fordelingen ser det slik ut: UiO: Beronka (56), Hovdin (65), Ingier (67), Jørpeland (44), Kreutz (56) og Slåttelid (52). MF: Gjerdi (39), Haslie

⁷⁰⁸ Eriksen, *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*, 104

(49) og Kvam (40). Geelmuyden var 44. Gjennomsnittsalderen fra TF var 56,6 år. Gjennomsnittsalderen for MF-prestene var 42,6 år.

Det er ikke dermed sagt at dette kan generaliseres altfor vidt, men det viser en klar topptung gruppe fra Universitetet, både i aldersmessig og gruppens størrelse. Med tanke på Menighetsfakultetets generelt mer konservative teologiske tilbøyeligheter er det et tankekors at så få uteksaminert derfra valgte å bli i NS-kirken. Dette kan være relatert til fakultetets tilknytting til frikirkene og statskirkeskepsisme, i motsetning til Universitetets tradisjonelt

6 Konklusjon

NS-prestene var en isolert og foraktet som gruppe. De representerte samarbeid og medvirkning til okkupasjonen i manges øyne, og respekten de opprinnelig hadde fordret i sine lokalmiljøer forsvant. Til tross for dette utgjorde de ikke en total helhet med et forent verdenssyn, teologi eller politiske visjoner. Som vi har sett var det stor variasjon i omstendigheter og holdninger.

Det dette utvalget prester hadde konkret til felles var noen valg: å signere bolsjevikoppropet og å forbli i statskirken. Utover det er det variasjoner, likheter og forskjeller. Den mest sentrale forskjellen er i hvor stor grad de var knyttet til NS og mobiliseringen mot Sovjetunionen.

To grupper

Grovt sett kan man snakke om to dimensjoner eller nivåer av tilknytning til Nasjonal Samling, skjønt hver av disse må nyanseres videre. Den første er nærmest å passe beskrivelsen NS-prest: aktiv og ivrig deltagelse i partiet og «den nye tid», forsøk på å vinne andre over til saken (og angi dens motstandere) og en sammenstilling av kristelig teologi og NS-politikk.

Det andre nivået preges av pragmatiske og forsøksvis apolitiske holdninger, men ofte med en viss grad av sympati for NS og tyskerne. Prestene i denne gruppen var stort sett mest opptatt av å gjøre jobben sin, og la seg ikke opp i hvem som satt ved makten. I denne gruppen ser man også en tendens til å fokusere på NS' sosiale program og hvordan dette passet med kristne verdier; felleskap, kulturelt samhold, dugnad osv. Fem av prestene i denne oppgaven havner i den første av disse gruppene, mens fire havner i den andre. Det er en av prestene som ikke passer helt inn i noen av dem, men det vil vi komme tilbake til.

De overbeviste

Av prestene vi i utvalget er det spesielt Geelmuyden, Gjerdi, Hovdin, Ingier og Slåttelid som skiller seg ut når det gjelder deltagelse i «den nye tid». Disse prestene fremholdt Nasjonal Samling som en forenende kraft i Norge, talte og/eller skrev politisk, og tok med seg politikken inn i kirken. Samtlige av dem støttet bolsjevikoppropet og stod for innholdet. Utover oppropet støttet de frontinnsatsen mot Sovjet, enten gjennom avisartikler, egeninnsats på fronten (Geelmuyden) eller økonomiske bidrag til Frontkjemperkontoret. Samtlige i gruppen anga personer til myndighetene, men Gjerdi og Hovdin utviste størst iherdighet. Gjerdi samarbeidet

tett med en representant for Gestapo, jobbet flittig for Kirkedepartementet ved Quislings kirkelige rådsmøter og i NRK. Hovdin anmeldte en person til politiminister Jonas Lie.

Når det gjelder embetsnedleggelsene er det flere som refererte til Rom. 13 (Geelmuyden, Gjerdi og Hovdin). Ingier og Slåttelid kom ikke med noen teologiske henvisninger for avgjørelsene sine. Geelmuyden er den eneste i denne gruppen som trekker frem Eivind Berggravs rundskriv av oktober 1940 som utgangspunkt for sin innstilling til myndighetene som øvrighet. Til tross for at han havnet på motsatt side av Berggrav i kirkekampen, velger han å bruke Berggravs kontekstuelle fortolkning av situasjonen fra 1940 for å begrunne sitt valg i 1942. Det er derfor mulig at Geelmuyden var bevisst Berggravs fremtredende rolle i etterkrigsoppgjøret, og valgte å argumentere ut fra dette synet.

En kan ikke trekke noen bastant konklusjon om hvorvidt denne gruppens teologiske argumenter påvirket deres politiske syn eller visa versa. De utviste alle i større grad tilknytning til regimet og NS-politikk, men materialet vi har gjennomgått gir peker i begge retninger. De var kristne, de hadde NS-sympatier, de var antikommunistiske. Deres religionsforståelse kan ha vært isolert fra deres politiske syn, eller integrert. Resultatet ble det samme.

De lojale pragmatikerne

Beronka, Haslie Kreutz, Kvam og Jørpeland tilhører den andre gruppen. Her er der også variasjoner angående hvilken grad av samarbeid med regimet og overbevisning, men visse fellestrekk er det.

I denne gruppen dukker det opp større variasjon i forklaringene og rettferdiggjørelser angående både bolsjevikoppropet og embetsnedleggelsene. Bruken av telefonoppringning fra departementet blir dratt frem av flere av personene. Både Beronka og Kreutz skyldte på dårlig forbindelse. Beronka støttet oppropet, som han mente var et sympatioprop for Finland, mens Kreutz hevdet at han ikke fikk med seg innholdet. Kvam hevdet også at han ikke fikk med seg innholdet i oppropet, og følte seg overrumplet av departementet. Kun Jørpeland benektet å ha signert eller sagt seg enig med noen av oppropene, og det er en viss usikkerhet rundt omstendighetene. Mest sannsynlig har han signert versjonen av 11.9.42, men det er ikke nok dokumentasjon på det i landssvikmappen til å være sikker. I motsetning til den andre gruppen har ikke disse fem ytt bistand til frontkjemperne eller ytret seg politisk i avisene, slik det fremgår av kildematerialet.

De samarbeidet også i mindre grad med NS. En som skiller seg ut her er Beronka, som stilte seg til disposisjon for en Finlandstur for Kirkedepartementet. På den andre siden var han den eneste av prestene i utvalget som ytret seg til myndighetene på vegne av jødene. Kreutz og

Kvam jobbet tett med NS-biskopene Frøyland og Kvasnes i perioder. Kreutz' arbeid var som vikar, mens Kvam skyldte på at Kvasnes påla ham flere prestetjenester med politisk tilsnitt.

Det er også noen variasjoner i hvordan de forholdt seg til embetsnedleggelsene. Beronka trakk frem Apostlenes gjerninger 5:29 befaling om å lyde Gud mer enn mennesker, og mente at øvrigheten kunne være ond så lenge den ikke hindret ham i hans virke. Ifølge Beronka hadde ikke myndighetene forsøkt å påvirke hans prestegjerning i negativ forstand, og derfor valgte han å fortsette i embetet. Han henviste også til Berggravs skriv av oktober 1940 som grunnlaget for at han lydte det han anså som en legitim øvrighet. Johannes Haslie refererte til Berggravs «Det midlertidige og det evige» som grunnlag for sitt fortsatte virke. Hverken Kreutz eller Jørpeland refererte til teologiske argumenter, selv om de begge ga uttrykk for at det var underliggende innsigelser mot å fortsette i statskirken. Kvam hevdet at han ikke ville forlate menigheten sin.

Tre stykker i denne gruppen uttrykte at de ville fått økonomiske problemer med å legge ned embetene, ifølge dem selv: Kreutz, Haslie og Jørpeland.

Det er få ting som tyder på at avgjørelsen om å bli i statskirken var regelrett religiøse eller politiske.

Beronka er den i gruppen som nærmer seg mest de overbeviste NS-prestene, men som fremdeles ikke fremstår som «hard» nok til at han passer inn i den kategorien.

Av de ti prestene er det kun Ivar Jørpeland som ikke passer helt inn i noen av gruppene, og han utgjør sann sett et unntak fra dimensjonene beskrevet ovenfor. Han ble i sitt embete til tross for at han ikke syntes NS var en legitim makthaver, og erklærte sin apolitiske stilling da han ble tilsatt. Han hevdet at han beholdt sitt embete fordi han følte at han ville ha voldt større skade ved å nedlegge det. Jørpeland var – med den begrepsforståelsen som denne oppgaven legger til grunn – en NS-prest kun i navnet. Det er ikke dermed sagt at han ikke gjorde noen pragmatiske valg.

Sammenfatning

Utvalget NS-prester i denne oppgaven både skiller seg ut og ligner på de brede generaliseringene om gruppen. De hadde en gjennomgående tradisjonell oppfatning av toregimentslæren og en konservativ innstilling til øvrigheten. Generelt kan en se en antikommunistisk innstilling, og en tendens til å se på virket som prest som overordnet den politiske tilstanden i landet. Det som skiller dem ut er når vi går nærmere innpå detaljene og ser individuelt på personene, fremfor gruppen «NS-prester». På individnivå utgjør de en mer spredt

gruppe, der de reelle forskjellene kan være små med tanke på deres avgjørelser, men med større indre variasjoner i hvordan de rettferdiggjorde disse avgjørelsene og de personlige årsakene til dem.

Kilde- og litteraturliste

Landssviksaker

- Drammen politikammer. Saker, Anr. 912 – Johan Arnt Beronka (RA. LS. Beronka)
- Drammen politikammer: 91 – Andreas Gjerdi (RA. LS. Gjerdi)
- Fjordane politikammer: sak 310/45 – Rasmus J. Slaattelid (RA. LS. Slåttelid)
- Hamar politikammer: forelegg 752 – Johannes Haslie (RA. LS. Haslie)
- Nord-Jarlsberg politikammer: saker 13/45 – Knut Geelmuyden (RA. LS. Geelmuyden)
- Oslo politikammer: domsforelegg 764/49 – Richard Sverre Kreutz (RA. LS. Kreutz)
- Rogaland politikammer og st. 1057 – Aksel Johannes Kvam (RA. LS. Kvam)
- Romerike politikammer: sak 1063/45 – Christian Joachim Ingier (RA. LS. Ingier)
- Troms politikammer: henl. 13/47 – Ivar Jørpeland (RA. LS. Jørpeland)
- Østerdal politikammer: påtaleunntatelser boks 2 – Haakon Martin Hovdin (RA. LS. Hovdin)

Riksarkivet

- Kirke- og undervisningsdepartementet, Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling - RA/S-1019/D/L0006/0018 – Lojale prester og teologer

Litteraturliste

Austad, Torleiv. *Kirkens Grunn: Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-1945*. Luther Forlag. Oslo. 1974

Austad, Torleiv. *Kirkelig Motstand: Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1940-45 med innledninger og kommentarer*. Høyskoleforlaget. Kristiansand 2005.

Austad, Torleiv. «Fra statskirke til selvadministrert folkekirke. Den norske kirke under krigen» i Montgomery, I. Larsen, S. *Kirken, krisen og krigen*. Universitetsforlaget. 1982

Berggrav, Eivind. *Staten og mennesket – Oppgjør og framblikk*. Land og Kirke. 1945

Bolling, Reidar. *Norges prester og andre teologiske kandidater*. A. M. Hanches forlag. Oslo. 1949

Bonde, G. Gjerdi, A. Olay, A.M. *Norsk rikskringkastings serieforedrag – Kulturelt Ansvar*. J.M. Stenersens forlag. 1942

Dahl, Hans F. Hagtvatn, B. og Hjeltnes, G. *Den norske nasjonalsosialismen*. Pax forlag A/S. Oslo. 2009

Den Norske kirkes presteforening. *Presten i den Norske kirke og andre teologiske kandidater*. Forlaget Land og kirke. Bergen. 1974

Ellingsen, Terje. «En demokratisk statskirke. Den norske kirkes forfatning i mellomkrigstiden» i Montgomery, I. Larsen, S. *Kirken, krisen og krigen*. Universitetsforlaget. 1982

Eriksen, Alfred. *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*. A.M. Hanches forlag. Oslo. 1930

Feyling, Sigmund. *Kirkelig Hvitbok*. Gunnar Stenersens Forlag. Oslo. 1942

Heschel, Susannah. *The Aryan Jesus – Christian theologians and the Bible in Nazi Germany*. Princeton University Press. 2008

Karsrud, Ravn. *Prestene som støttet Quisling*. Spesialavhandling ved Det teologiske menighetsfakultet, våren 1980

- Larsen, Stein U. «Med korset mot hammeren» i Montgomery, I. Larsen, S. *Kirken, krisen og krigen*. Universitetsforlaget. 1982
- Melsom, Odd. *Fra Kirke- og Kulturkampen under okkupasjonen*. Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie. Bind 3. Oslo. 1980
- Molland, Einar. *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav. Hovedlinjer i Norges kirkehistorie i det 19. og 20. århundre*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo. 1968
- Norrman, Ragnar. *Quislingkyrkan: Nasjonal Samlings Kyrkopolitik 1940-1945*. Norma Bokförlag. Skelleftå. 1998
- Norsk biografisk leksikon. *Karl Vold*. URL: https://nbl.snl.no/Karl_Vold (lesedato: 02.03.2016)
- Nøkleby, Berit. *Gestapo: Tysk politi i Norge 1940-45*. H. Aschehoug & Co. Oslo. 2003
- Nøkleby, Berit. *Josef Terboven – Hitlers mann i Norge*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo. 1992
- Oftestad, Bernt T. *Den norske statsreligionen – Fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Høyskoleforlaget. Kristiansand. 1998
- Oftestad, Bernt T. «Landssvikoppjøret med prestene i Den norske kirke». *Tidsskrift for kirke religion og samfunn*. Hefte 1. Årgang 10. 1997
- Store norske leksikon. *Sognebud*. URL: <https://snl.no/sognebud> (lesedato: 05.03.2016)
- Thorkildsen, Dag. «Da den norske kirke ble nasjonal». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4 2005
- Thorsdahl, Geir. «Om å adlyde øvrigheten: Teologiske og politiske posisjoner blant NS-biskopene. Konflikter og strategier». Masteroppgave i historie. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo. 2013
- Ulstein, Jan Ove. «Teologi i kontekst under krigen» i Austad, T. Berge, O. Ulstein, J.O. *Dømmekraft i krise? Holdninger til kirken til jøder, teologi og NS under okkupasjonen*. Kyrkjefag Profil nr. 18. Akademika forlag. 2012
- Ulstein, Jan Ove. «Teologi, kyrkje, stat» i *Tidsskrift for kirke religion og samfunn*. Hefte 1. Årgang 8. 1995